

**Материјал за припрему теоријског дела
стручног испита из предмета Туристички
ресурси**

– област Културни ресурси –

Припремила:

професорка др Сања Павловић

Београд, 2024.

Садржај

Уметност праисторије	3
Античка уметност	11
Византијска уметност	31
Уметност романике	36
Уметност готике	40
Уметност рашке стилске школе	43
Моравска стилска група	48
Исламска уметност	50
Уметност барока	57
Класицизам у Србији	65
Уметност 19. века	66
Савремено уметничко стваралаштво	75
Наивна уметност	84
Српска модерна уметност прве половине 20. века	87

Уметност праисторије

Праисторијска уметност у Европи

Човек је у Европи живео још у последњој, четвртој геолошкој фази у настанку Земљине коре, у квартару. У овом периоду живот је био условљен променама климе. Човек је користио оруђе и оружје које је правио од камена или костију животиња. У праисторији се појављују први облици уметности.

Уз најстарије остатке првог људског бића из рода *Homo* названог *Homo Habilis* (вешти човек) нађено је камено оруђе створено његовом руком. Његови потомци *Homo erectus* (усправан човек), *Homo sapiens* (умни човек) и *Homo sapiens sapiens* (веома умни човек) показали су још разноврснија достигнућа.

Старије камено доба *палеолит* трајало је од 600.000 до 10.000 година пре нове ере. Дели се на доњи (рани) палеолит (600.000–150.000 година пре нове ере), средњи палеолит (150.000–60.000 година пре нове ере) и горњи (млађи) палеолит (60.000–10.000 година пре нове ере). Старији палеолит су карактерисале топла и влажна клима. Праисторијски човек је живео у мањим номадским заједницама, оруђе којим је ловио правио од тврдог камена. Понекад је камен обрађивао са обе стране (на југу Европе), понекад са једне стране.

Топлу климу у добу мустеријен (130.000–80.000 година пре нове ере) заменила је хладна клима и ледени покривач. Човек расе неандерталац (остаци нађени у долини реке Неандер у Немачкој) је тражио склоништа у пећинама, а оруђе (шила, игле, стругачи за кожу) и оружје (секире и стреле) обрађивао је са једне стране. У млађем палеолиту клима је још хладнија, а човек расе кромањонац живео је у пећинама, крај ватре, у заједницама већим од породице. Кромањон је пећина у Дордоњи, у Француској, где су 1868. године пронађени остаци скелета из млађег палеолита.

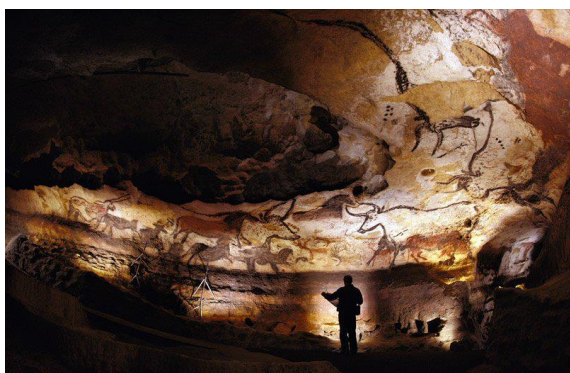
У епохи орињак (80.000–65.000 година пре нове ере) пећински човек је гравирао кости, сликао на камену, моделирао људске фигуре у камену или глини (позната је Вилендорфска Венера из Аустрије). На зидовима пећина налазе се слике јелена, медведа, лоса, коња, дивљег говечета. Пећински човек је помоћу прста умоченог у окер боју најпре исцртавао контуре, а потом их испуњавао црвеном или црном бојом. Оруђе и оружје је правио од кремена, костију, гранита и полудрагог камена.

У епохи солитреен (65.000–50.000 година пре нове ере) човек је гравирао кости и сликао. Човек из доба магдалениен (50.000–10.000 година пре нове ере) бавио се гравуром. Скулптуре је моделовао у слоновачи, костима или пешчару.

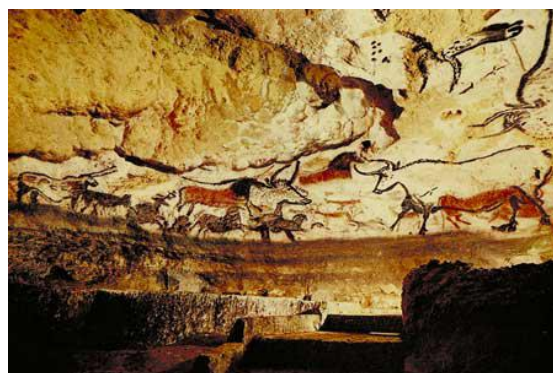
Прве пећинске слике угледао је 1864. године научник Франсоа Гарига у пећини Нио у Француској. Најзанимљивија и најпоучнија историја аутентичности праисторијског сликарства је у пећини Алтамири у Шпанији, откривеној 1879. године. Пећинско сликарство је нађено у пећинама Ласко, Шабо, Руфињак у Француској. Представе животиња на овим цртежима су такве да је свака фигура третирана посебно, иако је често смештена у веће скупине, не запажају се сувишни потези и нема непосредног односа са суседним фигурама.

Алтамира

Шпанске власти одлучиле су 2010. године да поново отворе праисторијску пећину Алтамиру за посетиоце, упркос упозорењима стручњака да топлота коју емитују људска тела може да оштети зидне слике. Министарство културе и управни одбор саопштили су да ће број посетилаца бити ограничен. У главној просторији пећине црном и црвеном бојом насликано је више од 20 бизона. Организација Уједињених Нација за образовање, науку и културу (УНЕСКО) уврстила је 1985. године Алтамиру у листу светске баштине. Зидне слике су старе између 12.000 и 20.000 година.

Пећина Ласко

Пећина Алтамира

Мезолит је средње камено доба, прелазни период од палеолита ка неолиту, од 10.000 до 4.000 година пре нове ере. Нестанак леденог доба изазвао је нове климатске промене, ледници су се повукли на север Европе. Човек се настанио поред река и језера, градио је насеља, живео у бројним заједницама, имао прву поделу рада и нове друштвене односе. Економика ове епохе се базира на лову, риболову и сакупљачкој делатности. На цртежима је људска фигура још више стилизована, као и фигуре птица и животиња. Једно од најпознатијих налазишта мезолитске културе у Европи је Лепенски вир, насеље трајало од 5.300 до 4.800 година пре нове ере.

Млађе камено доба или *неолит* у Европи се јавља око 4.000 година пре нове ере, а завршава се око 2.000 година пре нове ере. За неолит су карактеристични: почетак земљорадње, припитомљавање и употреба домаћих животиња, развој керамике. Куће су грађене на кољу изнад воде (палафите). На истоку Европе заступљена је тракаста керамика, док на британским острвима, у Француској, Белгији, скандинавским земљама,

Немачкој људи су градили мегалите – велике камене споменике долмене, менхире и кромлехе.

Долмени су два усправна камена и један положен преко њих, а служили су да обележе места где су људи сахрањивани. Најпознатији долмени налазе се у Корнволу у Енглеској, у Бретањи и на Малти. Менхири су велики камени блокови поређани у једној линији, а познато је налазиште Карнак у Бретањи. Углавном су украшени декоративним елементима, рељефима оружја или фигурама божанства. Кромлеси су камени блокови поређани у круг, а служили су за верске обреде. Најпознатији кромлех је Стоунхенџ у Великој Британији.

Визиторски центар у Стоунхенџу изграђен је захваљујући средствима из организације Енглеско наслеђе, приватним донацијама и грантовима. Кров је наслоњен на 211 танких стубова, који подсећају на дрвеће. Визиторски центар је удаљен 2,5 km од Стоунхенџа, а за туристе је од локалитета до визиторског центра организован превоз.

Стоунхенџ

Заветне сунчеве кочије

Неолит је богато заступљен у Централном Балкану и највише је истраживан у Србији. Јављају се први занати: резачки, грнчарски и ткачки. У најбогатија налазишта спадају Старчево код Панчева, Винча код Београда и Бутмир код Сарајева.

Злато и бакар су откривени у неолиту. Становници Мале Азије су у 6. миленијуму пре нове ере савладали вештину издвајања метала из руде. Зидали су пећи од глине, у којима су топили руду и правили калупе за обликовање истопљеног метала. *Бакарно доба* (енеолит или халколит) је период обележен открићем бакра, у трећем миленијуму пре нове ере. У овом периоду почиње да се развија рударство. Најбогатија лежишта бакра у данашњој Европи била су на острву Кипру, на Карпатима, Кавказу, Уралу, на Балканском полуострву (Рудна глава код Мајданпека и Аи Бунар у Бугарској). Бакарна сечива су се лако кривила, јер је бакар мекан метал, тако да се и даље највише користило камено оружје. Тражећи начин да побољшају својства бакра, људи су створили бронзу, мешавину бакра и калаја.

Бронзано доба је епоха праисторије од појаве легуре бронзе до проналаска гвожђа (2.000–1.000 година пре нове ере). Развијају се земљорадња и занатство, прелази из матријархата у патријархат. Становници бронзаног доба градили су насеља поред воде, али такође и на кољу на земљи, такозване терамаре. Декоративна уметност се огледала у украшавању секира, ножева, кацига, мачева, оклопа у облику кругова, спирала, са златом и сребром. У бронзаном добу су настале Заветне сунчеве кочије у Данској, Идол из Корбова (Кладова), Дупљајска колица.

На бронзано доба наставља се *гвоздено доба*, последње велико раздобље праисторије, које траје током првог миленијума пре наше ере. У Европи се гвоздено доба дели на старију (халштатску) и млађу (латенску) фазу. Халштат (1.250–450 година пре нове ере) је добио име по истоименом налазишту у Аустрији. Овај период карактеришу миграције Келта и њихово повезивање са Етрурцима и Хеленима. Мртви су спаљивани, а урна од црне земље са пепелом покојника стављана је у шупљину (поља са урнама у Француској и Немачкој). Други начин сахрањивања је био под тумулима, чија је величина зависила од значаја и богатства сахрањеног. Уметност халштата се огледала у украшавању оружја и накита геометријским орнаментима. Латен (350–100 година пре нове ере) је добио име по налазишту у Швајцарској. Карактерише га хеленски утицај на уметност Келта, експлоатација налазишта руда, рудника соли и развијено занатство. Келти су подизали велика насеља, урбанистички правилно грађена, са трговима, заштићена зидовима одбрамбеним кулама. Куће су правили на каменим темељима, са зидовима од опеке, сламеним кровом. Пред крај латена Келти су радили људске фигуре у камену или бронзи, накит су украшавали фигуралним представама (наруквице, појасеви, копче, огрлице). Значајни налази из гвозденог доба су у Темзи код моста Ватерло, Златне наруквице из Британског музеја у Лондону, налази из места Требениште код Охрида.

Праисторијска уметност у Србији

Праисторија је веома дуг временски период и сазнања којима човек располаже, посебно о њеним најстаријим епохама, су веома ограничена. Углавном су то различите хипотезе од којих су најуверљивије оне у којима се постанак човека и његових првих алатки не схвата као готов чин већ као сложен и дуготрајан процес. Делимо је на камено и метално доба. У оквиру каменог разликујемо три периода: палеолит, мезолит и неолит, а код металног разликујемо: бакарно, бронзано и гвоздено доба.

На основу археолошких докумената може се закључити да културна праисторија у Србији почиње током последњег леденог доба (алпска глацијација Вирм). Култура старијег каменог доба споро се мењала. Заједнице радије бораве под ведрим небом него у пећинама, иако су температуре ваздуха биле релативно ниске, а окружење слично тундрама и тајгама. Напуштање пећина је условљено новом организацијом лова.

Пећина Рисовача је једно од најбогатијих палеолитских налазишта у Србији, откривено 1950. године. Ловци су овде живели у средњем палеолиту, који се одликује посебним

обликом и техником израде кремених шиљака, листоликих ножева и коштаних клинова. Праисторијски човек из Рисоваче био је савременик крапинског човека из околине Загреба и неандерталца из Немачке. У Рисовачи су нађене кости сисара, међу којима су пећински медвед, пећински лав, дивљи коњ, хијена, мамут, бизон, јелен и носорог. Рисовача је Музеј палеолита, са поставком скулптура породице палеолитског човека и скулптурама животиња.

Трагови живота у палеолиту евидентирани су у пећини Градац код Баточине, Петничкој пећини и пећини Висока код Ваљева, Смолућкој пећини југозападно од Новог Пазара, пећини Пећурски камен, у селу Читлук, на истоку Сокобањске котлине, Шалитреној пећини у селу Брежђе, у општини Мионица, пећини Бараници у долини Трговишког Тимока, југоисточно од Књажевца, Мириловској пећини у близини манастира Раванице, Преконошкој пећини у селу Преконоге код Сврљига.

Током праисторије Србија је у два маха била културно средиште Европе. Заједнице ловаца и рибара средњег каменог доба, које су између 7000. и 5500. године пре нове ере живе у подручју Ђердапа, прве су у Европи успоставиле сложене привредно друштвене односе, створиле велики мит о настанку света и људи, извајале монументалне ликове у камену и пројектовале чудесне конструкције које заузимају истакнуто место у праисторијској архитектури. Један миленијум касније, између 4500. и 3500. године пре нове ере, територија Србије опет је постала културно средиште праисторијског света. У то време на подручју Београда, на месту данашње Винче, развило се велико насеље подунавских земљорадника, метропола једне од најблиставијих култура европске праисторије. Становници те праисторијске Винче и њихови саплеменици у Банату, Поморављу и на Косову остварили су током млађег каменог доба сасвим другачију културу која је надалеко зрачила и доминирала целом средњом и југоисточном Европом.

Једно од најзначајнијих налазишта мезолитске културе у Европи је Лепенски Вир код Доњег Милановца, где су на обали Дунава откривени 1967. године, испод насеља првих земљорадника и сточара (из раздобља око 5300–4800. година пре н.е.), остаци 146 кућа, жртвеници и скулптуре изузетне уметничке изражајности, који су изненадили цео свет: у седам великих, сукцесивно подизаних насеља риболоваца, ловаца и скупљача хране нађена су бројна плански грађена станишта, гробови који документују јединствене погребне ритуале, обиље мајсторски израђених алатки од камена, кости и рога, разноврстан накит, плочице са урезаним знацима сличним писму и монументалне скулптуре од камена. Ова скулптура била је несумњиво култног карактера: камене фигуре рађене од великих облутака пронађених на самој обали реке налазиле су се на огњишту, везаном по дефиницији за култ плодности и предака. Монументалне фигуре са Лепенског Вира јединствене су за своју епоху, и представљају домет локалног становништва које је, изоловано у овом подручју, под повољним климатским и економским условима који одговарају степену друштвеног и привредног развоја епохе, створило је висок израз своје материјалне и духовне културе, засада јединствен у свету.

Млађе камено доба или неолит (neos – нов и lithos – камен) надовезује се на мезолит, при чему граница између једног и другог раздобља није чврсто фиксирана. Неолит наступа на разним подручјима у различито време. У Европи се јавља око 4000 година пре нове ере, а завршава се негде око 2000. године пре нове ере. Ова праисторијска епоха веома је богато заступљена на простору Централног Балкана и досада највише истраживана у Србији. Нове форме економике нужно су донеле са собом и битне промене у начину живота, нове технике и материјале код израде оруђа, оружја и предмета свакодневне употребе. Формирају се стална насеља, са солидније грађеним колибама од дрвета, човек је овладао техником глачања камена којим израђује своје, у првом реду земљорадничке алатке. Тада се посебно развија грнчарија, везана првенствено за припремање и чување хране, која међутим пружа могућности за богату вариабилност у облицима и украшавању.

Центар за посетиоце – Музеј Лепенски Вир

Како се локалитет налазио у зони која је требало да буде потопљена водама акумулационог језера хидроелектране Ђердап, остаци су измештени на нову локацију у непосредној близини, удаљену од првобитне за око сто метара у правцу северозапада, и издигнутој за 29,5 метара. Изузетан конзерваторски подухват, премештање остатака кућа и светилишта, извршио је Републички завод за заштиту споменика културе 1970. и 1971. године. Покретни археолошки предмети са локалитета Лепенски Вир се од момента открића све до данас чувају у Збирци Лепенског Вири, у Народном музеју у Београду.

Поред измештеног локалитета подигнут је Музеј Лепенског Вири, који је у саставу Народног музеја од 1978. године. У јуну 2011. године, на месту некадашње зграде Музеја, отворена је нова модерна грађевина, Центар за посетиоце – Музеј Лепенски Вир, према пројекту архитеката Синише Темеринског и Марије Јовин, из Републичког завода за заштиту споменика културе Републике Србије. У новој згради, осим самог локалитета који је главни и централни експонат музеја, у чијој презентацији су постављене и копије монументалних скулптура на места налаза, могуће је видети и нову поставку. Она презентује мезолит и неолит самог локалитета Лепенски Вир, укупно преко 100 експоната (употребни предмети – оруђе и алатке, накит, жртвеници, скулптура, неолитска керамика), а укључује и реконструисане начине сахрањивања на Лепенском Виру и холограмску реконструкцију кућа са Лепенског Вири. Центар за посетиоце налази се у склопу заштићеног археолошког комплекса Лепенски Вир, код села Бољетин, у оквиру Националног парка Ђердап, недалеко од Доњег Милановца.

Код неолитског човека јављају се и први занати – резачки, грнчарски и ткачки. Оруђа су рађена прецизније, на вишем степену обликовања и глачања материјала. Међу највећа и најбогатија налазишта код нас спадају: Старчево код Панчева и Винча код Београда.

Старчево је село на левој обали Дунава (16 km удаљено од Панчева) са чувеним праисторијским налазиштем на локалитету Град. Откривено је (1930, 1931/32) станиште

на обали велике реке са кућама у облику елипсасте земунице са једном или више одаја. Откривени су и гробови са згрченим скелетима покојника. Од оруђа нађене су секире, длета, ножеви од опсидијана, затим оруђа од кости. Ситна пластика није нарочито разноврсна. То су стубасте фигурине стилизованих облика. Изразит печат старчевачкој култури дају керамички судови рађени руком, трбушастог облика, по свом квалитету на високом занатском нивоу. Керамика се дели на грубу, обичну, фину и сликану, са многим подврстама. Од декоративних елемената који украшавају спољне површине судова јавља се пластична трака различитих облика, затим отисци прста и нокта распоређени у одређеном правцу, паралелна издужена удубљења и слично.

Винча, село на десној обали Дунава са локалитетом – остацима највећег праисториског насеља у нашој земљи и једно од најзначајнијих у овом делу Европе. Систематска археолошка истраживања, започета још 1908. године, настављају се све до данас. На ниској лесној тераси уздигнутој око 12 m изнад Дунава уздиже се културни слој дебљине 10,5 m у коме су садржани остаци готово свих праисторијских култура познатих у овом делу Подунавља, почев од старијег неолита па надаље. Услови за земљорадњу, лов и риболов били су повољни. Становници неолитске Винче трговали су и са удаљеним подручјима. Винчанску културу карактерише керамика и, нарочито, антропоморфна пластика – идоли, међу којима доминирају фигурине рађене од теракоте у орнаменталном и линеарноапстрактном стилу. Фигуре најчешће представљају врховно женско божанство – богињу мајку, некад у стојећем, некад у седећем ставу на престолу (као што је то женска седећа фигура откривена на локалитету Чаршија код Рипња) или са дететом у наручју (из Дреновца код Параћина). Тела и лица дати су стилизовано, упрошћено, што одговара и религијској концепцији, јер мајка – земља није замишљена са одређеним ликом, статуете нису портрети: ради се о симболу који отелотворује плодност, рађање и обнову живота. Хармоничношћу свих елемената израза ова дела досежу истински уметнички ниво.

Бронзано доба је епоха праисторије која обухвата време од појаве легуре бронзе до проналаска гвожђа (2000–1000 година пре н.е.). У овом раздобљу оруђа за рад, оружје и накит израђују се претежно од бронзе, смењујући на тај начин камено доба у метално доба. Бронзано доба настаје 3000 година пре наше ере, достиже врхунац у 2000. години, а завршава се појавом гвожђа као главног употребног материјала у 1000. години пре н.е. Захваљујући усавршавању оруђа за рад, долази до бржег развоја земљорадње и занатства, прелази се од матријархата у патријархат, у исто време развија се и писменост. Према томе, време када је човек почео да употребљава метале, представља једну од најважнијих прекретница у његовом развоју. Бакар је био први метал који је човек почео да масовно употребљава, па је од њега ковањем и ливењем израђивао оружје и оруђе, које је гравирањем украшавао. Можда још пре бакра човек упознато злато, јер га је било у чистом саставу у природи, а златни украси се налазе веома рано, заједно са бакарним. Чист бакар је, међутим, имао један недостатак – био је исувише мек, као и злато. После многих покушаја човек је решио и тај проблем: мешањем бакра са калајем створио је нову легуру – бронзу, која је била довољно чврста. Истовремено човек је познавао и

сребро и олово, које је додавао бронзи. Бројни рудници бакра и калаја из бронзаног доба у различитим крајевима Европе речито сведоче да су бронзанодопски ливци били веома вешти у изради бронзе. Иош тада је установљено да се најбоља легура бронзе добија мешањем 90% бакра и 10% калаја. Овај однос се и данас користи при одливању уметничких дела, изради новца и медаља, као и у широј техничкој употреби. Појава бронзе у Европи није била свуда у исто време. Најраније се она јавља у Југоисточној Европи (већ током трећег миленијума), док се на Северу Европе појављује тек око средине другог миленијума.

На простору Србије настала су значајна уметничка дела из бронзаног доба:

- Идол из Корбова (Кладово) (око 1500–1200. пре нове ере) је веома стилизована представа фигуре неодређеног пола, обучена у дугачку хаљину украшену богатом орнаментиком коју чине спирални и геометријски мотиви. Орнамент је урезан у површину и испуњен белом инкрустацијом (теракота висина 14 cm). Овако моделоване фигуре са потпуном схематизацијом облика људског тела, доведеном скоро до апстракције, израз су религиозног схватања тадашњег човека и његовог дуалистичког погледа на свет. Порекло фигурина овог типа је аутохтоно, али се не искључује и утицај микенске цивилизације.
- Дупљајска колица (1500–1000. година пре нове ере), ремек дело неолитске уметности, пронађено је на локалитету Дупљаја код Беле Цркве у Банату. Колица са три точка вуку барске птице са стојећом фигуром мушког божанства обученог у дугачку звонолику одећу, округле главе, са птичјим лицем и рукама савијеним испод груди. Представљен је господар сунца, налик на Аполона.

На бронзано доба се непосредно наставља гвоздено доба, последње велико раздобље праисторије. Оно траје током првог миленијума пре наше ере, па све до историјског периода. Ово је доба када је човек овладао производњом и употребом гвожђа, које улази у широку примену, металургијом и када се јавља први новац. Богати прилози кнежевских гробова на територији Србије, али и оних из македонског Требеништа, могу се данас видети у Народном музеју у Београду и музејима у Чачку, Ужицу и Новом Пазару. Линеарна, геометријска обрада златног лима, волуте, преплети, понеки китњасти орнамент и општи утисак скупocene раскоши с једне стране, али и поједини типично грчки, архајски мотиви с друге стране, чине ове предмете јединственим. Кнежеви из праисторијске Атенице у околини данашњег Чачка посебно су волели орнаменте у облику златних пчела и раскошне, рустичне огрлице од ћилибара, док су незнани великаши из Новог Пазара развили посебан афинитет према златним и сребрним појасевима типа Мраморац с геометријским мотивима и бројним ћилибарским перлама с Балтика којима су се приписивала готово магична исцелитељска својства. У кнежевским гробовима посебно се истичу маске као украс на посудама за либацију (ритуално изливање течности као даривање богу) – пехарима, кратерима и хидријама из којих се током погребног ритуала изливала жртва у вино за душу покојника. Оправдано је веровање да је њихово присуство штитило богате гробне прилоге од пљачкаша. Предмети из кнежевских гробница, у недостатку свеобухватнијих писаних извора,

сведоче о дубоком продору изворног културног утицаја медитеранског круга у континенталну Европу.

Античка уметност

Уметност античке Грчке

На прелазу из 2. у 1. миленијум пре нове ере хеленска племена су се населила у јужном делу Балканског полуострва. Временом су оснивали колоније у Сицилији, јужној Италији, Шпанији, на обалама Мале Азије, у северној Африци. Класичној античкој култури садржај дају античке цивилизације Грчке, Етрурије и Рима, датоване у први миленијум старе и прва три века нове ере. Уметност античке Грчке почела је у 8. веку пре нове ере и трајала до царског римског доба. Стара Грчка је била земља интензивне економске и друштвене делатности, развијеног јавног живота, од политичких скупова и гимнастичких игара до позоришних представа и религиозних свечаности, а уметност је имала веома значајну улогу.

Култура Старе Грчке је зрачила на цео антички свет аутентичном стваралачком снагом и богатством духа. У грчкој античкој уметности се издвајају четири периода:

- Хомеровско доба (11–8. век п.н.е.);
- Архајско доба (7. и 6. век п.н.е.);
- Класично доба (5–4. век п.н.е.);
- Хеленистичко доба (4–1. век п.н.е.).

Грци су били пагани, многобошци и да би конкретно представили божанство од чијег су постојања и његове моћи стрепили, замислили су га у људском облику. За грчку религију значајне су поезија и делатност ликовних уметника, поготову вајара. У поистовећивању божанског и људског у грчкој религији створена је основа грчке уметности, њена преокупација – *човек*. Богови старих Грка били су слични људима, са карактером и навикама обичног човека.

Јавна архитектура је приказана у градовима, који су имали куће збијене једна уз другу, уских улицица, са узвишењем на коме се уздизало утврђење или светилиште. Такво узвишење је акропола, опасана зидовима за одбрану. Испод акрополе, у средишњем делу града, налазила се агора, трг на коме се одвијао јавни живот. Тргови су били окружени портицима, галеријама за шетњу и састанке, а у разним деловима града биле су фонтане и чесме.

Уметност и архитектура користе слободно изражавање, не везују се за ропску традицију, траже нове путеве, изражајна средства, стални напредак. Коришћен је камен

мермер. Архитектуру карактеришу рационалност, практичност, хармонично преплитање свих елемената простора.

Архитектонски облици су најизраженији на храмовима, који се састоје од три дела: постоља, главног трупа зграде правоугаоног или кружног облика и завршетка (кровна конструкција и покривач) у облику троугласте призме. Једна од основних карактеристика је трем са стубовима, уочљив скоро на свим грчким грађевинама, а на храмовима је обавезан на краћим фасадама или свуда околу у виду перистила. Трем са стубовима је имао значајну функцију: штитио је од жеге и омогућавао кретање и скупљање грађана. Кроз трем се улази у главни простор (наос), између пронаоса и епистодома (последњег дела храма, са улазом са супротне стране, који је био ризница). Грчка архитектура је створила низ типова јавних грађевина: монументалне капије кроз које се улазило у град или на акропољ, библиотеке, позоришта, базилике, суднице, спортске објекте.

Основа грчке архитектуре је храм који су Грци створили као сакралну грађевину, божју кућу. У храму, у четвртастој просторији – наосу, била је постављена скулптура која је симболично представљала лик бога или божанства. Иза наоса додата је просторија за чување дарова и жртава. У храму се налазио и олтар – сто за приношење жртве. У унутрашњост храма је могао ући само свештеник, верници не, због чега је унутрашњост била релативно скромна, по правилу врло тамна просторија. Велике и свечане двери отворане су само светковинама да би верници могли видети скулптуру божанства. Сва пажња античког храма посвећена је спољашности, која је декорисана у складу са естетским мерилима, равнотежом и симетријом.

Грчка архитектура је остварила два основна стила: дорски и јонски, који се развијају истовремено. Њиховом мешавином касније су настали и други стилови, међу којима је најзначајнији коринтски (4. век п.н.е).

Дорски стил има степенасто постоље са доњим и горњим делом, на коме су стубови. Стабло дорског стуба је покривено ужим вертикалним каналима. Дорски капител је кружни. Стубови преко капитела подупиру архитравну греду, која је код дорског стила једноделна, изнад које се налази фриз. Кровну конструкцију затвара троугласти тимпанон, уоквирен хоризонталним и косим венцима.

Јонски стил има елегантнији и виткији стуб у односу на дорски, китњастији капител са волутама, азијског порекла. Архитравна греда је дводелна. Стуб има своју базу, тело је витко и ижљебљено доста дубоким канелуринама. Капител чине две стилизоване волуте. Код јонског стила јавља се фриз који је намењен за пластичну декорацију. И код јонског стила на храмовима се јављају тимпанонска поља која се често називају и забат.

Коринтски стил се од јонског разликује обликом капитела, који изгледа као чаша украшена редовима лишћа и малим волутама. Припада хеленистичком добу. Капител му

је од стилизованог акантусовог лишћа. У овом стилу фриз је нижи, раван и декорисан биљним орнаментима. У коринтском стилу се полихромичја мање примењује, али се зато ради од разнобојног камена. Често се јавља позлата. Храмови коринтског стила били су и кружног облика. Има их у Делфима и Епидеурусу.

За сценску уметност служила су позоришта, која су за гледаоце имала полукружни простор са степенасто поређаним седиштима. Почетком 4. века пре н.е. Грци су почели да граде позоришта, која су смештали у брдовит терен, тако да је један део позоришта био прилагођен падини брега. На дну простора постављана је сцена, која је била кружног облика. Полукружан простор испод сцене, према гледалишту, назива се оркестра, где су били смештени музички извођачи. Иако су позоришта била под ведрим небом, акустика је била изузетна, доведена до савршенства. Мала, покривена позоришта, одеони, служили су за музичке и лирске приредбе.

Позориште у Делфима налази се у истоименом светилишту на падинама Парнаса, недалеко од луке Кир у Коринтском заливу, у Грчкој. Грци су Делфе сматрали не само седиштем Хеладе, већ и света. Прихваћено је од 8. века пре нове ере као светилиште и средиште Аполоновог култа.

Позориште у Делфима, као грађевина за приказ драмских радњи, било је кружни простор са жртвеником у средишту, где би на почетку представе Дионисов свештеник приносио жртву. Уз жртвеник су стајали глумци, а око њих, у полукругу, хор. Кружни облик позоришта био је условљен кружним кретањем хора. Познато је по доброј акустичности, због правила да сваки гледалац треба да чује оно што се говори на позорници. Позориште се користи и данас, током туристичке сезоне (лето), за извођење дела класичне грчке књижености.

За атлетска такмичења служили су стадиони (праве писте од 185 метара дужине) и хиподроми (стадиони кружног облика). У њима су одржавана спортска такмичења. Од тада се облик стадиона није много променио. Грци су велику пажњу посвећивали како развијању духа тако и неговању тела. Подизали су гимназионе, односно школе за неговање духа и тела, где су образовали свој млади нараштај.

Најстарији период грчке уметности је везан за време сеобе Дораца, око 1100. године п.н.е. Овај период је, према декорацији на керамичким судовима назван геометријско доба или геометријски стил, дефинисан једноставним шематизованим облицима. У зрелом геометријском периоду јавља се велико богатство облика и декорација посуда (троуглови, шах-поља, кругови). У оријентализирајућем стилу, уместо геометријских, јављају се криволинијски мотиви (преплети, палмете). У архајском стилу обрађују се теме из митологије, легенди и свакодневног живота. Са временом се мења и боја керамичких судова, од мрко-црне, црвене, до мрко-црвене. Еволутивне промене се запажају и у обликовању керамичких судова, јер постају нижи, здепастији и трбушастији.

Истичући основна обележја грчке скулптуре евидентно је да је средишњи мотив човек. Постављање споменика у част заслужне личности, као истакнуто обележје у простору у коме су Грци живели, највећа је почаст за њих. За разлику од египатске грчка скулптура не познаје укоченост и симетрично формирање облика. Најчешћи материјал је бронза која омогућава уверљиво изражавање физичке напетости тела, затим мермер који на површини лика одражава унутрашње покрете и гибања. Грчка скулптура је још у 7. веку пре нове ере дошла до хумане интерпретације култних ликова, почев од божанстава. Зевс је човеколики моћни бог, Аполон симбол младости и лепоте, Афродита отелотворење женске чулности, Атина мудрости.

Зачетник грчке скулптуре је био *Дедал*, вајар и проналазач, унук атинског краља Ерехтеја. На Криту је саградио лавиринт за краља Меноса. Са сином Икаром је покушао да побегне из заточеништва, направивши им крила, али се овај подухват трагично завршио по Икара, због чега је Дедал проклео своју вештину.

Иако *архајском стилу* недостају уравнотеженост и осећање савршенога, које ће достићи у класичном периоду, архајски стил се одликује свежином и непосредношћу уметничког доживљаја, што га чини привлачним за модерног посматрача. Из овог периода нису сачувани објекти и вајарска дела, због трошности материјала у коме су извођени. Тада је углавном коришћено дрво. Средином 6. века пре нове ере јонски скулптор Ахермос, створио је тип крилате богиње, која у брзом покрету иступа напред. Сачувана је женска фигура која се налази у Лувру. Велики домет представља пластична декорација Зевсовог храма у Олимпији и Кочијаш из Делфа. У то доба развијала се керамика, много више од архитектуре и скулптуре.

Архајска скулптура (Кора)

Осликана керамика у архајском периоду

Највиши домет економског, политичког и културног развоја Грчке је постигнут средином 5. века пре нове ере, после победе коју је савез грчких градова постигао над персијском државом. Грчка уметност је била инспирисана:

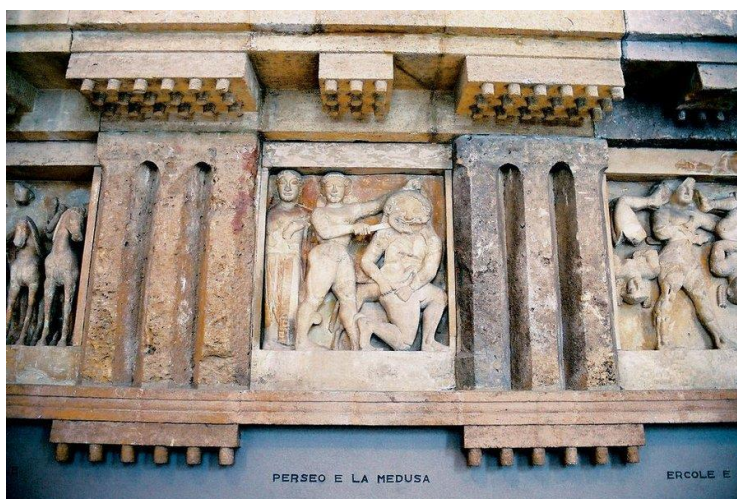
- ✓ природом и животом људи,
- ✓ историјским догађајима и личностима,

- ✓ митологијом,
- ✓ одређеним религиозним схватањима.

Прво велико име скулптуре *класичног периода* је Мирон, који је настојао да фигуру представи у снажном кретању, при некој нагло изведеној радњи. Баач диска (Дискоболос) сачуван је у неколико верзија римских копија. Поликлет је живео у првој половини 5. века пре нове ере. Радио је углавном у бронзи. Код његових статуа тежина тела је пренета на једну ногу, док је друга повијена у колену. Једна од најомиљенијих грчких статуа у 5. веку пре нове ере је његово дело Дорифорос (носач копља).

Фидија је највећи вајар античке Грчке. Највише је оставио дела на атинском Акропољу, а ниједно његово дело није потписано. Атина Партенос која се налазила у Партенону, Три парке (богиње судбине), пластика Партемона нека су од његових најпознатијих дела. Праксител је највећи атински вајар из 4. века пре нове ере. Претежно је радио у мермеру, а најпознатија дела су Хермес са Дионисом, Афродита Книдска, Деметра Книдска.

Хеленистичка епоха је трајала од краја 4. до краја 1. века пре нове ере, од стварања македонско-грчке државе у доба Александра Великог до почетка владавине првог римског императора Августа. Иако је грчка култура била на заласку моћи, она је привлачна и напреднија од других. У хеленизму је дошло до мешања грчке традиције са оријенталним садржајима. Уметност хеленизма има две битне одлике: тежњу за репрезентативношћу, сјајем и узвишеном позом и жељу за повлачењем у себе, тишину и интимност. Све више се јављају портрети (статуе или бисте песника, говорника, филозофа) ливени у бронзи. Сачуван је Лисикратов споменик у подножју Акропоља, Ника са Самотраке, која се чува у Лувру, а овом времену припада и Афродита Милоска.

Триглифи и метопе

Лисикратов споменик

На Акропољу нису сачувани сви некадашњи храмови. Данас се на брду изнад Атине могу видети: Партенон, Ерехтејон, храм Нике Аптерос, Пропилеји. Партенон – највећи храм и грађевина дорског стила, најстаријег и за класичну грчку архитектуру типичног грађевинског реда. Према Перикловом биографу Плутарху, његове архитекте су биле

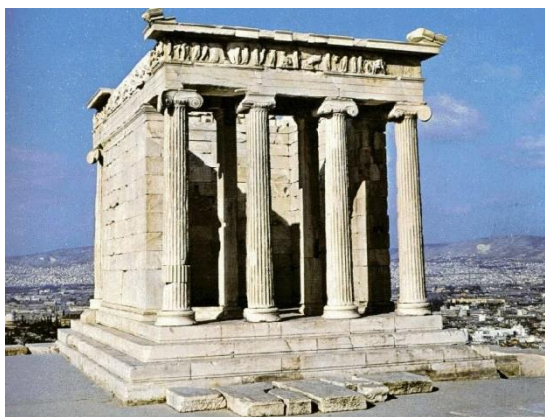
Иктинос и Каликратес. Партенон је био и остао све до нашег времена најлепши и најимпресивнији споменик старе и класичне грчке архитектуре и скулптуре. Унутрашњост храма била је подељена на две главне просторије: на источној страни је наос (брод храма), а на западној је епистодом са девичанском одајом (партеконом) по којој је храм и добио име. Изнад колонаде дорских стубова је архитрав (греда) са удубљеним правоугаоним пољима (метопама), одвојеним кочићима између којих се налазе по три дубоке канелуре (триглифи). Метопска поља украшена су рељефним мотивима, са митолошким темама.

Најимпресивнији скулптурни украс на Партекону биле су композиције које су изведене на источном и западном тимпанону – фронтону. На овим широким, троугаоним пољима Фидија је приказивао праву и свечану смотру олимпијских божанстава. На источном тимпанону су приказани богови и богиње, цела породица и династија великог Зевса како присуствују рођењу богиње Атене. Око Зевса стоје или седе остала божанства: Хера, Посејдон, Артемида, Аполон, Афродита, три суђаје (Киото, Лахесис и Атропос), Деметра и Кора, Хеба, Хестија. На десној страни ове велике композиције налази се Нике (крилата богиња Победе), која објављује Грцима и целом свету рођење Атене Партенос. У угловима троугаоних тимпанонских поља престављене су две главе коња, симбола Хелиоса (Сунца) и Селене (Месеца). На западном тимпанону основна тема је препирка између Атене и Посејдона за патронат над градом Атином. Приказани су како стоје поред својих запрега (бига). Поред Атене су Хермес и богиња Нике, а поред Посејдона су морске виле Нереиде.

Млечани су 1688. године бомбардовали Партекон, претворен у турску џамију. Веровало се да Млечани неће гађати својим топовима једну богомољу. Све до тада Партекон је био сачувао свој антички изглед и целокупну спољну скулптурну декорацију. Једино су Турци на југоисточној страни овом античком храму, који је за време Византије био претворен у хришћанску цркву, додали минарет, чији остаци су и данас сачувани. Штете од бомбардовања су биле велике. Вероватно никад не бисмо имали прави изглед рељефа са фронтоне да један фламански сликар још 1674. године није у цртежу насликао композиције партеконских фронтоне. Године 1801. Енглеz лорд Елгин је од турског заповедника Атине откупио право да један део партеконске скулптуре која је била расута по тлу, пренесе у Британски музеј у коме се и данас налази. Дobar део партеконске скулптуре, као и многих других споменика овог доба, налази се изван Грчке. У Британском музеју у Лондону чувају се многе фигуре са композицијама партеконског фриза. На фризу који је опасивао са спољне стране зид наоса, приказана је празнична поворка атинских грађана који су на дан Панатенеја долазили да се поклоне својој заштитници и да њеним свештеницима предају поклоне. Делови партеконског фриза се данас чувају у музеју Лувр у Паризу.

Ерехтејон се налази прекопута Партекона. На улазним странама има по шест јонских стубова, а на архитраву фриз у плитком рељефу. На јужном зиду храма (који је посвећен Атени) налази се трем, назван трем девојака, чији кров уместо уобичајених стубова носи шест женских фигура (каријатида).

Храм Атине Нике, јонски храм мањих димензија, налази се на платоу Акропоља десно од Пропилеја. Посвећен је богињи победе, назван Нике без крила. На архитраву, у плитком рељефу приказана је борба између Грка и Персијанаца. Грчки уметници су обично приказивали борбе, тако да је на овом рељефу једини мотив на коме је један историјски догађај представљен непосредно. Овај храм иако има готово минијатурне размере, представља један од најлепших примера јонског стила у грчкој архитектури.

Храм Атине Нике

Скулптуре са Парthenона (у Британском музеју)

Пропилеји, монументална улазна капија на западном крају Акропоља, грађена је са елементима дорског храма. Подигнути су на неправилном терену који се степенасто уздиже. Дуж средишњег улазног пута налазе се два реда јонских стубова, што представља примену јонских елемената у оквиру дорских грађевина.

Акропољ

У Нешвилу (САД, Тенеси) 1897. године изграђена је реплика Парthenона у природној величини. Дворана славе и части (Валхала) код Регензбурга (Немачка, Баварска) је такође реплика Парthenона.

Музеј Акропоља смештен је југоисточно од узвишења Акропољ. У њему се чувају археолошки експонати, старости од архајског до римског периода. Међу најзначајније експонате спада збирка Кора – шест статуа девојака са архајским осмесима. Најбоље време за посету Акропоља је рано лето, пре подне или касно поподне.

Грчке власти планирају да забране ношење ципела са итиклом, као и употребу жваки током боравка у Акропољу, јер се њима свакодневно наноси непоправљива штета остацима древног храма. Нови закон односи се и на туристе и посетиоце позоришта Херод Атички које се налази недалеко од Акропоља. Годинама археолози моле посетиоце који посећују представе и концерте да поштују јединствено позориште саграђено од мермера, али не наилазе на разумевање. Свако ко буде ухваћен да жваће жваку или носи итикле суочиће се са новчаном казном или хапшењем.

У периоду од 4. века пре н.е. Грци су подизали тзв. ризнице, где су чували своје национално благо. Најпознатија свеопшта ризница била је у Делфима, светилишту бога Аполона. Доминантна грађевина у Делфима био је велики дорски храм Аполона Питијског, саграђен од туфа и мермера. Од овог храма сачувани су само темељи.

Највећи споменик позоришне архитектуре античке Грчке је позориште у Епидаурису. Саграђено је у природној ували полукружног, амфитеатралног облика. Имало је три главна дела: сцену (скена), округлу оркестру и театрон (полукружно гледалиште), које је могло да прими око 70.000 посетилаца позоришних и других приредби. Хиподроми су били простори намењени тркама, најчешће двоколица.

Римска античка уметност

Антички Рим је настао средином 8. века пре нове ере. Првобитно је био град–држава, затим Република и на крају Римско Царство. По легенди, Рим је основан 753. године пре нове ере. Први легендарни краљ је био Ромул, пореклом Етрурац. Република је трајала од 509. до 27. године пре нове ере. Долази до процвата римске цивилизације и њеног ширења. Прилив заробљеника, који су постајали робље, давао је довољно јефтине радне снаге за изградњу градова, утврђења, комуналних објеката, саобраћајница, храмова, палата, терми, стадиона, позоришта, арена, летњиковаца. Римско царство, на врхунцу моћи, у време цара Хадријана, простирало се од северне Енглеске и Рајне до ивица Сахаре, од западне обале Пиринејског полуострва до Црвеног мора и Месопотамије.

Римљани су били многобошци, али су њихова религија и уметност били скученији и прозаичнији у односу на старе Грке, а поимање света и човека практичније. Након освајања Грчке Римљани су упознали грчку културу која им је постала узор. Међутим, стваралачке узлете грчке уметности римско друштво није постигло. Римљани су градили путеве којима се кретала војска, аквадукте са оловним и керамичким цевима којима је текла вода, канале, тржнице, форуме, пристаништа. Једна од главних карактеристика римске уметности је тежња ка величанственошћу као обележју моћи. Римске конструкције изведене су захваљујући једном од највећих достигнућа тада, а то је цемент (у 4. веку пре нове ере).

Разлике у грчкој и римској уметности огледају се у следећем:

- грчки архитекти и уметници су развијали вештину такмичећи се лепотом дела под критиком својих грађана, који су пратили уметничка збивања;
- римска архитектура не одражава префињени укус грчких градитеља, нема мекоћу облика и линија, савршенство пропорција;
- у погледу смелости конструкција римска архитектура превазилази грчку у базиликама, термама, амфитеатрима и Пантеоном.

Римска архитектура је поставила темеље за даљи развој архитектуре. Развој римске архитектуре дели се у три периода:

- доба краљевства (753–509. г.п.н.е.),
- доба Републике (509–27. п.н.е.),
- доба Царства (27. п.н.е.–476. године нове ере).

У првој етапи Рима градитељство је било под утицајем етрурске архитектуре. Архитектонска делатност је слаба, градитељство се своди на утврђивање Рима, изградњу мостова, путева и канала. У време Републике долази до изражаја домаћа, италска компонента. Јулије Цезар је градио значајне споменике: Помпејево позориште, Форум Јулијум, Базилику Јулија, Сатурнов храм, Августов храм. Доба царства је епоха најсјајнијих архитектонских остварења: Августов форум, Агрипине терме, Аполонов храм на Палатину, Пантеон. Цареви су се такмичили да иза себе оставе што вредније споменике.

Брежуљак Палатино у Риму, са остацима вила, палата и храмова

Камен је од најстаријих времена коришћен у архитектури. Повећањем снаге државе, почиње увоз скупоценијих материјала из удаљених предела. Користе се опека, кречни малтер, дрво, метали, керамика, стакло, мермер. Луци, сводови и куполе су главни елементи конструктивног система. Архитектонска декорација се одликује богатством флоралних и геометријских мотива, фигуралних представа, натписа који величају владаре, војсковође и њихова дела. Рим је предњачио и у архитектури, а од значаја је и Помпеја. Главни споменици у доба Републике груписани су у градовима, у средишњим деловима, форумима. Обично су форуми поплочани и окружени тремовима са стубовима и јавним зградама, базиликама, храмовима. Најпознатији су у Помпеји, Трајанов форум у Риму.

Рационални дух римског народа дошао је до пуног изражаја у грађевинама јавне намене. Свака грађевина је подигнута за одређену сврху и морала је тачно одговарати своме циљу. Од јавне архитектуре треба прво истаћи грађевине и градње које су служиле освајачким и економским циљевима: путеви, мостови, утврђења, аквадукти. Свако освајање било је обележено изврсним путевима, тако добро урађеним, да је у римско доба саобраћај у неким покрајинама био као и данас. Могли су брзо да пребаце легије на било коју границу, а централна власт је одржавала сталну везу са покрајинама којима је управљала. Римљани су волели брзину, али и солидност. Већином су градили праве путеве, односно најкраће. Планине, удолине и стрмине савладавали су мостовима, тунелима или вијадуктима. Путеви су били обично широки колико и војна формација

легија која је требало брзо да стигне у све крајеве државе. И данас после много векова, ова мрежа путева утемељена је у скоро све најзначајније путне правце Европе, колико је била у оквирима Римске царевине. Први пут, Виа Апија, из 312. године пре нове ере, простирао се на 300 km дужине. Касније су Римљани поплочали око 5.000.000 km пута и око 1.500 градова.

Међу споменицима римске архитектуре видно место заузимају мостови и аквадукти, који су грађени с намером да се савлада вода. Један од најстаријих римских мостова – Pons Aemilius, подигнут је преко Тибра 179. године пре нове ере. Саграђен је од камених блокова који су везани малтером. Једно од највећих дела римске градске архитектуре и римског урбанизма је Трајанов мост преко Дунава (између Кладова и Турн Северина), који је саградио Грк Аполодор из Дамаска, чувени архитекта Трајановог форума у Риму.

Римљани су били утемељивачи још једног цивилизованог достигнућа, а то су водоводи којима су из великих даљина доводили свежу питку воду у градове. Аквадукти, велики грађевински објекти, са величанственим луковима, припадају врсти мостова. Због конфигурације терена архитекте су понекад водоводе градили на два и три спрата. Вода је текла највишим спратом, широким и дубоким каналом, чији се ниво понекад издизао и до педесет метара изнад земље. Класични примери таквих грађевина су аквадукти у јужној Француској, у Прованси, код града Нима познат под именом Pont du Gard (мост на Гарду), код Тарагоне и Сеговије у Шпанији и остаци аквадукта код Солина.

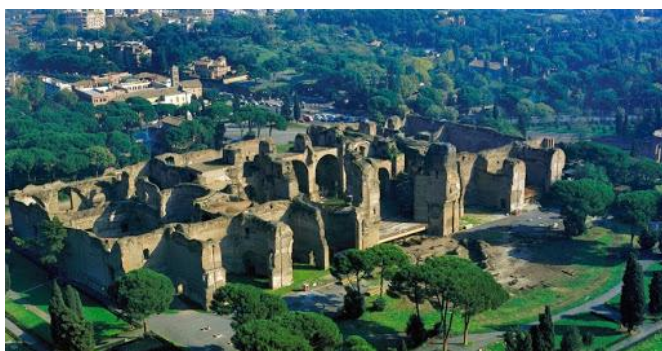
Римљани су били оснивачи градова. Њихов практични дух довео је до тога да су створили један општи план, односно квадратну основу града са две главне улице које се секу под правим углом. Улица која је ишла у правцу север–југ звала се *кардо*, а улица у правцу исток–запад *декуманус*. Тако је град био подељен на четири квадрата, а сваки квадрат опет улицама које су биле паралелне са главним. На пресеку главних улица подизан је главни градски трг зван форум. Око форума су груписане зграде које су биле најпотребније за функционисање града.

Помпеја је имала статус слободног града све до 425. године пре нове ере, када су је освојили Самнити. Римљани су крајем 4. века однели победу над Самнитима и власт проширили на Помпеју. Помпеја остаје и даље значајно средиште уметничког живота Римске републике, а затим и царевине, све до 24. августа 79. године наше ере. Тада заједно са Херкуланумом нестаје под ужареним пепелом и лавом, јер је Везув једном снажном ерупцијом заувек угасио живот у њима. Помпеја је пре ове катастрофе преживела снажан земљотрес 5. фебруара 63. године нове ере, који је нанео велике штете, нарочито сликаним композицијама. Помпеја је најпотпуније сачуван антички град на европском тлу. Она нам омогућује да упознамо многе детаље градског живота тога времена.

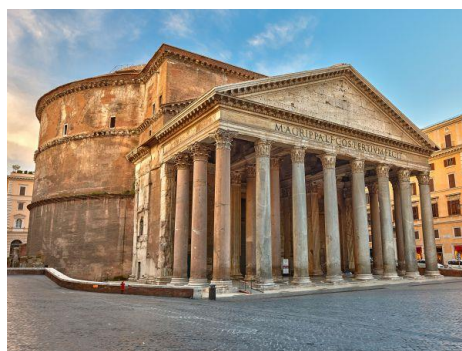
Базилика је јавна грађевина правоугаоне основе са заобљеном једном или обе уже стране. Преузета је од Грка. У њој може бити трговачка берза, судница, продајна хала,

простор за разне скупове. Сачувана је Константинова базилика у Риму. Градови су били опремљени комуналним објектима, пре свега водоводима и канализацијом. Рим је снабдевало девет великих водовода. *Градске капије* су посебно обликоване и украшаване. Амфитеатри, позоришта и циркуси су се развијали од грчких грађевина сличне намене. *Амфитеатри* у Риму су грађени за одржавање масовних приредби, игара и борби. Колосеум у Риму је најзначајнија грађевина ове врсте. *Циркуси* су били намењени спортским тркама, те имају издужени облик арене.

Јавна купатила или *терме* су имале комплексну намену: за купање, масажу, вежбе, спортска и песничка такмичења, одмор и рекреацију. Терме су се састојале од купаоница са топлем и хладном водом, парних купаоница, простора за разговор, па чак и читаоница. Највеће римске терме су Каракалине терме (грађене од 212. до 223. године).

Каракалине терме

Пантеон

Римска позоришта су затворени комплекси, а позната су Марцелусово позориште у Риму, позориште у Остији, у Арлу. *Палате* су градили великодостојници и цареви. На брежуљку Палатино била је саграђена Флавијева палата. У средишњем делу је обавезни атријум оивичен тремом са стубовима.

Домуси су биле раскошне и функционалне куће. Састојале су се од квадратних просторија различите намене, које су биле оријентисане према средишњем отвореном дворишту са базеном – атријум.

Из епохе династије Флавијеваца – царева Веспасијана (69–79), Тита (79–81) и Домицијана (81–96), сачуван је низ објеката од ширег јавног значаја. Међу њима посебно место заслужује амфитеатар у Риму, назван Колосеум, чије је зидање започето 70. године нове ере. Својим елипсоидим и огромним размерама, амфитеатралним обликом Колосеум представља оригиналан затворен облик римске позоришне грађевине. Простор је могао да прими око 50.000 посетилаца, од којих је сваки имао седиште, знао своје место, лако долазио до њега и брзо могао да изађе из овог здања и поред огромног броја људи. Грађење Колосеума је трајало 10 година. Завршио га је Император Тит 80. године и отворио играма које су трајале преко три месеца. Фасада је била троспратна, са аркадама и стубовима у сва три стила грчке архитектуре – у најнижем, приземном реду били су дорски, у вишем јонски, и у највишем коринтски

стубови. Имао је и четврти спрат са четвороугаоним прозорима, без аркада, који је доградио Тит.

Одељење за археолошко наслеђе у Риму завршило је неколико фаза рестаурације Колосеума, која има за циљ да ово место претвори у простор за организовање скупова.

У првој фази уклоњена је прљавиштина са северне и западне фасаде, настала углавном од саобраћајних загађења. Друга фаза рестаурације је подразумевала радове у подземним трезорима и пролазима – тамо су гладијатори чекали пре него што уђу у арену.

Колосеум има нови улаз за јавност и делове који нису безбедни за посете. Постојећи визиторски центар, премештен је у спољашњи део амфитеатра. Изградњом књижаре и пријемног дела, побољшаће се туристичка инфраструктура, расвета, пролази, а радови неће спречити туристе да и даље разгледају.

Колосеум је најбоље посетити у јутарњим сатима (око 8 сати). Куповина улазница на улазу подразумева и дужи чекање у редовима. Дневно Колосеум посети и до 20.000 људи. Због тога је лакше купити улазнице унапред, поготову ону која важи за Римски форум и брдо Палатино.

Усред данашњег Рима Марко Агрипа, прослављени римски војсковођа коме је Август дао за жену ћерку Јулију, подигао је на Марсовом пољу, у близини жртвеника Ага Рацис Augustae, храм посвећен свим боговима – Пантеон. Зидане Пантеона је почело 27. године пре н.е., у доба принципата Октавијана Августа, али је изгорео 80. године наше ере. Обновио га је 94. године Домицијан под чијом владавином је завршен. У Хадријаново доба (117–138) Пантеон је био потпуно обновљен и тај облик је сачувао кроз целу своју историју. У 18. веку био је претворен у католичку цркву, која и данас врши своју религиозну функцију. То је грађевина округлог облика са унутрашњим пиластрима који су делили површину на седам апсидних ниша намењених фигурама богова. Купола, огромних размера, са унутрашње стране урађена је техником касетирања, што је повећало декоративни изглед њеног полулоптастог простора, симбола небеског свода. Монотонију спољног цилиндричног облика разбио је правоугаони трем са стубовима. Осветљење је решено округлим отвором на врху куполе. Храм је према веровању, кућа божанстава којима је посвећен. Римљани су били многобошци, а њихова најстарија и главна божанства била су: Јупитер (бог неба и муње), Марс (бог рата и земљорадње), Квирин (бог Квирита, најстаријих Римљана), Јан (бог свеколиког почетка), Јунона (богиња неба и месеца), Веста (богиња домаћег огњишта), Сатурн (бог сетве), Нептун (бог мора), Лари и Пенати (кућна божанства).

Да би сачували успомену на важне догађаје или прославили поједине грађане, Римљани су подизали многе комеморативне споменике. То су трофеји, стубови (колумне) и тријумфални лукови (славолуци). Од стубова треба поменути Трајанов и Антонинов.

Трајанов стуб подигнут је 110. године у част победе над Дачанима. Унутар постоља у облику коцке налазила се одаја у којој је у златној урни био похрањен пепео Трајана (умро 117. године). Стуб је стајао на бази високој око 10 m. Сам стуб је био висок 26,6 m, а укупна висина износила је око 40 m. Првобитно је на врху стуба стајала бронзана фигура орла, која је касније замењена статуом Трајана. Рељеф, дуг 200 m, кружи у двадест и три завоја уз високо стабло стуба који је направљен од парског мермера. Водећи рачуна о гледаоцу, рељеф у горњем делу постаје шири, а фигуре веће. Свака промена сцене се постиже применом ликовних средстава или, још чешће, тако што ликови у једној сцени окрећу леђа онима у следећој. Овај необичан начин приказивања, међу рељефима као посебној уметничкој врсти, има карактер насликане приче. Фриз је некада био обојен и по својој појави треба га уврстити пре у сликарство него у пластику. Када је Рим преузео примат хришћанске цркве, Трајанова фигура је замењена статуом апостола Петра, која и данас стоји на том стубу као симбол две победе: Трајанове над Дачанима и Петрове као симбол победе хришћанског над грчко-римским храмом.

Славолюци су свечане капије, које се подижу у част истакнутих личности или спомен на неки важан догађај. Најпознатији славолюци су: Хадријанов у Атини, славолук у Оранжу, Септимија Севера и Константинов у Риму. То су оригинални римски споменици који воде порекло од војне архитектуре утврђења, односно од капија утврђених градова. Најстарији славолюци, грађени у доба републике, били су привремени објекти.

Трајни монументални славолюци почињу да се граде у Августово доба. Славолюци најбоље показују карактеристике римске архитектуре: језгро градње је масиван зид, свод и лук. Преко овог језгра је навучена декоративна фасада са елементима неког стилског реда, повишена постаментом испод стубова и атиком изнад венца. Атика је служила за натпис који говори о војсковођи и његовом походу. Натпису као декорацији, римски архитекти су поклањали највећу пажњу. Мањи славолюци су имали само један отвор, већи су поред средњег, широког пролаза за запреге, имали бочно два ужа и нижа отвора за пешаке. Код ових споменика очигледна је тежња за монументалношћу.

Титов славолук у Риму подигао је Домицијан у последњој четвртини 1. века н.е., као успомену на свог брата када је после ране Титове смрти ступио на престо. У 6. веку су се на Титовом славолуку налазила тријумфална кола са кипом Тита, која су вукла четири слона. Према кованом новцу и другим изворима утврђено је да је четворопрег са слоновима била почаст која се одавала само мртвим царевима подигнутим у ред богова. Овај споменик је био веома оштећен, јер је био уграђен у средњовековну тврђаву. Почетком прошлог века је рестауриран. Славолук оставља утисак својом снагом и јасноћом архитектонског склопа. Осам стубова на високим постољима носе греде, на чијем је фризу приказан тријумф Тита над Јеврејима 71. године.

Посебно место међу свим тријумфалним луковима припада славолуку цара Константина, подигнутом 313. године у близини Римског форума. То је монументална грађевина са једним великим и два мања лучно засвођена пролаза, са по четири

коринтска стуба на високим постаментима, украшеним рељефним фигуралним композицијама. Изнад бочних пролаза су по два округла медаљона симетрично постављена према главном пролазу. Први пут се за украшавање користе делови старијих споменика. Чак су и греде, стубови и капители узети са старијих споменика. Приликом подизања Константиновог славолука очигледно се није зазирало да се постојећи споменици у славу Трајана, Хадријана и Марка Аурелија лише рељефних украса. Међутим, ту није у питању недостатак средстава, већ раскид са прошлошћу и престанак свести о традицији која је дотле важила.

У римском градитељству била је развијена изградња и украшавање надгробних споменика, почев од најједноставније озиданих земљаних хумки, малог надгробног стуба или стеле, до посебно зиданих гробница или маузолеја (Хадријанов, Диоклецијанов). У близини данашњег Трга и базилике Св. Петра у Риму Хадријан је започео 121. године грађење маузолеја своје породице. Његов маузолеј оставља пре утисак једне моћне куле, утврђења, него монументалне надгробне царске зграде. Из тог разлога су је још у средњем веку папе претвориле у тврђаву, поставили на њен врх фигуру једног огромног анђела и назвали је Кулом Св. Анђела, која је позната и под називом Анђеоска тврђава.

У римској уметности значајно место заузима скулптура. Осим неговања грчке класичне скулптуре, римска уметност је дала допринос у портретској скулптури. Из вајаних ликова се виде снага, одлучност и самовоља владара. Испољено је интересовање за личност и понирање у њен карактер са тежњом што реалнијег преношења људских црта, тежња за стварање идеала сличног грчком класичном портрету. Познати су: Портрет непознатог Римљанина, Брут Капитолински, Портрет Вергилија, Коњаничка статуа Марка Аурелија.

Скулптура императора Августа

*Хадријанов маузолеј
(Анђеоска тврђава)*

Римски рељеф се развија упоредо са царским јавним споменицима: тријумфалним луковима, почасним стубовима, гробницама. У време Августове владавине водећи мотив је био мир, те је он волео да буде приказан на споменицима као владар мира, а не као војни херој. Један од најлепших и највреднијих споменика римског класичног рељефа, који је римски сенат подигао 13. године пре н.е., назван је Жртвеник Августовог мира (Ara Pacis Augustae), на коме је представљен Август како са породицом приноси жртву Јупитеру. Непосредан повод за подизање овог јединственог споменика био је политички успех Августовог путовања по Шпанији и Галији, док је прави разлог била намера Сената да Августа уздигне у ред богова. Међутим, Август који је био скроман и доследан у оданости римском народу није прихватио такву почаст, па је жртвеник подигнут на Марсовом пољу недалеко од Пантеона. То је била четвороугаона зграда од белог карарског мермера, који делује прозачно као алабастер. Ara Pacis стоји и данас тамо где је стајала и пре две хиљаде година. Остаци су нађени 1568. године, а темељи откопани много касније 1938. године, када је овај споменик рестауриран од преко хиљаду и пет стотина оригиналних комада разбијеног олара.

У данашњем Солуну, престоници Галерија, налазе се остаци славолука са три пролаза – капије, чији су ступци били покривени рељефима. Рељефи на Трајановом стубу у Риму су јединствени по значају и уметничком домету. Посвећени су слављењу императорових победа над Дачанима. Оригинална врста су рељефи који имају историјска обележја, тзв. историјски рељефи. Значајан је Трајанов стуб на коме су верно приказани живот и Трајаново освајање Дакије, борба са Дачанима, као и зидање моста преко Дунава код Понтеса.

У римском сликарству карактеристичне су две технике: мозаик и фреска. Мозаик је познат захваљујући ископавањима у Помпеји и Херкулануму, док су фреске и раније проналажене. У изради мозаика бирани су мотиви из лова, морепловства, вртови, митолошке фигуре. Најлепше фреске потичу из Помпеје – Вила Тајни, Вила Мистерија, Кућа Фауна и Кућа Ветијевих. Помпеанско сликарство прекрива зидове великог броја јавних и приватних грађевина. Портрет младе жене у Помпеји један је од најлепших портрета римског доба. Зидно сликарство у Риму, у кућама најугледнијих људи, сачувано је у мањем обиму. Најбоље су очувана дела у кући оснивача царства Октавијана Августа на брду Палатину.

Како се антички свет приближавао крају, мистични источњачки култови, схватање света, који су се ширили у провинцијама и Риму, нашли су одраз у уметности. Главну промену је донела нова религија – хришћанство, које настаје у 1. веку. До 313. године, када је званично признато, његови припадници су прогањани и кажњавани. Човек представља средиште света у античкој уметности. Хришћанство проповеда одрицање и презир према овоземаљском животу, презир према људском телу, греху, искушењима. Био је то раскид са античким погледом на свет, античком филозофијом и идеалима.

Рим

Иза Алтаре дела Патриа (Altare della Patria) се сакрио Римски форум (Foro Romano) и остаци античких храмова и славолука. Ту и је гроб Ромула, који је према легенди основао град 753. п. н. е., уједно поставио првим његовим краљем. Ова археолошка зона, некада је била центар политичког, верског и трговачког живота, док је данас стециште многобројних туриста. Уз Римски форум, никли су и Fori Imperiali (царски тргови). Најграндиознији споменик старог Рима – Колосеум (Colosseo), познат је као Флавијев амфитеатар. Око Константиновог славолука су улични уметници, обучени као стари римски војници и гладијатори, да би дочарали атмосферу, али и да би фотографишући се са туристима зарадили.

Античка римска уметност у Србији

На огромном простору Римске империје, од Велике Британије до обала Црвеног мора, Балкан је увек имао важно место. Територијом данашње Србије простирао се велики део утврђеног дунавског лимеса на којем се Рим вековима бранио од варварских народа који су надирали из степа. Дуж те одбрамбене линије никао је низ утврђења, успостављени су легијски логори (каструми), који су касније прерастали у градове. Ту су се преплитали изузетно важни путеви, вођене епохално значајне битке, рађани су и сахрањивани императори. Територија данашње Србије, осим Бачке и већег дела Баната, налазила се шест векова у склопу Римске империје.

За то време настали су велики градови (Сирмијум, Сингидунум, Виминацијум, Наисус, Улпијана), отворени су многи рудници и каменоломи, изграђени су добри путеви и величанствени мостови и подигнуто је неколико царских палата и летњиковаца. Иако су Римљани на овим просторима били од почетка нове ере, култура на територији Србије престаје да буде провинцијална тек у 3. веку, у време када Римско царство губи водећи положај и кад се тежиште римске политике и културе помера на подунавске и источне провинције. На велики значај ове територије указује и чињеница да је Србија родно место осамнаест римских императора, што је чини првом европском земљом, изузев Италије, из које римски цареви воде порекло.

Сирмијум је био антички град, један од четири престонице Римског царства. Град је настао на ушћу Босута у Саву, на јужним обронцима Фрушке горе, у 1. веку. Претпоставља се да су га основали Илири, а захваљујући реци и пловидби, град се брзо развијао и растао. Седам владара Римског царства рођена су у Сирмијуму и његовој околини: Трајан Дације, Аурелијан, Проб, Максимијан, Хостилијан, Констанције II и Грацијан – то су тзв. панонски цареви. Од свих, Аурелијан и Проб су оставили најдубље трагове у свом завичају. Аурелијан је ковао новац са симболима архитектуре Сирмијума, док се Проб и данас помиње као зачетник виноградарства на овом простору. Његовом заслугом, прва винова лоза изван Италије засађена је на обронцима Фрушке горе,

недалеко од некадашњег Сирмијума. Неки од остатака овог, за то време, великог града још увек су видљиви у центру Сремске Митровице, иако је највећи део остао испод савременог града. Археолошка истраживања су открила велики део старог насеља. Град је био простран, окружен рововима и бедемима унутар којих се налазила Царска палата. Истраживања спроведена од средине 20. века открила су делове хиподрома, више луксузних кућа и вила украшених фрескама и мозаицима. Видљиви су остаци јавних купатила, некрополе, хореума, трговачких и занатских центара. Данас се антички остаци налазе испод савременог града и само су делимично презентовани. У ужом центру данашње Сремске Митровице откривена је Царска палата. У 4. веку, она је била седиште римских царева, који су дуже или краће време боравили у Сирмијуму. Палата је имала правоугаони облик са двориштем у средини. Данас су само фрагментарно откривени њени делови, док остали део чека нека друга времена, бољу финансијску ситуацију. Међутим, и до сада откривени делови довољно говоре о некадашњем раскошном Римском царству. Добро су очувани уређаји за централно грејање – хипокауст (систем са носиоцима дуплих подова за пролаз загрејаног ваздуха). У једној просторији је пронађен очуван мозаички рад са ликом бога трговине Хермесом. Остаци Царске палате су заштићени 2008. године. На површини од 2500 квадрата изложено је 250 квадратних метара подних мозаика (на многим местима налажени су мозаици у три слоја, што нам говори да је Царска палата била обнављана). Северним крилом палата је била повезана са хиподромом, највећом античком грађевином у нашој земљи, дугачком око 450 m, а широком 100 m, још увек неископаном на дубини од 4 m испод нивоа данашње Сремске Митровице. На том месту су приређиване коњичке трке са кочијама и цареви су се приказивали свом народу. Римски циркуси (хиподроми) су познати широм света, а Сирмијумски хиподром је једини који је до сада откривен у нашој земљи и сматра се највећом грађевином римске античке архитектуре ван Италије. Грађен је од 316. до 324. године, а своју функцију је изгубио у последњим деценијама 4. века, када су престали финансијски извори за његово одржавање. Приликом истраживања Сирмијума, поред Царске палате са римским циркусом откривене су и друге монументалне јавне грађевине, као што су тзв. „Лицинијеве терме“, житница (*horreum*), трговачке и занатске четврти.

Уз утврђење на брегу изнад ушћа Саве у Дунав настао је антички *Сингидунум*, на истом месту где и словенски Београд. За присуство келтског племена Скордисци везује се настанак Сингидунума, који се, као утврђено насеље, први пут помиње 279. године п. н. е. Први део речи синги означава „округли“, а дунум „утврђење“ или „град“. Римљани су Београдом овладали почетком 1. века нове ере и под њиховом влашћу био је читава четири века. Војници мезијских легија чине прву римску војну посаду у Сингидунуму, а из тог периода потичу гробови у облику бунара пронађени на Тргу Републике и другим местима у граду. Поред Сингидунума, у саставу Римске империје био је и Таурунум, данашњи Земун. Оба града постају значајна војна упоришта на утврђеној римској граници – лимесу. Највећи процват Сингидунум доживљава 86. године, доласком IV легије Флавија. Тада је на Горњем граду изграђено прво утврђење од камена, чији се фрагменти и данас могу запазити. Тај каструм је био квадратног облика и обухватао је

простор данашњег Горњег града на Калемегдану. Сингидунум је постао важно стратегијско место дуж Виа Милитарис, важног римског пута који је повезивао тврђаве и насеља дуж дунавског лимеса или границе. Овај војни пут – који је водио од запада ка истоку, преко Сирмијума (Сремска Митровица), Сингидунума и Виминацијума (Костолац) до Византа – био је заштићен утврђењима, од којих се понеки остаци и данас могу видети.

Виминацијум, данашњи Костолац, близу Пожаревца, на ушћу Млаве у Дунав, један је од најзначајнијих римских градова и војних логора од 1. до 6. века. Локација на Дунаву је омогућила Виминацијуму брз економски развитак. Виминацијум је био главни град провинције Горње Мезије и легијски логор из кога су регрутоване најелитније римске трупе. Изузетни налази откривени на некрополама око града (до сада је пронађено преко 14.000 гробова) потврђују претпоставке о великом богатству његових становника, док фреске у гробницама представљају врхунац касноантичке уметности. Унутар и око града откривени су амфитеатар, монументалне зграде, раскошне терме са траговима развијене инфраструктуре, пре свега улица, аквадуката и канализације. Град је имао снажне бедеме и најмање три монументалне градске капије, као и маузолеј, за који се претпоставља да је у њему сахрањен император Хостилијан, који је умро 251. године од куге.

Научноистраживачки центар у Виминацијуму

Виминацијум је простор који с једне стране подразумева истраживање најстарије прошлости, а с друге стварање будућности. На овом локалитету је 2009. године пронађен добро очуван скелет јужног мамута (Вике), који је насељавао Евроазију пре 1,8 милиона година, а већ 2010. године отпочели су радови на новом научноистраживачком центру. Саграђен у стилу античке виле, ово је јединствен музејски простор, библиотека и истраживачка станица.

Римски каструм *Дијана* подигнут је на високој стени изнад Дунава, Караташу, код села Сипа, у близини Кладова. Изградња најранијег земљанодрвеног утврђења везана је за долазак првих војних формација на Дунав почетком 1. века. Камено утврђење већих димензија везује се за грађевинске активности цара Трајана, а изградња је завршена када и прокопавање Сипског канала (101. године), којим је отклоњена највећа препрека за пловидбу Дунавом. Поред остатака бедема са капијама и кулама, у унутрашњости утврђења откривени су грађевина са апсидом, војне бараке и други објекти, а у централном делу остаци принципијума са портиком (зграда штаба римске легије са улазним вратима). Изван бедема утврђено је постојање светилишта, истражени су остаци мартиријума (гробне цркве мученика), дела некрополе као и дела насеља које се простирало западно од војног логора. Прва сондажна ископавања започела су 1964. године. Ископавања са прекидима трају до данас, а истражени објекти су конзервирани.

Градња пута кроз Ђердап и подизање чувеног моста преко Дунава, највећег у антици, заузимају важно место на Трајановом стубу, споменику из Трајановог форума у Риму који слави царев војнички и градитељски поход. На фрагменту који приказује сцену прославе у част подизања новог моста 105. године види се градитељско чудо дуго готово 1100 m. На левој страни су приказани војници са римским стеговима, док је у првом плану приказ свештеника са жртвеним биком и цара који прилаже ковчег блага. Остаци Трајановог

моста на Дунаву и римског каструма Понтес налазе се код села Костол, 5 km низводно од Кладова. Мост, подигнут између 103. и 105. године нове ере, дело је сиријског архитекте Аполодора из Дамаска. Са десне, српске стране реке, налазе се остаци четири зидана ступца – некада лучно повезаних – док је део речног корита био премошћен дрвеном решеткастом конструкцијом, која се ослањала на зидане ступце. Истовремено са мостом, у функцији његове одбране, подигнута су војна утврђења Понтес на десној и Дробета на левој обали Дунава. Понтес, приближно квадратне основе, задржао је функцију одбране овог дела лимеса све до 6. века. Поред основних пунктова каструма – бедема, кула и капија – археолошким истраживањима утврђен је план и распоред објеката унутар бедема. Приликом археолошких ископавања и конзерваторских радова започетих 1979. године у оквиру изградње Хидроелектране „Ђердап II“, а у циљу заштите од повећаног водостаја Дунава, остаци Трајановог моста заштићени су загатом.

Трајанова табла код Кладова

Трајанова табла је натпис уклесан у стени поред Дунава, у Ђердапској клисури, 2,5 km узводно од Текије, посвећен римском цару Трајану. Део је групе античких споменика на римском путу, којем припадају и остаци моста којег је Трајан саградио преко Дунава. Трајанова табла првобитно је била постављена на 1,5 m изнад римског пута поред Дунава. Табла је, заједно са делом пута, 1969. исечена и премештена на виши ниво да би се заштитила од подизања нивоа Дунава, до кога је дошло после изградње Хидроелектране „Ђердап I“. Натпис на табли је облика табула ансата, уклесан у шест редова, али се данас јасно читавају само три. Од њене богате рељефне декорације очуван је једино фриз са представом орла, као и фигура крилатих генија. Испод натписа је фигура која клечи, вероватно Данубиус, а изнад је надстрешница са касетираном таваницом. Касете су украшене розетама и представама орла са раширеним крилима, док је са стране рељефни приказ два делфина. У преводу са латинског, на Трајановој табли пише: „Император Цезар, божанског Нерве син, Нерва Трајан Август, победник над Германима, велики понтиф, четврти пут постављен за трибуна, отац домовине, конзул по трећи пут, планине је исклесао, поставио је греде од којих је направљен овај пут“.

Феликс Ромулијана је касноантички локалитет из 4. века, у чијој је околини, око 250. године рођен будући римски император Гај Галерије Валерије, где је у младости чувао стоку, због чега га је читавог живота пратио надимак Арментариус – Говедар. Галерије је показао војничку храброст ратујући под царевима Аурелијаном и Пробом, да би га као бистрог и окретног запазио сам Диоклецијан, па га по римском обичају усинио. Уз руку Диоклецијанове кћери, акт усвајања значио је отворен пут ка престолу.

Дворски комплекс код данашњег села Гамзиград опасан је јединственим одбрамбеним системом: двоструки бедем оформљен је од остатака старијег утврђења, уклопљеног у млађе. Галерије је могао започети са изградњом старијег фортификације тек након своје велике победе над персијским краљем Нарсејем, 297. године, док је градња млађег утврђења започета 305/6. године. Припада посебној категорији споменика римске дворске архитектуре везане искључиво за раздобље тетрархије и представља најочуванији пример те архитектуре. Северна половина обухвата комплекс царске палате коју је посветио својој мајци Ромули, са малим храмом и монументалним жртвеником, док се на јужној половини налазе објекти за јавну употребу (велики храм са две крипте правоугаоне основе и терме) и објекти за опслуживање палате. Објекти су богато украшени фрескама и подним мозаицима са фигуралним и геометријским мотивима. Импресивни материјални докази двоструке апотеозе, Галеријеве и Ромулине, откривени су на брду Магура, удаљеном око 1 km од главне капије Ромулијане. Попут Диониса и његове мајке Семеле, који су се придружили боговима на Олимпу након Дионисове тријумфалне експедиције у Индију, Галерије – Нови Дионис – и његова мајка Ромула, уздигли су се у небо са врха Магуре. Након Галеријеве смрти комплекс у Гамзиграду су користили источноримски цареви још неко време. Већ у другој половини 4. века Ромулијана је запуштена палата, а после провале Гота и Хуна постаје мало византијско насеље, које се под називом Ромулијана помиње у списку места обновљених у време Јустинијанове владавине. Гамзиградска палата је последњи пут оживела као утврђено словенско насеље у 11. веку.

Иако је добро очувани комплекс палате с мозаицима украшеним представама Диониса, леопарда, јелена и ловаца, фонтанама, елегантним стубовима и значајним комадима репрезентативне камене пластике указивао на значај овог локалитета, у научним круговима се дуго полемисало о пореклу и намени овог комплекса. Тек када је 1984. године откривен натпис „Феликс Ромулијана“, који најдиректније доказује да је у питању палата коју у писаним документима помињу Галеријеви савременици, стручна јавност је прихватила да пред собом има велелепни пример римске дворске архитектуре. Локација Гамзиград – Ромулијана је 2007. уврштена у листу светске културне баштине Унеска. Геомагнетна и геофизичка истраживања која се спроводе већ годинама на овом локалитету, показују да ће ту тек бити великих открића, јер се називу на десетине објеката изван зида палате, што сугерише да је Галеријево родно место било много веће насеље него што се претпостављало.

Недалеко од Ниша налази се Медијана, најпознатије и најотменије предграђе античког града Наисуса. Простирала се у близини реке и термалних извора, на површини од четрдесет хектара. Медијана је изграђена почетком 4. века наше ере, у време Константина Великог, као летња резиденција у којој су боравили римски цареви приликом посете Наисусу. Данас су видљиви остаци темеља, мозаика и мермерних фигура. Археолошки налази се чувају у Народном музеју у Нишу и музеју Медијане у Брзом Броду, селу смештеном 6 km југоисточно од Ниша. Медијана је била простор за уживање, али и имање на ком се производила храна, држала стока и обављали сви послови уобичајни за пољопривредно добро.

Јустинијана Прима, тј. Царичин Град, један је од најзначајнијих византијских градова у унутрашњости Балканског полуострва. Налази се 29 km западно од Лесковца, 7 km од Лебана. Цар Јустинијан I, који је потекао из јужне Србије, одлучио је да у родном крају

подигне град који ће величати његово име. Град Јустинијана Прима лежи на благим падинама које се спуштају од планине Радан ка Лесковачкој котлини, на месту ван главних путних токова. Град је био црквено средиште целог северног Илирика. Царичин Град представља редак споменик античког урбанизма и архитектуре. Рушевине фортификација, улица са портицима, базилика, јавних и приватних грађевина, бедема, система водоснабдевања са аквадуктом и великом цистерном и подни мозаици у луксузним објектима одају некадашњи изглед града и представљају одраз достигнућа палеовизантијске цивилизације, настале на грчкоримским тековинама. Мозаик с представом пастира из јужне базилике јединствен је међу уметничким делима Јустинијанове епохе на територији коју је Византија обухватала у 6. веку. Царичин град никад није освојен или разорен, лагано се угасио почетком 7. века у време цара Ираклија.

Византијска уметност

Године 330. цар Константин основао је град Византион (Константинопољ, Цариград), који је у то време био престоница Римског царства, а од 395. године престоница Источног римског царства (Византије).

Историја византијске уметности дели се на неколико периода:

- период формирања византијске уметности крајем 4. и почетком 5. века;
- Јустинијаново доба (527–565), прво златно и класично доба византијске уметности;
- 7. век – време стагнације и опадања византијске цивилизације;
- доба иконоклазма или иконоборства (726–843);
- доба Македонске и Комнинске династије (10–12. век);
- 13. век – привремена пропаст Византије;
- доба Палеолога (до 1453. године).

У време цара Јустинијана (такозвано златно доба) Византијско царство достигло је највећу војну и економску моћ. У уметничком стварању, Византија између истока и запада, преузела је вредности ових региона. У сакралној архитектури, тип грађевине базилика са дрвеним кровом, није одмах напуштена, али се купола јавља код све већег броја цркава (Сан Витале у Равени, Свети Апостоли у Константинопољу). Архитектура Јустинијановог доба уважавала је следеће принципе:

1. повезивање конструкције и статике;
2. једноставност спољног изгледа;
3. пажња је посвећена ентеријеру.

Ренесанса под династијом Македонаца или Друго златно доба доноси под утицајем Јерменије нови тип грађевине – грчки крст уписан у квадрат. Споља се, помоћу опека или камена у боји, у разним положајима, тежи ка светлосним и колористичким

ефектима. Унутрашњост зидова рашчлањена је нишама и бројним прозорима. Већина црква је малих димензија.

Треће златно доба Византије, такозвана Ренесанса Палеолога, од 14. до 15. века, није донела значајније промене у архитектури. Константинопољ је још увек узор, али се јављају и нова уметничка средишта, као што је Мистра. Велике црквене грађевине су типа базилике са куполом, облика латинског крста или грчког крста. Споменици су познатији по зидном сликарству, него по архитектури.

Византијска култура, уметност и архитектура били су предодређени да сједине елементе грчко-римске и оријенталне уметности. У архитектури била су спојена два начела: раскошна декоративност и префињени спиритуализам (дубоко духовно доживљавање света). На почетку развоја византијске архитектуре настао је комплекс Царског двора у Цариграду кога чине: Царска палата, Златна дворана, Јустинијанова палата, Светионик, Терме, Царска ложа.

Највеће домете византијска архитектура достигла је у домену црквене архитектуре. Организација и опремање унутрашњости цркве главни је задатак уметника и градитеља, док је спољни изглед споредан. Простор треба да задовољи многе услове: да се у њему могу сместити сви верници, да је прилагођен богослужењу, са разграничењем простора намењеног верницима и свештеницима, издвојеност места за олтар. У најстарије храмове спадају црква Свете Софије у Солуну са краја 5. и почетка 6. века и црква Свете Ирине у Цариграду. Најсјајнији пример византијског поимања храма представља црква Свете Софије у Цариграду, подигнута од 532. до 537. године, у време цара Јустинијана. На њеној изградњи радило је десет хиљада радника пет година. Византијски храм је и црква Светог Марка у Венецији, грађена од 9. до 11. века.

Црква свете Ирине у Цариграду

Еуфразијева базилика у Поречу

Аја Софија је ремек-дело византијске уметности. Коришћена је као црква 916 година од дана када је изграђена (537. године), све до дана када је Цариград освојен 29. маја 1453. године. Од тада па све до 1934. године, користила је муслиманима као џамија. Након велике рестаурације, коју је наредио Кемал Ататурк, грађевина је, као музеј,

отворена за туристе у фебруару 1935. године. Име Аја Софија (Hagia Sophia) значи Света (божанска) Мудрост. Од 2020. године поново је џамија.

Прву дрвену цркву на месту данашње Аја Софије подигао је цар Константин 360. године. Под покровитељством Јустинијана I 553. године први пут у Аја Софији организован је један Васељенски сабор. Овде су крунисани скоро сви византијски цареви и била је средиште патријаршије изузев латинске владавине Цариградом (1204–1260 г.н.е.) до пада под турску власт. Мермер коришћен за унутрашњу декорацију цркве донет је из свих медитеранских земаља, а стубови су са Артемидиног храма из Ефеса. Средњи брод осветљава четрдесет прозора на главној куполи и по пет на свакој од полукупола. Врх елипсасте куполе висок је 56 метара. Године 1453. султан Мехмед Освајач наредио је да се црква претвори у џамију. Уклоњена су звона, олтар, 15 т велики сребрни иконостас, а иконе су покривене малтером који је накнадно исцртан у духу ислама и додата су четири минарета.

Црква Светог Марка је симбол Венеције. Њени мозаици површине 2 km² задивљују туристе који у редовима чекају да уђу. У цркви се налазе многа ремек дела и предмети од културног и историјског значаја: слике, скулптуре, предмети од стакла, злата, резбарије и друго. Првобитно је на истом месту изграђена црква у 9. веку, али ју је уништио пожар. Изградња је почела након што су млетачки трговци 828. године украли мошти Светог Марка из Александрије у Египту. Друга зграда је уништена у 11. веку, те се на истом месту почело са изградњом грандиозне цркве која на том месту стоји данас, уз честе реконструкције.

Данашњи изглед је добила 1063. године. Црква Светог Марка је саграђена по узору на цариградску Цркву Светих апостола која није сачувана. Првобитна Црква Светог Марка била је неукрашена, без фресака и скулптура. Највише уметничких дела, скулптура и фресака, донето је након пљачке Цариграда и Аја Софије у четвртном крсташком рату 1204. године. У цркви се и данас одржавају важне церемоније.

У јесен 2018. године поплава је оштетила базилику Светог Марка. Вода је била на висини од 90 см, тако да је оштетила мермер, стубове и бронзана врата. Годину дана након ове поплаве, у Венецији се десила још једна, условљена плимом, највећом у последњих педесетак година. Ово је трећи пут од почетка овог века да је монументална грађевина била поплављена, а шести пут у њеној историји. Крпта цркве Светог Марка је нарушена, а посебно стубови.

Ипак, туриста је било и тада. Највише су профитирали улични продавци чизама. Стотине туриста да би дошло до хотела морало је да гази кроз воду, дубоку до колена. Морска вода је превртала гондоле, поплавила продавнице, барове и ресторане, а узрокован је и прекид струје.

У византијској сакралној декорацији сликарство је имало предност над скулптуром. Украшавање ентеријера састојало се од апликација у мермеру, фреско-сликарства и

мозаика. Најлепши мозаици Јустинијановог доба налазе се у Равени и Палерму. Равена, првобитно лучки град, постао је престоница западноримских императора 402. године, а крајем 5. века и престоница Теодорика, остроготског краља, чији је уметнички укус био формиран према цариградском. У време Јустинијана Равена је била главно упориште византијске власти у Италији. Најзначајнија црква тог времена, Сан Витале, саграђена је у периоду 526–547. година. Има октогоналну основу са куполом изнад средишњег дела. Са обе стране олтарга насликани су цар Јустинијан и царица Теодора, у пратњи службеника и дворских дама, како присуствују служби.

Сан Витале у Равени

Иконопис почиње да се развија у 6. и 7. веку. На Другом никејском сабору 787. године утврђена је разлика између поштовања и обожавања светитељских ликова. Тада је одређено шта ће уметници сликати на зидовима богомоља: на врху централне куполе Пантократор, у пандантифима (сферни троуглови који повезују квадратну основу цркве са куполом) јеванђелисти, испод олтарског лука Страшни суд, у апсиди причешће апостола, на зидовима ликови светаца и главни празници. Икона се развијала упоредо са зидним сликарством. Икона је било у мозаику и сликаних темпером, а највише у Србији, Македонији и Русији. Временом икона потискује зидно сликарство и постаје главна декорација црквених ентеријера.

У сликарству је значајно иконоборство или иконоклазма. Владари су забранили израду икона. Била су им потребна велика новчана средства да би држали бројну војску. Потребна средства су силом добијали од цркве, која је била јача од владара. Под тим изговором владари наређују уништавање икона које су оличење обожавања идола. Покрет иконоборства појачао је значај уметности која је украшавала владарске палате (мермерни подови и разнобојни мозаици).

Сликарство је допуњавало архитектонске облике. Сваки облик имао је теолошко значење: куполе и сводови су означавали небо, доњи делови земљу, олтар рај, западни део цркве и припрата пакао. Заједничка средишња тачка теолошког система био је лик Исуса Христа у централној калоти храма.

У византијској уметности људска фигура је у средишту интересовања. Значајно место заузимају дела у различитим материјалима и техникама обраде скупочених метала, дрвета, слоноваче. Уметнички су украшавани култни предмети: путири, зделе, окови икона, богослужбене књиге.

Византијска уметност на тлу Србије

Црква Светих Апостола Петра и Павла у Расу (Петрова црква) једна је од најстаријих цркава у Рашкој, потиче из 9. и почетка 10. века (помиње се у списима попа Дукљанина). Налази се на јужном ободу новопазарског предграђа Постоња, пет стотина метара западно од ушћа Дежевске реке у Рашку. Она се од 1020. године налазила у оквирима Охридске архиепископије, а од 1219. у саставу је аутокефалне српске цркве. У њој је 1346. године стекла статус митрополије. У том рангу ће и остати све до стварања Рашко-призренске митрополије, почетком 19. века, чије ће седиште бити у граду Призрену. Саграђена је на старом грчкоилирском култном месту, на коме је откривена остава златних предмета. Ради се о цркви централног типа, у облику четворолиста комбинованог са уписаним крстом у кругу. Грађена је од сиге, са једном куполом и двоспратним полукружним бродом који прати облик централног дела грађевине. Фреске су веома старе, рађене у неколико слојева. Најстарији, први слој је вероватно из 10–11. века, док је други из 13. века (око 1250. године), а има фресака и из каснијих епоха.

У црквеном, културном и политичком животу српског народа Петрова црква имала је од самог настанка веома важну улогу. На то је несумњиво утицала и чињеница да се храм налазио у непосредној близини Расе, као престоног места српских владара, па и неколико првих генерација Немањића, који су о цркви бринули и као ктитори. На посебан однос родоначелника династије Немањића према њој вероватно је утицала чињеница што је он управо ту, још као дете, примајући миропомazaње, преведен у православну вероисповест, и што је неколико деценија касније на истом месту био устоличен као српски велики жупан. Петрову цркву Немања је одабрао и за место одржавања великог државног сабора на којем је, на Благовести 25. марта 1196. године, власт предао свом средњем сину, Стефану, и где је примио монашки постриг, добивши име Симеон. Древност и уметничке вредности Петрове цркве имали су важну улогу приликом доношења одлуке да се она 1979. године укључи у Унескову листу светске културне баштине, у оквиру комплекса „Стари Рас са Сопотанима“.

Манастир Светог Николе налази се у источном делу данашње Куршумлије на високој заравни падине изнад ушћа реке Бањске у Топлицу. Реч је о најстаријој задужбини Стефана Немање (1166–1196), коју је заједно са оближњим манастиром Свете Богородице, подигао између 1159. и 1166. године, у Топлици, којом је владао као удеони кнез. Спада у ред прототипа Рашке школе, па су тако приметне одлике и византијског – постоје, на пример, сличности са никејском црквом свете Софије, затим цариградским црквама и најзад Влахернском капијом – и романичког стила – на пример припрата са две куле звонаре је сличног изгледа као црква светог Трипуна у Котору.

Црква је једнобродна са кришкasto подељеном куполом, саграђена по узору на цариградске задужбине из периода византијске династије Комнена. Олтарски простор је трodelан, док је са јужне стране саграђена посебна просторија (анекс) у којој се налази гробница, предвиђена за сахрану ктитора. За време владавине Стефана Провенчаног (1196–1227), цркви је са западне стране дограђен егзонартекс (трем) са двама високим кулама звонарама. Након добијања аутокефалности Српске православне цркве 1219. године, у овом манастиру смештено је седиште топличке епископије, а неко време и седиште митрополије. Током владавине краља Милутина (1282–1321), цркви је са северне стране дозидана и једна капела. Црква има карактеристичну фасаду, озидана је опеком (сваки други ред је увучен и прекривен малтером). Једнокрилна или двокрилна врата од храстовине, ротирају се око металне осовине, а бифорни прозори имају кружне отворе. Унутрашњост цркве је била омалтерисана и фрескописана. Од првобитне декорације, која је вероватно покривала све унутрашње зидне површине, сачувани су само трагови фресака из 14. века и то на прозорским сводовима и у капели јужне куле. Ако се изузму фрагменти фресака са представама епископа и Богородице, црква данас није осликана. Шта се догађало са црквом светог Николе по Косовској бици (1389) и турског освајања Топлице (1453) није довољно познато. У овом периоду вођене су тешке борбе, па је манастир вероватно страдао. После Велике сеобе Срба (1690) црква је већ била пуста. У 18. веку, ако је веровати Троношком летопису, црква је и даље пуста, а коначно је разрушена половином 19. века. По ослобођењу Топлице, аустријски сликар и путописац Феликс Каниц пише да оно што је остало од цркве, упркос тешкој запуштености, и даље представља једно од најлепших дела средњовековне српске зидане архитектуре, те препоручује српском министру грађевина да се обнови.

Први потез на заштити ове цркве направио је Народни музеј из Београда 1910. године, када је направљена кровна конструкција. После Другог светског рата настављено је са обновом, која је са прекидима трајала све до 2003. године. Манастир Светог Николе проглашен је спомеником културе од изузетног значаја и представља једну од најзначајнијих цркви српске средњовековне историје.

Уметност романике

У европском средњем веку уметност је прошла кроз три фазе:

- почетна фаза одговара раном феудализму и натуралној привреди и назива се прероманика (5–11. век);
- друга је зависна од улоге коју су у њој играли велики монашки редови – романика (11–13. век);
- трећа фаза је условљена развојем градова и занатске мануфактурне производње – готика (13–14. век).

Архитектура прероманике је најраспрострањенија у Галији, Рајнској области, Ломбардији, Шпанији, Далмацији, Енглеској, Ирској. Споменици су порушени и

преправљени у каснијим епохама. То су углавном мање цркве и капеле–гробнице владара и светитеља (Римска кула и Дворска капела Карла Великог у Келну).

Термин романика у употреби је од 1824. године. Први пут је овај термин употребио француски археолог Де Комон, као назив за средњовековну уметност која се развијала на тлу романских земаља (Италија, Француска, Шпанија). Романика је настала на коренима прероманике. Ширењу и развоју романског стила допринело је монаштво, нарочито бенедиктanci манастира Клини, основаног 910. године. Сличну улогу су имали ходочасници, који су одлазили на хаџилук, у Свету земљу, а они који то нису могли, одлазили су у светилишта у Риму или Шпанији.

Архитектура је била најпотпунији уметнички израз романичког раздобља. Романску архитектуру карактеришу четири полазне тачке:

- постојање основне типичне грађевине – цркве;
 - наткривање простора сводовима, тј. лучним каменим конструкцијама;
 - јаки ефекти светло и тамно и блистава светлост која се пробија кроз оскудне и тесне отворе;
 - постојање хијерархије међу уметностима, при чему је архитектура главна уметничка грана.
-
- За романску цркву су карактеристични:
 - облик основе латинског крста (тробродне или петобродне базилике),
 - полукружни облик романичког лука и свода,
 - прочеље са две бочне куле на страни главног улаза.

У романске црквене грађевине спадају: Сен Сернен у Тулузу, катедрала Нотр-Дам у Лаону (Француска), катедрала у Асизи, црква Светог Николе у Барију, катедрала у Пизи, Сан Амброђо у Милану (Италија), црква у Ромсеју, црква у Глостеру (Енглеска), катедрале у Базелу (данашња Швајцарска) и Мајсену (Немачка). Романска архитектура прихвата стари тип базилике из каролиншког времена. Клинијски реформаторски покрет подупире ово враћање на грађевинске основне елементе. Зидови, који су раније били сачињени од ломљеног камена, начинили су места зидовима од сложеног тесаника. Сводове наизменично носе дебели стубови и ступци. Средњи брод се повишава, под хора се поставља више ако се испод њега гради крипта.

Црква Сен Сернен у Тулузу

Око 1100. године градитељима полази за руком да засводе унутрашњи простор. До тада је равна таваница била дрводељски посао. Нови бачvasti свод има јак бочни потисак, тако да се бочни зидови морају појачати. То има за последицу да се зид не сме више отворати великим прозорима. Прозори постају мањи и ради бољег пропуштања светлости левкасто проширени према спољашњости или према унутрашњости. Граде се сводови са луковима који леже у равномерним растојањима попреко изнад простора. Њихов притисак савлађују ступци средњег брода. Код укрштања попречног и подужног брода, терет свода и изнад њега подигнутог торња почива на четири угаона ступца. Бочни бродови се деле у квадрате, тако да је цела основа, изузев апсиде, састављена од квадрата. Цео терет почива на ступцима. Овај облик грађевине, који је подигнут на основном облику квадрата, назива се романским системом. Он је основни облик за који постоје многе могућности варијација.

Неколико важних грађевина је подигнуто у северним земљама, почев од оних у Италији. У 6. веку долину реке По држали су Ломбарди, чије име тај део Италије и данас носи. Од грађевина које су они подигли у 11. веку најважнија је Сан Амброђо у Милану, јер представља рани пример свода са ребрима и спонастим стубовима. Та новина се није појавила одједном. Ребро је било познато Римљанима и градитељима Блиског истока. Ломбардијски краљеви су нарочито поштовали светог Михаила и њихова крунидбена црква San Mikele у Павији била је посвећена арханђелу Михаилу. Од осталих грађевина у северној Италији треба поменути катедралу у Модени, катедралу у Пизи и San Arolinare in Klase у Равени. У средњој Италији, нарочито у Тоскани, отворене аркаде и портали са пластичном декорацијом имају тенденцију да ишчезну у корист равне фасаде, украшене мермером са строго геометријском симетричном шаром, што може да се види на цркви San Minijato al Monte и баптистеријуму у Фиренци.

Криви торањ један је од архитектонских симбола Европе и грађевина у италијанском граду Пизи. Комплекс, тј. Трг чудеса (Piazza dei Miracoli), чине катедрала, торањ (звоник катедрале) и крстионица Светог Јована. Сведочанства су некадашње славе и величине Пизе. Као једна од најјачих поморских сила, Пиза је средином 11. века одлучила да изградњом огромне катедрале покаже богатство и моћ. За градњу катедрале изабрано је место изван градских зидина, како би се видело да се Пиза не плаши никога и зато своје благо оставља небрањено, на морској обали. Нестална обала Лигуријског мора се повукла, тако да се торањ и катедрала налазе десет километара далеко од мора.

Градња катедрале започета је 1063. године, када и градња цркве светог Марка у Венецији, чиме је ривалство ова два града у трговини, пренето и у градитељство. Оригиналан нацрт катедрале урадио је архитекта Бускетто. Иако припада романици, катедрала у Пизи је комбинација различитих утицаја (класични, византијски, маварски и исламски). Фасаде су обложене мермером различитих тонова, а „половне“ мермерне плоче, скинуте су са римских храмова и уграђене.

До 1990. године, торањ Пизи се толико накривио да су званичници морали да га затворе за посетиоце и покрену санационе радове. Када су инжењери започели подухват, прво су због обезбеђења опасали колоса јаким челичним ужадима. Торањ се и даље нагињао и једини начин да се он учврсти и у таквом положају остане, био је да се темељи изнова направе. Стручњаци су веома опрезно копали испод торња вадећи велике количине земље. Затим је торањ исправљен уз помоћ неколико тона тешких тегова. Инжењери су успели да смање нагиб за 44 центиметра, вративши торањ у положај који је имао 1838. године. Криви торањ у Пизи поново је отворен за посетиоце и туристе у децембру 2001. године.

У Француској око 1000. године почиње да се развија сопствени, оригинални стил. Први подстрек дошао је из бенедиктанског манастира Клини у Бургундији. Прве цркве сопственог француског уобличавања нису сачуване. Склоност да се зид распореди у појединачне украсне елементе карактеристично је обележје француске романике.

У Немачкој једва да је познато рашчлањавање зида са двоструким аркадама, између аркада са стубовима приземља и низа прозора на горњем зиду. Овај део зида остаје празан. Битна разлика између француске и немачке романике је, сем тога, у изграђивању веома самостално уобличених покрајинских стилова у Француској. При томе је југу заједничка црта да се више везују за римску традицију. Север не познаје то надовезивање и зато прима готику.

Док је југ Шпаније обележен грађевинарством Мавара, север је потпуно под француским утицајем. Веома је значајан допринос Шпаније сликарству. Овде се северна Шпанија оштро издваја од јужне, која је услед мухамеданских религијских представа непријатељски расположена према сликама, те стога у сликарству не ствара ништа вредно помињања.

У средњем веку различите уметничке гране нису сматране независним ликовним дисциплинама. У оквиру таквог схватања скулптура и сликарство били су подређени потребама главне уметности – архитектуре. Стилизација и понављање сличних облика или фигура на хоризонталним фризовима је одлика скулптуре овога доба. Украшавани су углавном портали, лунете изнад врата, капители. Најлепши примери романске скулптуре налазе се у Француској, а посебно место заузимају капители базилике Сен Сернен у Тулузу. Централно место је одређено за фигуру Спаситеља на престолу. Осетљивост материјала и несавршеност технолошких поступака утицали су на пропадање многих сликарских дела. Сликаство се развијало као видни живопис (ал фреско или ал секо), а мозаик је био редак. Поред Француске, вредне зидне декорације налазе се још у Каталонији, у којој су локалне традиције и утицај истока створили стилизован облик мурала. Негује се минијатура, као књижна илустрација.

Уметност готике

У време појаве готске уметности, феудализам је био у фази распадања. У борбама за власт и економски престиж (крсташки ратови) моћ феудалаца је опала. Услед раскошног живота појединих феудалаца и честих ратова, развијају се занати: оружарски, ткачки, кожарски, златарски, што утиче на настанак заната у градовима. Нова буржоазија признаје власт господара градова, задовољавајући се занатством и трговином.

Готска уметност је везана за градове. Развијени градски живот ствара нове типове грађевина – већнице, берзе, царине, судове, болнице, пијаце. Зграда општинске управе (већница) је доминирала на главном тргу заједно са градском катедралом. Термин готика нема везе са Готима, варварским народом пореклом из Скандинавије. Они су били номади, тако да нису развијали архитектуру, а као пагани нису градили цркве.

Највише новина готика доноси у архитектури. Први примерци готске архитектуре настали су у Француској. Романику су нарочито неговали монашки редови, готику занатлије и трговци, отворени према новој градитељској техници, смелијим конструкцијама.

Готика користи нове конструктивне елементе:

- ребрасти свод,
- преломљени лук,
- потпорни лук.

Уместо гломазних и тешких зидова романике, у готици су зидови сразмерно танки, витки и лаки, са бројним отворима, моћним розетама и високим прозорима. Висина и терети који су стварали притисак, нису се могли носити само стубовима, па су храмови готике споља подупирани луцима и контрафорама (моћни зидани ступци). Градњом укрштених ребрастих сводова уместо обичних крстастих, сводови су могли бити виши и лакши. Ребра носе тежину са сва четири угла свода, преносећи их на стубове, а преко стубова на темеље.

Историја развоја готике дели се у неколико епоха:

- рана готика (готика прелазног доба или примитивна готика) је трајала од 1140. до 1200. године, а најсјајнији пример је катедрала Нотрдам у Паризу;
- зрела готика (копљаста стил, зракасти стил) је трајала од 1200. до 1350. године (пример је катедрала у Ремсу);
- касна готика (цветна готика, пламена готика, блистави стил).

Изградња готске катедрале била је ствар поноса и престижа за цео град. Трговци и црква су се слагали да се Бог и хришћанство могу прославити кроз архитектуру и да се истицање раскоши града може остварити грађевинама. Градња готских катедрала захтевала је огромна средства, најбоље градитеље, те је трајала и по неколико векова. У готичкој архитектури наглашаван је вертикализам. У време готике развија се не само

сакрална, већ и цивилна архитектура, условљена порастом, снажењем и богаћењем градског становништва. У украшавању готских катедрала утврђени су канони у систему декорације и у композицији целина. У олтарском делу приказане су сцене из живота Исуса Христа, на јужној фасади сцене из Новог завета, на северној сцене из Старог завета, на западној фасади Страшни суд и Крај света.

Велике катедрале у Француској грађене су крајем 12. и у првој половини 13. века. Најважније од тих старих катедрала налазе се у Il de France. Једна од најстаријих Notre Dam у Паризу, по пропорцијама још помало подсећа на романске грађевине и можда је управо због тога узор једноставности и хармоничности. Катедрала у Ремсу има најбогатију и најраскошнију фасаду од свих готских грађевина Француске. Њен план је исти као код Notre Dam, али са богатим украсима колонета, забата и шиљака. Катедрала у Буржу је једнобродна, са шест портала на фасади. Катедрала у Сартру је необично богата декоративном пластиком и чувена по лепоти витража. Катедрала у Ле Ману је украшена апсидама, а свака апсида делује самостално, као нека мала црква. Најсјајнија и најпрозрачнија од свих француских катедрала је у Амијену. Право оличење готске тежње према висини огледа се на катедрали у Воуеу.

Катедрала у Амијену

Бечка катедрала Светог Стефана

Друга на листи најпосећенијих европских туристичких атракција је ремек-дело готске архитектуре и најпознатија црква у граду светлости, катедрала Нотр Дам или Богородичина црква у Паризу. Ову листу је објавио један од водећих интернет-сајтова посвећених путовањима и уживању "Travel end lessure".

Катедрала Нотр Дам подигнута је на острву на реци Сени и седиште је париског надбискупа. Њена пространост, изражајност украса на фасади и лепота витража донели су јој статус „најпопуларније“ цркве у Француској, који одувек ужива. Према једној легенди париски надбискуп Мауриције из 12. века доживео је визију о најлепшој катедрали на свету. Одмах је дао налог да се на месту старе, порушене цркве подигне нови, величанствен храм, а његове обриси сам је нацртао штапом у блату градилишта. Темељи су ископани 1163. године, а градња је завршена после скоро два века.

Готска архитектура из Француске ширила се по целој Европи. Из Нормандије је прешла у Енглеску и ту су, у исто доба када и у Француској, настале катедрале у Дарему, Солсберију, Вестминстеру, Јорку, Велсу. Немачка, касно и са оклевањем, прихвата готику из Француске. Романски грађевински стил тако одговара немачком осећању да се прелаз врши полако и обазриво. Око 1220. године почиње у југозападној Немачкој градња у раноготским формама. Подстицаји за то дошли су из Бургундије. Тек средином 13. века, дакле преко сто година после почетка градње прве француско-готске катедрале у Сен-Денију, настају у Немачкој цркве које су грађене потпуно по француском узору. Келнска катедрала отвара тај низ, а њен модел је катедрала у Амијену. Убрзо почиње градња у Страсбуру, а затим у Фрајбургу, Улму, Регенсбургу. Позна готика у Немачкој води ка поједностављеним основама цркава, као што се види код цркве Св. Лоренца у Нирнбергу.

Бечку католичку катедралу Светог Стефана, посети око 5 милиона посетилаца годишње. Поређења ради, бечки дворaц Шенбрун посетило је око 2,7 милиона људи. На улазу у цркву постоји електронски бројач који броји посетиоце. Међу њима најмање је било верника, већим делом ради се о туристима. Управа катедрале саопштава да има делова храма који нису предвиђени за разгледање, већ само за молитву.

Изградња бечке катедрале почела је у 14. веку, на темељима две раније саграђене цркве. Бечка готска катедрала је висока 107 метара. Има четири торња, од којих је највиши јужни (136 метара). Туристи могу да се попну на врх торња, до кога воде 343 степеника. Катедрала има 23 звона. Када су једног дана сва звона зазвонилa, Бетовен је схватио да је глув, јер ни тада није чуо ништа. У катедрали се налази неколико олтара и капела, а у једној од њих је сахрањен војсковођа Еуген Савојски. У катакомбама, испод катедрале, налазе се гробнице неких чланова Хабзбуршке династије. При савезничком бомбардовању 1945. године катедрала је знатно оштећена.

Шпанија живо учествује у развоју готске уметности, уколико се у областима које је освојила од ислама не придржава стила мудехар, као компромиса између западне и арабљанско-маварске уметности. Француска у великој мери утиче на Шпанију. Најупечатљивији шпански споменици оријентишу се према највишим, најзрелијим француским традицијама, али попримају типичну преобилност коју срећемо код романске скулптуре. Настају велике катедрале у Толеду, у Леону и пре свега у Бургосу. Катедрала у Бургосу, започета 1220. године, завршена је тек у 16. веку.

Италија прихвата готику касно и никада без резерве као друге земље. Само је катедрала у Милану никла из чисто готског духа. Нови грађевински стил долази преко Алпа, и то у сасвим одређеном облику. Наглашавање сиромаштва тражило је да се подижу једноставне цркве, што је свесно супротстављање богатом обиљу клинијског правца. Цркве не добијају торањ, него само прост мали звоник. Новонастали редови калуђера □ просјака придружују се традицији монашког реда цистерцита и при грађењу манастира најрадије прихватају нови стил, уобличавајући га потпуно према сопственим потребама. Настаје самостална италијанска архитектура просјачких редова, док готика

у осталом грађењу цркава не налази сопствену италијанску форму. Она преузима готске елементе, али поред њих, ипак, никада сасвим не напушта стару традицију романике. Дакле, готику у Италији одређује романска традиција, рани прелаз ка ренесанси и стил калуђера □ просјака. Италијанска готика снажно се изражава у базилици Светог Фрање у Асизију и катедрали у Сијени. Дobar пример је и фасада на катедрали у Орвијенту.

Готско сликарство развијало се споријим темпом у односу на архитектуру и скулптуру. Велики прозори и розете на прочељима катедрала пружили су могућност за развој витража. Витраж је стара техника, настала у четвртм веку нове ере. Производња бојеног стакла одвијала се у великим радионицама при катедралама. У 14. веку витражи постају комплекснији, ширећи се из Француске у остале делове Европе (Немачка, Аустрија, Чешка, Енглеска, Италија). Колористичка разрада витража постаје све богатија, раскошнија, са више нијанси.

Витраж у цркви Норт Дам

Замак у Толеду

Поред религиозних грађевина у готском стилу, подижу се и световне грађевине, најчешће замкови. Тврђаве са бедемима, кулама, одбрамбеним утврђењима и покретним мостовима имале су и палате. Замкови у Италији били су масивни, четвртасти, са високим звоником. Градови су били опкољени зидинама, са узаним улицама и збијеним кућама. Средњовековних замкова са бедемима данас има мало, у јужној Француској (Каркасон), Енглеској (Честер), Шпанији (Толедо и Авила).

Готска скулптура није строго религиозна. Христос је сличан античким скулптурама, Богородица је приказана као мајка са дететом. У Немачкој се, у 14. и 15. веку развила скулптура у дрвету и мало у камену, са центром у Нирнбергу. Италијански готски вајари су стварали у мермеру.

Уметност рашке стилске школе

Стварање прве аутентичне српске стилске школе каква је Рашка школа везује се за формирање и јачање Рашке државе Стефана Немање. Просторно она обухвата подручје око слива реке Ибар и дуж реке Рашке са центром у старој српској престоници Расу. Рашка школа (монументални стил) образује се у другој половини 12. века и траје до 13.

века, а делимично се продужава у архитектури и скулптури до средине 14. века. Развија се у време одлучног политичког, привредног и културног успона Србије, као јединствена и посебна појава између Византије и Западне Европе, а на симбиози елемената из обе културе. Главна архитектонска обележја ове школе су: једнобродна црквена грађевина са пространом средишњом апсидом и једном куполом на масивном кубичном постољу; мирне зидне површине рашчлањене само плитким пиластрима; издужени бочни вестибили замењени су касније ниским попречним бродом. Понеке цркве завршавају се на западној страни двома бочним или једном високом кулом – звоником (Ђурђеви ступови, Сопотани). Све ове грађевине саграђене су углавном од камена, обложене белим или вишебојним мермером (Студеница, Дечани). За ову школу је карактеристична и фино резана камена пластика која украшава portale, прозоре, следе аркадице, капителе стубова.

Ђурђеви ступови у Старом Расу подигнути су у време када је Стефан Немања постао велики жупан, владар Рашке, у знак захвалности Светом Ђорђу зато што се срећно ослободио из тамнице у коју су га браћа затворила, победио их и ујединио српске земље. Сматра се да је ова величанствена грађевина саграђена као тријумфални споменик између 1167. и 1171. године. Сачувана фреско декорација насликана је 1175. године. Комплекс – који чине црква Светог Ђорђа, трпезарија, конаци, цистерне и зидине са улазном кулом – подигнут је у осмој деценији 12. века. Једнобродни храм са троделним олтарским простором, наосом са бочним вестибилима и припратом фланкираном двома кулама, у свом спољном изгледу одаје дух западног, романског градитељства. Фреске, данас највећим делом оштећене, а делом пренете у Народни музеј у Београду, изведене су у најбољим традицијама комнинског стила и вешто прилагођене архитектури храма, што је посебно дошло до изражаја у јединственој куполи елипсасте основе. Улазна кула доградњом апсиде на источној страни 1282/83. године претворена је у капелу и гробно место краља Драгутина. Осим што је унутрашњост капеле осликана фрескама историјске садржине, радови изведени у манастиру крајем 13. века обухватили су и изградњу нове трпезарије, конака, као и живописање припрате. Манастир је разаран у 17. веку, нарочито након повлачења Аустријанаца и Велике сеобе Срба 1690. године. По свом просторном решењу Ђурђеви ступови се ослањају на концепт цркве Светог Николе у Топлици, тј. на византијску традицију, док употреба кула и начин обраде фасаде упућује на приморску, романску традицију. Укрштање ових архитектонских елемената и решења створили су јединствену градитељску синтезу – Рашку школу. Ђурђеви ступови су грађевина са којом почиње ова велика стилска група.

Манастир Студеница код места Ушће, недалеко од Ибарске клисуре, налази се у живописном пределу кроз који вијуга речица Студеница. Црква Успења Пресвете Богородице подигнута је између 1183. и 1191. године, као главна задужбина великог жупана Стефана Немање, која постаје прототип за све потоње задужбине Немањина, обликоване у стилу Рашке школе. У четвртој деценији 13. века са западне стране Немањине цркве дограђена је тзв. Радосављева припрата. Комплекс Студенице некад је имао више капела, конака и других грађевина који су грађени делом у време Стефана Немање, Светог Саве, а делом у потоњим временима. Трпезарија Светог Саве подигнута

почетком 13. века, мала црква Св. Николе са почетка 13. века, висока улазна кула из 13. века, тзв. задужбина краља Милутина из 1313-14. године, манастирски конаци из 18. и 19. века, као и друге грађевине.

Богородичина црква има издужену основу са олтарским простором, наосом и припратом, бочним вестибилима и куполом на коцкастом постољу. Посебну вредност студеничке архитектуре чини декоративна обрада фасада од мермера, које су повезане фризом слепих аркадица који прати кровни венац. Прозори су лучно засведени, највећим делом дводелни (бифоре) или трифоре (олтарски прозор). Врхунац пластике је постигнут на порталима и на прозорима, посебно на олтарској трифори. Оквир прозора чини орнаментална трака са лозицом у којој су уплетене фигуре животиња и птица. И средњи део тимпана украшен је лозицом, док се са стране налази змај и василиск (комбинација аждаје и петла), који симболично чувају приступ олтару, „светињи над светињама“. Раскошно је обрађен западни, главни портал, који је некад био спољашњи, а сада (због Радосављеве припрате) налази се између унутрашње и спољне припрате. На њему су била два сада изгубљена стубића које су носили лавови, а на чијем су врху били грифони који су такође стражарили пред улазом у храм, затим декоративне траке украшене биљним и фигуралним мотивима. У тимпану изнад улаза представљена је Богородица са Христом на престолу и два анђела.

Живопис Студенице настао је под покровитељством Светог Саве који је одабрао мајсторе 1208-09. године у Цариграду. Највећи део је сачуван у олтару, поткуполном простору, на западном зиду и у доњим зонама наоса. Начин сликања фресака изведен је тако да опонаша мозаично сликарство: на жутој позадини прекривеној златним листићима, на којој су бојом изведене коцкице, насликане су фигуралне представе. Међу најуспелије студеничке фреске спада Студеничка Богородица насликана на пиластеру северног зида наоса. На западном делу изведено је грандиозно Христово Распеће, монументално и потресно у исто време. На тамноплавој позадини посутој звездама, топлоокерне фигуре Христоса и других учесника ове узбудљиве религиозне драме, са наглашеним, људским димензијама страдања и бола (али без патетике и натуралистичких детаља), остварују хармонију и уметнички домет највећих дела европског сликарства 13. века.

Рашко сликарство одликује се пре свега изразитом монументалношћу. Простране, равне и добро осветљене површине зидова рашких цркава пружале су погодну основу за стварање великих, широко схваћених зидних композиција. Теме из јеванђеља третиране су на једноставан начин, сва пажња је усмерена на централни мотив (на људску фигуру), док су споредни мотиви сведени на минимум.

Манастир Жича у близини Краљева, задужбина Стефана Првовенчаног, подигнута је око 1210–1220. године, а спољна припрата деценију касније. Стицањем аутокефалности српске цркве 1219. године Жича је постала средиште новоосноване Српске архиепископије, на чије чело је дошао Свети Сава. У новој, великој цркви Свети Сава је посветио своје епископе и крунисао Стефана за краља, а касније су у њој крунисани и

потоњи Немањићи, и рукоположен за архиепископа Арсеније, који је наследио Светог Саву. Средином 13. века архиепископски престо је, због безбедности, премештен у Метохију, где је на једном метоху Жиче основана данашња Пећка патријаршија.

Пећка патријаршија (црква Светих Апостола, саграђена је после Жиче, пре 1233. године као задужбина архиепископа Арсенија), наследника Светог Саве. У 14. веку са северне и јужне стране доизданае су још две цркве (Св. Димитрије уз северни део и Св. Богородица Одигитрија уз јужни део, а уз ову последњу и капела Св. Николе). Све три цркве су обухваћене са западне стране великом спољном припратом коју је изградио архиепископ Данило у 14. веку. Црква Св. Апостола украшена је средином 13. века фрескама изузетне лепоте, међу којима се истиче монументална композиција Христово вазнесење у куполи у којој је приказана Богородица □ Оранта, затим Деизис у великој конхи главне апсиде. Ово сликарство је сасвим приближено идеалима аскетског монашког стила, које се овде држи чврсто својих традиција.

Манастир Милешева, задужбина краља Владислава (1234–36) био је у време Немањића, по значају и угледу, други манастир после Студенице. Томе је допринео Св. Сава, који је помагао свом братанцу у изградњи манастира и утицао на његов програм, а након смрти и овде сахрањен 1236. године. Слава Милешеве подстакла је босанског краља Твртка да се 1377. године у овом манастиру крунише за краља. Захумски владар Стјепан Вукчић Косача назвао се 1466. године „херцегом од Светог Саве“. Од тада се цела област Захумља назвала Херцеговином. Велики турски везир Мехмед Соколовић (око 1505–1579) пре него што је силом одведен у Турску и потурчен, био је милешевски ђак. Његов брат Макарије, који ће касније постати српски патријарх и обновитељ Пећке патријаршије 1557. године, такође је био милешевски ученик. Архитектура милешевске цркве има све одлике рашких грађевина.

Милешевске фреске имају изузетан уметнички домет и убрајају се међу најбоље сачувана европска сликарска остварења прве половине 13. века. Фреске у наосу рађене су на позадини која имитира златан мозаик. Међу њима се издваја ктиторска композиција са ликовима Христа, Богородице и краља Владислава, затим Благовести и Мироносице на Христовом гробу. У монументалној фигури „Белог анђела“, племенитог лика и покрета, одевеног у дугу белу широку одежду, најубедљивије је исказана ликовна синтеза уметности Истока и Запада из прве четвртине 13. века. У припрати су насликани портрети Немањића: Стефана Немање, Светог Саве, Стефана Провенчаног и његових синова Радослава и Владислава.

Манастир Сопотани на извору Рашке, 16 km западно од Новог Пазара, задужбина је краља Уроша I (1243–1276). Подигнут је и осликан 1265–75. године у време економског просперитета српске државе. Краљ Урош I је Сопотане наменио себи за маузолеј. За време краља Душана (пре његовог крунисања за цара) 1346. уз цркву је доиздана и осликана монументална спољна припрата (егзонартекс) са звоником. Рушен је више пута, а обновљен 1928. године и касније. Споља гледано црква делује као да је

обликована попут тробродне базилике, с масивном куполом и високим звоником на западној страни; међутим, наос је једнобродни простор, а спољни изглед је створен заједничким кровом бочних просторија. Сопоћанске фреске су изузетног квалитета □ некада их је било исликано 1450 m², а данас је сачувано око 690 m². Истичу се племенити ликови апостола, затим поједине сцене као што су Рођење Христово на северном зиду и грандиозна композиција Успења Богородице (35 m²) на западном зиду, која представља врхунац сликарског умећа 13. века у Европи. У средишту композиције приказана је Богородица на одру, а око ње велики број фигура: у средини изнад тела Богородице стоји фигура Христа са малим дететом у рукама (оличење Богородичине душе), око њега безброј анђела и светаца. На левој и десној страни композиције су приказане скупине апостола, светитеља и црквених отаца. По својој лепоти и монументалности призора ово дело се не може ни са чиме упоређивати у свом времену, јединствено је у Средњем веку.

Манастир Градац задужбина је краљице Јелене Анжујске, жене краља Уроша I, удаљен 12 km од Брвеника, код Рашке. Овде је краљица држала женску школу за младе властелинке и ту је после смрти, сахрањена (1314). Манастир је опустео после пропасти деспотовине 1459. године, до недавно је био у рушевинама, али је у другој половини 20. века црква реконструисана чиме јој је враћен првобитни изглед. Архитектонски то је типичан споменик рашке школе, са извесним утицајем готике: што се види по употреби крстастих сводова, преломљених лукова и других архитектонских елемената. Живопис је доста страдао, али неке сачуване композиције, као што су Благовести из 1270. године говоре о високом уметничком домету овог сликарства.

Манастир Градац

Црква Светог Ахилија

Манастир Ариље са црквом Светог Ахилија, подигнута на месту старијег храма (11□12. век), представља задужбину краља Драгутина из 1296. године. Архитектура прати традицију рашке школе. Живопис је високог квалитета, у њему се истиче монументална ктиторска композиција са ликовима краља Драгутина са моделом цркве у рукама, његове жене Кателине и брата краља Милутина. Може се рећи да су то најуспелије насликани владарски портрети у средњовековној Србији, а и у европском сликарству 13. века.

Манастир Дечани код Пећи, задужбина краља Стефана Дечанског и краља Душана, иако је подигнута у 14. веку (1327–1335), својом архитектонском концепцијом припада рашкој школи, као један од највиших њених градитељских домета. Градио га је мајстор Фра Вита из Котора. То је монументална петобродна базилика са куполом и тробродним нартексом. Конструкција и декоративни облици у архитектури Дечана упућују на приморске утицаје, пре свега на утицај готике.

Моравска стилска група

Смрћу цара Душана (1355), а нарочито поразом Мрњавчевића на Марици (1371), настала је велика криза српске државе, која се убудуће морала жестоко борити за свој опстанак, како против надмоћнијих Турака који су надирали, тако и са разједињеном властелом која је распарчавала земљу борећи се за локалне интересе. Слика распада српског царства се већ јасно оцртавала: Марко, син краља Вукашина (Урошевог законитог сувладара), законити носилац српске краљевске круне, а уствари турски вазал; Драгаши Константин и Јован у источној Македонији исто тако турски вазали; Никола Алтомановић у Западној Србији и Босни све до Дубровника; у Зети – Балшићи; Вук Бранковић на Косову, а кнез Лазар Хребелановић у сливу трију Морава – то су главне области које се, мање или више јасних граница, издвајају унутар дојучерашње целине која се звала Српско царство, свака са неким својим посебним политичким циљевима. Турци су се полако и неповратно учвршћивали на Балкану, чиме су им се отварали путеви ка Европи, њихова војна моћ је угрожавала све хришћанске земље, па и Византију, која је била сведена скоро на територију престонице.

Овакви, у многоне судбоносни догађаји за српски народ, нису могли одједном разорити духовне моћи српског друштва, ни потребу преживелих државних јединица, па и појединаца, пре свега властеле, да своје идеале изражавају облицима уметности – архитектуре, пластике, сликарства, примењене уметности. Међутим, дошло је до знатних измена у општим историјским и културним приликама, изменили су се токови живота, који су скренули обдарене градитеље и уметнике према оним, још живим и активним средиштима у којима се, после предаха и прикупљања снага, тежило обнови некадашње моћи, богатства и лепоте уметничких дела. Поучени многовековним веровањем да овоземаљски дар учињен светим заштитницима (Христу, Богородици, Св. Николи, Св. Јовану Претечи, Ђорђу, Св. Димитрију, Св. Стефану... али и српским светитељима), обезбеђује пут у царство небеско, а свесни да цркве и њихов украс најсигурније доприносе угледу, крупни феудалци су и у овим несигурним временима улагали огромна средства и труд у подизање и украшавање својих задужбина.

Украшене цркве и богато опремљени манастири данас најречитије говоре о схватању живота и уметничког дела, о тежњама људи с краја 14. и почетка 15. века, ка идеалу лепоте, наслућене у надземаљском свету и о покушајима уметника да у византијској иконографској традицији и у својим визијама нађу опис царства небеског. Симболична, каква је одувек била у средњем веку, уметност Срба овог доба донела је пуно нових

облика, нарочито у архитектури, којој је оригиналност одавно призната и називом Моравска школа.

Дакле, појава трећег великог стилског раздобља, Моравске школе (или декоративног стила), везана је за повлачење средишта српске државе ка северу – у подручје слива Мораве. То је време када је притисак Турског надирања на српске земље све већи. Историјски извори сведоче да Турци дуго нису имали успеха у борбама против кнеза Лазара (у времену између Маричке и Косовске битке 1371–1389). Лазарева Моравска Србија, мада невелика по пространству, била је привредно снажна, а управо и војно добро организована. Кнез Лазар је настојао да ојача положај своје државе на Балкану. Успешно је обавио измирење српске и цариградске цркве, успоставио је идеологију Немањића у новим историјским приликама, развијајући ктиторску делатност. По угледу на владаре Немањиће он је почео да подиже своје задужбине у Поморављу, преузевши и ктиторску улогу у Хиландару, старој немањићкој задужбини.

На тај начин, кнез Лазар одржава неко време независност српске државе на северу са престоницом у Крушевцу, а касније и негов син деспот Стефан, са престоницом у Београду, и најзад деспот Ђурађ Бранковић, са престоницом у Смедереву.

У архитектури заједничке стилске одлике Моравске школе су: облик основе уписаног крста комбинованог са полукружним бочним певницама, које заједно са олтарском апсидом чине облик триконхоса, затим једна купола изнад централног простора и мања кула – звоник изнад припрате, масе грађевина степенасто се повлаче ка средишњем главном мотиву – кубету. Зидови су обрађени каменом и опеком, керамичким украсима. Декоративност фасада је веома наглашена, нарочито богатом пластиком изведеном у камену. Разнобојност је једно од главних изражајних средстава.

Манастир Раваница код Ћуприје, задужбина кнеза Лазара, заузима прво место у генези архитектуре моравске школе. Почела је да се гради после измирења српске и византијске цркве (1375), а довршена је 1381. године. Архитектонскопросторним решењем она дефинише градитељство моравског стила, који несумњиво има најизворније црте самосвојне српске уметности. Црква има основу развијеног триконхоса са пет кубета, од којих је централно дванаестострано. Фасаде су обрађене веома декоративно са употребом пластичних и полихромних елемената: моравски преплети, профилисани венци, колонете, розете, керамопластични украси и слично. Око манастирског комплекса подигнуто је велико утврђење са кулама.

Црква Лазарица, посвећена Светом архиђакону Стефану, подигнута је између 1374. и 1377. године у Крушевцу као придворни храм кнеза Лазара, са основом у облику сажетог триконхоса. Ово архитектонско решење следиће већа група храмова које су градили велможе и црквени великодостојници. Нешто мањих размера, али изванредних пропорција и складних облика, с куполом над централним делом и кулом над припратом,

Лазарица ће постати узор за касније градитеље. На жалост, некадашњи живопис којим је била осликана унутрашњост цркве данас више не постоји.

Манастир Љубостиња код Трстеника, задужбина је књегиње Милице, подигнута између 1388. и 1389. године, са основом развијеног уписаног крста комбинованог са триконхосом, с једним кубетом. Посебно се на фасадама истичу розете и орнаменти око прозора, ниша и портала. Изнад улазних врата на цркви урезано је име мајстора који је градио цркву – „Протомајстор Боровић Раде“. Од најранијих времена у Љубостињи је негована преписивачка делатност. Живопис је настао пред сам Косовски бој (1389), али је сачуван само делимично.

Манастир Велуће код Крушевца, подигнут је 1395. године, у облику сажетог триконхоса са једним кубетом. Фасаде су омалтерисане, первази (рамови) око врата и прозора богато су украшени резаним орнаментима сличним онима у Лазарици. Има и осликаних мотива из знатно каснијег периода.

Манастир Каленић код Трстеника, саградио је протодовијар (финансијски управник у време деспота Стефана Лазаревића) Богдан 1413/17. године. Фасаде ове цркве су најбогатије украшене у целој овој стилској групи. Црква је веома лепо зидана, са правилним редовима тесаника и опеке. Платна зидова су оживљена водоравним кордонским венцима, вертикалним пиластрима и колонетама, шаховским пољима и другим мотивима, као и изванредним клесаним преплетима на оквирима прозора и портала.

Манастир Ресава (или Манасија) код Деспотовца, задужбина је деспота Стефана Лазаревића, изграђена у периоду 1407–1418. године. То је велика црквена грађевина у облику развијеног триконхоса са пет кубета, од којих је средишње дванестострано. Фасаде су потпуно камене, са лепо обрађеним тесаницама, са кровним венцем од аркадица на конзолама – попут рашких фасада. Међутим, на западној фасади су се ипак задржали украси око прозора са преплетима моравског стила. Веома импресивно делују моћне зидине са кулама града Ресаве – једно од најлепших српских средњовековних утврђења.

Исламска уметност

Исламска уметност се појавила шест векова након хришћанства, у Арабији, међу номадима семитског порекла, а основао ју је пророк Мухамед. Ислам се раширио у Месопотамији, Сирији, северној Африци, Шпанији, стигао до Француске и Беча. Освојио је део Азије, а рушењем Константинопоља срушена је и Византија.

Исламска уметност није била у вези са одређеним етничким и географским простором, већ са религијом у њеном најширем значењу. Куран је забрањивао приказивање човека

и бића, тако да исламска уметност није имала ни сликарство ни скулптуру, већ архитектуру и примењену уметност. Исламско друштво је било динамично. Династије су се мењале, као и културни центри и престонице. Због тога ништа није било трајно, осим религиозних споменика. Међу споменицима доминирају религиозни: џамије и надгробни споменици.

Исламска архитектура се дели у следеће школе:

- сиријска школа,
- персијска школа, 16. и 17. век, са центром у Испахану,
- египатска школа, 14. и 15. век,
- школа Магреба (Тунис, Алжир, Мароко, Шпанија), са споменицима као што су Алхамбра и Алказар,
- турска школа, под утицајем Персије и Византије,
- индуска школа, 16. и 17. век, са утицајем персијске школе.

Џамија или мошеја је свето место где се верници скупљају на молитве. Џамије имају двориште, дворану за молитву, минарет, столицу и трибину за велике молитве и монументалне фонтане. Дворана за молитве је помоћу стубова раздељена на паралелне бродове или има куполу. Михраб је удубљење у облику врата или нише и означава правац у коме се налази Мека, свето место исламске религије. Минарет је поред џамије, а служи за дозивање верника на молитве.

Орнаментiku чине арабеске (крugови, квадрати, спирале, биљна орнаментика). Елементи за декорацију су комбинације линеарне орнаментике, игре линија и комбинација боја. Вртови су у исламској уметности заузимали посебно место. Били су пажљиво неговани. У Индији су вртови били велики и бујни, у Шпанији допуњени алејама од мозаика, базенима, водоскоцима и егзотичним цвећем.

Плава џамија у Истанбулу

Каравансарај

Надгробна архитектура је била у облику једноставне стеле, али и најраскошнијих грађевина. Гробови познатих су четвртасте гробнице са куполом, такозвано турбе. Поред гробова султана су и џамије, фонтане и школе, као посмртне задужбине умрлог.

Цивилна архитектура (путеви, мостови, општине, судови) у исламу готово да није грађена. Турци су, под утицајем византијске архитектуре, подизали хамаме,

каравансараје, ханове, безистане и мостове. Хамами су били јавна купатила, а састојали су се од неколико просторија, засвођених кубетима. Имали су мала застакљена окна, кроз која је допирала светлост. У хамамима су се купачи привикавали на топлоту, тако што су прелазили из хладније у топлију просторију. У каравансараје су смештани путници са робом. Налазили су се у трговачко-еснафским деловима града. Ханови су објекти за смештај, подигнути на раскрсницама путева. У њима су путници могли да се одморе, нахране, преспавају или промене коња. Безистани су трговачко-занатски и пословно-управни центри, затворене и засведене тржнице са великим бројем дућана и радионица.

Куће су, због верских прописа о женама, биле ограђене високим зидовима, без прозора. У дворишту су се налазили врт, са шадрваном (водоскоком, чесмом) или фонтаном. Владари су подизали велике и раскошне палате. До данас је добро очувана палата Алхамбра у Гранади. Састоји се од сала, измешаних са вртovima, у мермеру, мозаику, са раскошним стубовима, арабескама. Просторије су назване: Двориште лавова, Сале амбасадора, Сале правде, а свака од њих је урађена у разним бојама. Архитектура Алхамбре веома се допала кнезу дон Педру Свирепом, па је у сличном стилу саградио палату Алказар у Севиљи.

Алхамбра што значи „црвена тврђава“ је дворац и утврђење маварских владара у Гранади, у јужној Шпанији, изграђено у 13. и 14. веку. Дворац и утврђење су били седиште муслиманских владара Гранаде. Данас су једна од највећих туристичких атракција Шпаније. На зградама и баштама видљиве су мале преправке католичких владара. Утврђење је имало одбрамбену функцију. Касније су на осталом делу заравни изграђени дворци, смештени уз утврђени зид који има тринаест кула (неке од кула су биле видиковци, а неке су биле обрамбене). Као један од најзначајнијих шпанских средњовековних културних споменика Алхамбра је 1984. године уврштена на УНЕСКО-ву листу светске баштине.

Алказар је направљен у облику прамца брода и налази се на брду. Првобитно је изграђен у 12. веку као тврђава, али је служио као краљевска палата, затвор и војна академија. Био је инспирација за Волт Дизнијев Пепељугин замак. Посетиоцима је доступно дванаест дворских соба, а свака соба је мешавина готике, романике и маварске архитектуре.

Сликаство је сведено на илуминирање рукописа. Када је реч о примењеној уметности, од метала су прављени свећњаци, лустери, ковчежићи за накит, вазе (позлаћене или од сребра, украшене драгим камењем). Од дрвета су рађена врата, рашетке за прозоре и галерије. Најтипичнија врста исламске примењене уметности је текстил (тканина и тепих). Најлепши су персијски теписи (посебно геометријски). Ткани су од вуне или свиле, са живим бојама.

Исламска уметност у Србији

Утицаји исламске уметности стигли су пре турских освајања. Представљени су минијатурама у књигама, златарству и дизајну текстила. Моћ исламске уметности огледа се у градитељству, геометрији и арабески, а недостају фигуралне представе. Исламска уметност као израз религиозне доктрине у репрезентативном облику појавиће се на тлу Србије у 15. веку. За хришћане је била интересантна у области архитектуре, моде, накита и оружја. Прожета геометријом, бојама и занатском вештином, уметност коју су стварали исламски неимари, кујунције, калиграфи, терзије и остале занатлије, јединство је религије, филозофије и поезије. У калиграфским религиозним списима арабеска добија духовну и појавну вредност.

Градитељска вештина најпре је била усмерена на ојачавање постојећих и градњу нових утврђења. Тврђаве су ојачане снажним и не много високим бедемима, са издвојеним простором за топове. Фетислам у Кладову, Рамска и тврђава у Новом Пазару аутентичне су фортификације. Фетислам, Смедерево, Кулич, Рам и Голубац чинили су одбрамбену линију према Угарима.

Турци су на обали Дунава код Кладова, подигли тврђаву по заповести султана Сулејмана Величанственог, и назвали је *Фетислам*, што значи „победа ислама/капија ислама“. Тврђава Фетислам, чија је површина 16 хектара, зидана је у две етапе. Мали град, са полукружним кулама на угловима, високим 4 m, подигнут је у првој четвртини 16. века, у време када су Турци освајали Ердељ. Велики град је настао сто година касније, полигоналне је основе и има шест бастиона. У тврђаву се улазило кроз три капије од којих је једна била повезана са реком. У унутрашњости Фетислама су се налазиле грађевине као што су барутана, магацини, хамам, лагуми, џамија. Утврђење је напуштено 1867. године.

У априлу 2023. године завршена је обнова тврђаве Фетислам. Обновљене су улазне капије, лагуми, летња позорница, бедеми. Саграђен је визиторски центар, намењен и за изложбе. Повезује Мали и Велики град. У обнови и реконструкцији средњовековне тврђаве Фетислам коришћена су средства из пројекта „ЕУ за културно наслеђе и туризам“.

Шабачка тврђава, на десној обали Саве, на локалитету који је по њој и добио назив Стари град, зидана је у другој половини 15. века, од дрвета, а бедеми су земљани. Настала је по жељи Иса-бега Исхаковића, оснивача Новог Пазара и Сарајева. Убрзо по оснивању тврђаву заузима угарска војска, али је Турци поново освајају и земљане бедеме замењују зиданим бедемима од опеке и кулама. У 18. веку, у време аустријске окупације, преправљена је и проширена. Постоји податак да је десет пута мењала власнике. Основа је правилног четвороугла, а на сваком темену је по једна кружна кула.

Од центра Шапца удаљена је око 1 km, и са окружењем које је претворено у рекреативни центар, представља излетиште. Поред тврђаве је градска плажа на Сави, а туристичко-рекреативни комплекс Стари град је место где тренирају кајакаши, рвачи,

мотонаутичари, стреличари, рониоци. Рекреативно је могуће бављење кошарком, атлетиком, стоним тенисом, одбојком.

Првобитно је *Новопазарска тврђава* била дрвена, а затим камена, са осмоугаоним кулама и бастионима. Подигао ју је Иса-бег Исхаковић, у другој половини 15. века. Преграђивана је и дограђивана у току четири наредна века. Користи се као парковска површина. Реконструкцијама су обухваћене: летња позорница, кула Мотриља – детаљ са грба Новог Пазара и остаци куле Џепхане, која је имала функцију магацина за муницију, барутане и зиндана (затвор из османског периода).

Нишка тврђава је настала на остацима античког, византијског и средњовековног утврђења. Има полигоналну основу, осам бастиона (истурено утврђење у бреду тврђаве, које служи бочном обезбеђењу) и четири велике капије. Најрепрезентативнија капија је Стамболска. Турци су Нишку тврђаву освојили 1427. године, а тек почетком 18. века утврђење је срушено и на истом месту саграђено ново, површине преко 22 хектара. Камен за градњу донет је из околних мајдана, обрађиван у блоковима приближно једнаких димензија. Са спољне стране тврђава је била окружена ровом испуњеним водом, чији је северни део сачуван.

У Нишкој тврђави налазе се:

- Уметнички павиљон у некадашњем Арсеналу из 1857. године;
- Салон 77 у обновљеној џамији Бали бега из 16. века;
- Летња позорница саграђена 1959. године, где се одржавају Интернационалне хорске свечаности;
- Зграда Историјског архива, саграђена 1890. године за потребе Картографског одељења српске војске;
- Пашин конак;
- Споменик кнезу Милану Обреновићу, ослободиоцу Ниша 1877. године;
- Споменик костурница жртава Топличког устанка из 1917. године;
- Лапидаријум – збирка камених античких споменика, скулптура и архитектонске пластике;
- Зграда затвора која је адаптирана за смештај и рад истраживачког центра „Наисус“;
- Хамам из 15. века, реновиран у угоститељски објект;
- Зграда Ковачнице – ресторан са баштом у источном платоу тврђаве;
- Барутане, настале у 18. веку, у северном и североисточном делу;
- Зграда магацина као Експериментални театар за организовање културних и спортскорекреативних манифестација.

Јасно је да је архитектура као уметност у исламу имала водећи значај, а палате, хамами, медресе, каравансараји, безистани, а пре свега џамије, су најзначајнија градитељска остварења.

Џамије су најчешће квадратне основе, са полулоптастим кубетом над целом основом, улазним тремом под сводовима и високим, витким минаретом. Као грађевински материјал коришћен је тесани камен, понекад у комбинацији са опеком, којом је засвођено кубе. Већина џамија је прекривена оловним кровом. Шиљати арапски лук и арабеске служили су за декорацију. Њима су украшавани прозори, врата, тремови и галерија – шерефа, на минарету, одакле мујезин позива вернике на молитву. Најстарија, *Царска џамија* налази се у Приштини. Изграђена је 1461. године, у време султана Мехмеда II. Кубе је великог распона, трем је троделни.

Раноцариградски стил је карактеристичан за градњу џамија у време првих турских освајања Балканског полуострва. Главни молитвени простор засвођен је једном мањом и једном већом куполом или полукуполом, а џамије имају отворени трем. Раноцариградском стилу припадају џамија Мехмеда Освајача у Приштини, Алтун-алем џамија у Новом Пазару и Бали-бегова џамија у Нишу.

Алтун-алем је џамија са златним алемом – драгим каменом, грађена двадесетих година 16. века. Поред ње су школа за проучавање Курана – мектеб и исламски надгробни споменици. Алтун-алем џамија спада у мање једнопросторне куполне џамије са преломљеним луцима и са тремом. Молитвени простор, који има облик скоро правилног кубуса, покрива ниска калота. По четири прозорска отвора су на зидовима, осим према трему где постоји један, као и три прозора у тамбуру куполе. Зидови су од камена пешчара, калота од опеке. Минарет је дванаестострани, зидан од камена пешчара. Над тремом се налазе две куполе.

Синан-бегова џамија у Призрену је грађена 1615. године, од камена из цркве Светих Арханђела, у којој је маузолеј цара Душана. Њен трем је такође имао три калоте, али су оне у међувремену скинуте. Купола је пречника око 14 метара. Унутрашњост је декорисана исламским традиционалним орнаментима. Остаци најстаријег сликарства, у калоти куполе, су из 17. века. На унутрашњем зиду се налази натпис *Denet misali*, што значи слична рају. Минарет је полигонални.

Бајракли џамија у Београду, име је добила у 18. веку, по барјаку који је означавао почетак молитве у свим џамијама у граду. Саграђена је у 17. веку, по жељи султана Сулејмана II. У време аустријске опсаде Београда служила је као католичка црква. Грађена је од камена, а неки делови и од опеке. Има једну куполу над октогоналним пресеком и један минарет. Над улазом је дрвена галерија, са које се може доћи до терасе на минарету. Једина је џамија у Београду која служи намени. С обзиром да је била главна џамија у Београду, у њој је боравио мувекит, који је прорачунавао време према исламском календару. Он је постављао заставу на минарету, како би молитве у свим џамијама почеле у исто време. Евлија Челебија, познати турски путописац из 17. века, је набројао око тридесет џамија у Београду. До краја 18. века било је око 60 џамија и мањи број месцида.

На простору данашњег парка на углу Влајковићеве улице и Улице Краља Александра, код Скупштине, налазила се Батал џамија. Према изворима, ово је била једна од највећих џамија у Београду. Првобитни назив је добила по ктитору Ејнехан-бегу, а саграђена је 1585. године. У

аустријско-турским ратовима 1789. године је оштећена, због чега је добила назив „батал“ (на турском значи батаљена, запуштена). Срушена је 1869. године.

О њеном изгледу сазнајемо из описа и са цртежа. Камен пешчар од кога је изграђена, временом је добио црвенкасто-сиву боју. Са цртежа које је урадио Константин Јовановић види се да су отвори џамије завршени оријенталним преломљеним луковима. Унутрашњост је била богато украшена флоралним мотивима и каменим блоковима.

Турбета (маузолеји великодостојника) налазе се у Београдској тврђави (*Дамад-Али пашино турбе*) и Дорћолу у Београду (*Шејх Мустафа пашино*) и на Газиместану (*турбе султана Мурата*). Мањих су димензија, квадратне или вишеугаоне основе, засвођена кубетом.

Верске одредбе условљавале су постојање хамама. Јавна купатила била су намењена војсци (гарнизонима) или мешовита (мушка и женска). Бројна одељења, одређених намена, засвођена су кубетима, са малим застакљеним окнима (отворима), без прозора са стране. Кроз ове отворе допире светлост и врши се испарење. Купачи се постепено привикавају на топлоту, прелазећи из хладнијих у топлије просторије и обрнуто. Постојале су и капице – бањска купатила поред извора темалних, лековитих вода, међу којима су они у Сокобањи, Новопазарској Бањи, Брестовачкој Бањи. Раскошнија купатила имала су шедрване и тремове, квалитетну керамику и осликан ентеријер. У капицама су постојали базени за потапање тела. Међу сачуване хамаме убрајају се они у Призрену, Врању, Нишу, Новом Пазару и Београду, а у њима су данас уметничке галерије и музеји.

До данас није сачувано много чесама (шедрвана), мостова, ханова, сахат-кула, безистана, караван-сараја (један од највећих је био у Београду, подигнут у време Мехмед-паше Соколовића). Кућа за становање или балканска кућа омалтерисана је и обојена у бело, жуто, плаво, жуто или зелено, дајући сликовит изглед сокацима и махалама. Дрвене конструкције и декорације до изражаја долазе у обради степеништа, врата, прозора, таваница. Благи кровови, „на четири воде“, прекривени су ћерамидом или каменим плочама. Сахат-куле се налазе на главним трговима и раскрсницама. Запажене су сахат-куле на београдском Горњем граду и у Пријеполу (президана и адаптирана). Безистани су били затворене и засведене тржнице, са бројним продавницама и занатским радионицама. Добиле су име по безу (платну) које је ту продавано. Караван-сараји и ханови налазе се у трговачким деловима градова или на раскрсницама. Ту су одседали путници, који су могли да одморе, преноће, нахране се и промене коње. *Амир-агин хан* у Новом Пазару из 17. века, користи се у угоститељске сврхе, а заштићен је као споменик културе од великог значаја.

Рад кујунџија на бодезима и кубурама може се видети у збирци занатског оружја у Војном музеју на Калемегдану. Најзанимљивији радови златара су на пафтама (копчама) за женски појас, ћерданима, прстењу, одећи. Ову моду су примиле богате Српкиње, што је уочљиво на портретима кнегиње Персиде Карађорђевић и њене сестре Анке Ненадовић. У знаку оријенталне моде биле су либаде, кафтани (дуге горње хаљине)

рађени сребрном или позлаћеном жицом на чоји или свили, сатенске везене папуче, мушка одећа у златовезу, свилени мушки појаси (силави).

Све до друге половине 19. века утицај исламске уметности у Србији, посебно на предмете за свакодневну употребу, био је велики. Посебну вредност имају оријентални рукописи чија збирка се налази у Музеју примењене уметности у Београду, али их има и у ризницама манастира (калиграфисани фермани).

Уметност барока

Почетком 17. века Централна Европа је ушла у период заоштрених друштвених противуречности и класних сукоба. У ово време је настао нови стил у уметности, познат као барок. Барок је покренула католичка црква у борби против реформације, у тежњи да учврсти положај. Реч *barocco* је португалског порекла и дословно значи бисер неправилног облика. Иста реч је добила значење неправилан, чудан, стран, које се користе за означавање нових облика уметности, а супротност су раније негованих и правилних облика класичне уметности. Промене у уметности огледају се у тежњи ка раскоши, сјају, украшавању.

У архитектури су бројни декоративни елементи, уносе се драперије, позлате и просторни ефекти који изазивају утисак величанствености. Главне карактеристике архитектуре барока су:

- ◇ монументалност, тежња за стварањем утиска на човека,
- ◇ цркве треба да буду „слика неба на земљи“, а палате и замкови приказују богатство и моћ,
- ◇ основа зграде је елипса или њени елементи,
- ◇ купола је чест архитектонски елемент,
- ◇ употребљавани су скупи материјали.

Црквене грађевине су такве да споља одишу богатством, а унутра се ствара утисак што већег простора уз помоћ декорације и сликањем таваница са стубовима упереним навише, да би се дочарала висина. Због тога је купола чест архитектонски елемент. Дворови и палате такође одају утисак величине и раскоши. Међу најлепше барокне палате у Италији убрајају се: Барберини у Риму (аутор Бернини), палата Пезаро у Венецији (данас музеј) и палата Брера у Милану (данас галерија).

Палата Барберини

Трг Навона

У сликарству се тежи емоцијама, живот се приказује реалније, кроз бол, умор и радост. Појављују се нове сликарске дисциплине: пејзаж, мртва природа, ентеријер, жанр-слика, сликање животиња. Барокне сликарске композиције су великих димензија. Развијен је однос светлости и сенке, тежи се драматици и патетици. У скулптури се тежи ка што више покрета, узбуђења, душевних осећања, заноса.

Ова уметничка епоха даје израз у одећи, примењеној уметности и предметима свакодневне употребе. Намештај је прилагођен просторијама које постају китњасте. Ентеријери су украшени слоновачом, седефом, полудрагим камењем, мермером. Намештај има неправилне облике, дрво се позлађује, пресвучен је баршуном, брокатом, свилом, кожом. Пажња је посвећена примењеној уметности: порцулану, бронзи, кованом гвожђу, изради камина, окова за врата, часовника. Намештај племства је прављен од најскупоценијег дрвећа: ебоноса, палисандра, ружиног, лимуновог и ораховог дрвета.

Барокни град обично је осмоугаоне основе, са широким авенијама. Град се шири око тргова, окружених вишеспратницама. Тргови су главни елемент барокног урбанизма, углавном са стубовима, фонтанама, обелиском. Један од најпознатијих је Трг светог Петра из 1657. године. То је елипсасти трг са четвороструком колонадом са стране. Са обе стране обелиска у центру налазе се фонтане. Колонада има двоструку функцију: омеђава трг, а уједно га оставља приступачним.

Барок је настао у Италији, одакле се проширио и у друге европске земље. Барок означава поновно приближавање уметности цркви, али и враћање уметника природи. Најпре се јавља у архитектури Рима, затим у сликарству и на крају, у скулптури. Прво дело барокне архитектуре је црква Ил Ђезу у Риму, чији је аутор архитекта Виљола.

Главни представник овог стила у Италији је био Бернини, велики градитељ, вајар, сликар, дворски архитекта и скулптор римских папа. Био је упознат са ренесансним хуманизмом, па у његовим скулптурама велику важност има експресија емоција. Бернини се прославио обликовањем неколико фонтана у Риму. Пројектовао је колонаду пред црквом Светог Петра у Риму. Његово ремек-дело је Занос свете Терезе, у цркви Свете Марије од победе у Риму. Први је лансирао лик анђелчића, који ће бити омиљени мотив кроз цео барок, а знатан успех је постигао у портретима.

У области сликарства се издвајају Веронезе и Тинторето. Веронезе је насликао Голготу и Свадбу у Кани, а Тинторетова дела су Сузана у купатилу, Тајна вечера и Чудо светог Марка. Највећи сликар италијанског барока је био Каравађо, који је сликао фигуре у затвореном простору, са наглашеним бочним осветљењем, али и религиозне мотиве. Сликао је жене и људе из тамница, крчми, грубе или углађене, ружне или лепе, веселе или са теретом живота. Најзначајнија Каравађова дела су настала у цркви Сан Луиђи деи Франчези у Риму, међу којима се истичу дела посвећена јеванђелисти Светом Матеји. Његова позната слика је Смрт Богородице, где је Богородица са ликом утопљенице.

Пјаца Навона је трг у Риму, типичан пример барокног схватања урбаног простора. Средишњи део овог трга је Фонтана четири реке, коју је урадио Бернини. Фонтана је пример синтезе природе и уметности. Вода извире из шупље стене, на којој су персонификације четири континента и тада највећих познатих река (Дунав, Нил, Ганг, Рио де ла Плата). Из основице се издиже обелиск, симбол човекових стремљења ка бесконачности. На овом тргу се налазе још две мање фонтане, које је такође урадио Бернини.

Фламманско и холандско сликарство 17. века

Уметност у Фландрији (чија се територија поклапа са данашњом Белгијом) и Холандији ослањала се на заједничку баштину, јер су ове две земље у 16. веку биле уједињене. Холанђани су успели да се ослободе шпанске власти и створе независну државу, док су Фламманци остали лојални Шпанији. У Фландрији су религиозне теме и даље биле на цени, док су у Холандији потиснуте у други план. У 17. веку низоземска уметност се поделила у две школе: Фламманску и Холандску.

Средишња фигура уметности Фландрије је Питер Паул Рубенс. Када је имао око 25 година живео је у Италији и проучавао дела Веронезеа, Тицијана, Тинторета. Након повратка у Антверпен постаје дворски сликар. Извршавао је наруџбине Марије Медичи, француске регенткиње. Био је чувен и богат, пријатељ краљева, најцењенији и најскупљи сликар свога времена. Имао је радионицу са више од 100 ученика и помагача, а за собом је оставио више од 2.300 слика. Сликао је светлим бојама, његови ликови су снажни. Инспирацију је нашао у делима италијанских ренесансних сликара. Сликао је религиозне теме (Подизање распећа, Скидање са крста), митолошке теме (Борба амазонки). Женски акт заузима истакнуто место у Рубенсовом делу. Каснији период стваралаштва обележен је приснијим контактом са природом. Рубенс је међу првима почео да слика нови жанр у барокном сликарству, тзв. галантне сцене (Врт љубави).

Врт љубави

Сукнари (Трговци)

У Холандији, упоредо са развојем поморства и трговине, развијају се наука и уметност. Сликари сликају реално, до најмањих детаља. На темељима старе низоземске уметности формирају се у Холандији, у Утрехту, Хагу, Амстердаму, Лајдену, посебне сликарске школе, у којима стварају Халс, Рембрант, Ван Гојен. Особина холандског сликарства је специјализација уметника по родовима сликарства (портрети, пејзажи, мртва природа). Франс Халс је сликао појединачне и групне портрете. Иако је рођен у Антверпену, Халс је највећи део живота провео у Харлему. Овај велики портретиста приказаним моделима враћа искреност, снагу и природност у држању и изразима лица.

Рембрант ван Ријн се генијалним делом издигао до највећих врхова у уметности. У родном граду Лајдену основао је радионицу и испитивао начине на које светлост истиче облике, као и психологију ликова. Обрађивао је библијску тематику (Распеће, Скидање са крста, Полагање у гроб). Његова позната дела су: Час анатомије доктора Тулпа, Ноћна стража (најконтроверзнија слика у Рембрантовом опусу, коју је наручила чета задужена за мир у Амстердаму), Аутопортрет, Сукнари. Као плод искуства у сликању портрета издваја се око 80 портрета. Рембрант ствара свежу и неуобичајену интерпретацију групног портрета, поделивши ликове у неколико мањих група и приказујући их у покрету, а не статичне. Уз све ово наглашени су сложени светлосни ефекти. Рембрант је умро потпуно заборављен, са дубоком вером у величину своје уметности. Његов опус чини више од 600 слика и 300 бакрореза, са сценама из живота сиромашних.

Јан Ван Гојен је један од најистакнутијих холандских пејзажиста (Предео са дрветом, Море са рибарима). На његово стваралаштво утицај је имао Рембрант. Јан Вермер је сликао ентеријере. Његова најпознатија дела су: Везиља, Девојка са писмом, Млекарица, Девојка са бисерном минђушом.

Најпознатији музеј у Амстердаму је **Rijkmuseum** (Рајкс музеј) кога годишње посети више од милион посетилаца. Рајкс музеј (Национални музеј) је смештен у центру града, у музејској четврти. Екстеријер музејске зграде задивљује што због своје колосалности, што због класичне холандске архитектуре. Најпознатији светски дизајнери се баве уређивањем ентеријера Рајкс музеја. Поседује највећу збирку низоземских сликара као што су Рембрант, Вермер, Халс и други. Осим низоземских сликара музеј поседује и ремек-дела разних других сликара, те је један од најважнијих

уметничких музеја на свету. Један од најпознатијих низоземских сликара, Ван Гог има властити музеј у коме је изложено више од две стотине слика тог харизматичног сликара које га представљају у свим његовим расположењима, као и колекција слика и цртежа његових пријатеља и сарадника.

Уметност барока у Шпанији

У 16. веку Шпанија достиже врхунац политичке и економске моћи. Шпански 17. век се назива златним веком уметности, обележен врхунским остварењима у књижевности, позоришту и сликарству. Уметничко деловање је највише распрострањено у Андалузији, посебно у Севиљи, привредном, културном и духовном средишту Шпаније. Уметнике је почео да привлачи Мадрид, где се налази двор.

Најзначајнији сликар шпанског барока је Веласкез, рођен у Севиљи. Његова најранија дела приказују свакодневни живот обичних људи. Био је дворски сликар краља Филипа IV, од кога је добио наруџбине за бројне портрете. Врхунац стваралаштва достиже захваљујући боравку у Италији, тридесетих година 17. века. Уметничко дело се одликује живим, лагано нијансираним бојама и хитрим потезима четкице. Његово ремек-дело је Предаја Бреде, а често је сликао портрете. Сликарску зрелост одражава композиција Млада племићка, која је групни портрет. На овој слици је приказана инфанткиња (ћерка шпанског краља) Маргарита Тереза и њене дворске госпођице. Последње велико Веласкезово дело су Ткаље, на коме је приказана унутрашњост мадридске мануфактуре за производњу таписерија.

Ткаље

Трећи мај

Франциско Гоја је велики шпански сликар, графичар и цртач из друге половине 18. и почетка 19. века. Био је син сиромашног златара из Сарагосе. Живео је у Мадриду, Паризу и Бордоу. Главни учитељи су му били природа, Веласкез и Рембрант. Био је дворски сликар краља Карла V, сликао портрете, али и остале жанрове. Ликове приказује реално и саркастично. Сликао је ведре и горке стране живота широких народних маса: светковине, борбе с биковима, село и град. Његово сликарство је прерасло у револт против друштвеног поретка. Једна од најупечатљивијих слика је Трећи мај, где је приказао злочин Наполеонових трупа.

Француска уметност 17. века

У 17. веку Француска се развија као апсолутистичка монархија. Главно обележје француском 17. веку дала је владавина Луја XIV, кога су Французи називали „Краљ—Сунце”. У време његове владавине Париз и Версај постају главна средишта француске архитектуре. Основана је Академија за сликарство и скулптуру, значајан чинилац самосталног развоја француске уметности. Клод Перо је направио план градње источног крила Лувра. У изградњи Версаја су учествовали архитекте Луј Ле Во, Жил Мансар и Ле Брен. Версај је палата у облику слова П, у чијем средишту је павиљон Луја XIII.

У Француској вајари се ослобађају утицаја Италије и све више стварају уметност на основу животне стварности. Вајари су Коазево, Жирардон и Пиже. Највећи портретиста тог времена је Жан-Антоан Удон.

Никола Пусен је највећи француски сликар 17. века и први француски сликар који је стекао светску славу. Образовао се сам, изучавајући Рафаелово сликарство. За њега је антички свет пун снова, љубави и радости. Насликао је Баханалије, Вазнесење Богородице, Отмицу Сибињанки, Предео. Осамнаести век је означио превласт француске уметности у Европи. Уметничка превласт Француске отпочела је у архитектури, Версајском школом.

Версај

Дворац **Версај** крај Париза у Француској био је резиденција Луја XIV, који је у историји остао запамћен као резиденција Краља Сунца. Својим величанственим изгледом, унутрашњим садржајима и околним парковима, Версај је био право уметничко дело. Уметност Версаја је имала своју сврху: да слави и велича моћ краља, да буде место за десет хиљада људи са његовог двора и да задиви свет. Саграђен је у 17. веку и на његовом уређењу су радили највећи уметници Француске.

Изградња Версаја почиње током владавине Луја XIII, али коначне планове и нацрте даје Луј XIV. Најупечатљивији доказ његове моћи одражава величина и богатство унутрашњих просторија главног дворца. Читав средњи део заузима Галерија огледала, док се бочно од ње налазе Салон рата и Салон мира. Галерија огледала је ходник дугачак 70 метара у коме је насупрот сваком прозору, који гледа на парк, постављено велико огледало израђено у краљевским радионицама. Ходник повезује северно и јужно крило средишњег дела двора, Салоне рата и мира. Плафони су украшени фрескама посвећеним

Марсу, старогрчком богу рата. Оваквих фресака има у многим просторијама у дворцу и свака је посвећена неком античком божанству.

Унутар дворца, у многобројним дворанама, салонима, собама и разним другим просторијама, налази се право богатство слика. У њима се могу видети вишебојни мермер, позлата, тканине чија финоћа и боје превазилазе машту. Просторије унутар дворца опремљене су изузетно богато, производима израђеним у радионици намештаја једног чувеног мајстора, прављеним од злата, а највише од сребра. Паркови са воденим огледалима, фонтанама, окресаним дрвећем и алејама цвећа права су ремек-дела хортикултуре. Они су оличење француског врта кога одликују геометријска правилност и симетрија. На јужној страни су засађене поморанце, уоквирене степеништем са 100 степеника. Ту се чувају најлепши и најдрагоценији примерци европске флоре. Као и сама Француска, дворац је имао своје успоне и падове. Његови златни дани припадају времену Луја XIV. У време француско-пруског рата крајем 19. века ово здање постало је спаваоница пруских војника. У данашње време, Версај је музеј и једна од највећих светских туристичких атракција.

Уметност барока у Србији

У историји српског народа 18. век је време преласка из средњег у нови век, са византијске у модерну европску уметност. Културни контакти са Европом почели су после Сеобе, а до изражаја дошли у време Доситеја Обрадовића. Постојала су два облика културног преображаја:

1. промена уметничког стила – барок,
2. промена модела културе – просвећеност.

Барок је духовна и уметничка обнова хришћанства, којом се спајају удаљени и међусобно несагласни елементи: сакрално и профано, духовно и телесно, небеско и земаљско. Како код нас није било ренесансе, барокни стил се наставља на поствизантијски. Као нови стилски правац код нас, барок је у Европи ушао у позну фазу, али није био прихваћен само у сликарству, већ и у образовању и култури уопште. Грађанство је подржавало ову врсту реформи, угледајући се на средњоевропску барокну културу. Градско становништво постајало је све богатије, те је давало подстицај за развој културе у стилу барока, са тежњом да раскине са традицијом. Нови сликарски израз први пут се појавио 1756. године на сликама у наосу цркве манастира Крушедол.

У Бођанима, у цркви Ваведења Пресвете Богородице, у првој половини 18. века, започела је нова ера у српском сликарству и ту је почетак српске графике. Барокна ера у Србији почиње управо у Бођанима. Четрдесетих година 18. века Христофор Жефаровић осликао је зидове ове цркве. Сликарство је спој позновизантијске и барокне уметности. Византијска традиција у живопису огледа се у коришћењу златне боје, посебно на Небеском двору насликаном на своду цркве. Христофор Жефаровић је урадио прву српску графику Свети Сава са српским светитељима дома Немањиног и Српску схематографију, бакрорезну књигу у којој су ликови светитеља, патријарха и краљева, грбови и књижевни прилози. Јоб Василијевич, родом из Украјине, који је сликао за

патријарха Шакабенту, основао је сликарску школу из које су потекли *Стефан Тенецки*, *Никола Нешкових* (деда Јована Стерије Поповића) и Јаков Орфелин.

Нове тенденције у сликарству друге половине 18. века прихватио је *Јаков Орфелин*. Школовао се на Сликарској академији у Бечу. Након студија радио је у атељеу свога стрица, Захарија Орфелина, који га је школовао. Орфелиново сликарство тежи ка класицизму. Од осталих уметника тога времена, разликује се по колориту, а поред религиозног сликарства и портрета, радио је цртеже за бакрорезе.

Барокни сликари уметност су учили на бечкој сликарској академији. Димитрије Поповић и Теодор Крачун учили су сликарство код *Димитрија Бачевића*. Бачевић је радио у старом српско-византијском стилу, а његов рад у земунској Николајевској цркви показује утицаје европске уметности.

Димитрије Поповић је припадник групе сликара који у барокни стил уводе српско црквено сликарство. Сликао је иконостасе у Банату и Славонији. Отворио је сликарску радионицу у Великом Бечкереку. У његовим делима доминира позлаћена позадина и драперије у златној боји.

Историчари уметности *Теодора Крачуна* сматрају српским Ел Греком, због издужених фигура, колорита и топлих тонова. Утицај бечког сликарства пренео је на иконостасе, међу којима је најзначајнији онај који је насликао у цркви манастира Хопово. Сликао је и потрете црквених великодостојника. Његов барокни стил садржи игру светла и таме. У старијим делима присутна је стилизована биљна орнаментика, али и утицаји западног барока, у извијеним фигурама, издуженим лицима и живој палети боја.

Јаков Орфелин и Теодор Крачун осликали су Саборни храм у Сремским Карловцима, чији иконостас представља једно од најрепрезентативнијих дела српског барока. Теодор Крачун је радио иконостасе у црквама у Сремској Митровици и Сомбору, као и у цркви манастира Хопово, а сликао је и портрете.

Теодор Илић Чешљар школовао се у Бечу и Венецији. Урадио је иконостасе у црквама у Кикинди и Кањижи, познат је као добар портретиста. У својим делима спојио је касни барок са рококоом и класицизмом. На торњу српске цркве у Будиму сликао је јеванђелисте. Као сликар икона употребљавао је склад боја, а био је и мајстор композиције.

Бројни фактори, као што су вишевековно ропство, сиромаштво, миграције, недостатак покровитеља, утицали су да српско сликарство стагнира након средњег века. Главни наручилац уметничких дела била је црква као институција, тако да су у сликарству преовлађивале религиозне теме. У 18. веку појављује се световна клијентела, која је наручивала портрете. Због тога у 19. веку међу жанровима је популаран портрет. Настанак националног сликарства у 19. веку био је спор и сложен процес. Тридесетих година 19. века се осећала потреба за унапређењем културе, али у оријенталној и

сиромашној земљи, новине су тешко прихватане. Срби у Војводини већ су упознали грађански начин живота.

Класицизам у Србији

Класицизам у Србији потекао је из Аустрије, где су га донели инострани и домаћи уметници који су се вратили са школовања. У српском сликарству је почео да се развија крајем 18. и почетком 19. века и дуго је био доминантан правац. Прва класицистичка сликарска дела настала су под утицајем иностраних графика.

Најпознатија остварења сликарства у класицизму дали су: Арса Теодоровић, Павел Бурковић, Константин Данил, Никола Алексић.

Арса Теодоровић је био родом из Перлеза у Банату. Студирао је у Бечу, насликао велики број иконостаса (између осталих у Алмашкој цркви у Новом Саду, Богородичиној цркви у Земуну, Сремској Митровици). Насликао је портрет Доситеја Обрадовића, „први грађански портрет у српској уметности“. Сачувана је само једна историјска композиција, на којој је деспот Стефан Штиљановић, који дели храну сиромашнима. Руководио је Цртачком школом у Сремским Карловцима. Ученици Арсе Теодоровића су Константин Данил и Никола Алексић.

Павел Бурковић је радио иконостасе у Вршцу и Белој Цркви, али је превасходно био портретиста. Насликао је портрете: Лукијана Мушицког, Вука Караџића, кнеза Милоша Обреновића и чланова његове породице.

Константин Данил је рођен у Лугошу, у Банату, али је док је био дечак отишао у сликарски атеље Арсе Теодоровића у Темишвару. Касније је основао своју радионицу у Великом Бечкереку. Урадио је иконостас Успенске цркве у Панчеву, румунске цркве у Уздину, цркве у Темишвару. Као изузетан портретиста показао се сликајући своју супругу. У његовом атељеу школовао се Ђура Јакшић. Поред портрета и религиозних тема сликао је мртву природу.

Никола Алексић основао је сликарску радионицу у Араду и био родоначелник сликарске породице Алексић. Након школовања у сликарској радионици Арсе Теодоровића и на бечкој Академији, био је на студијском путовању у Италији. Увео је мотиве византијског наслеђа и светих српских владара у ентеријере цркава, сликао породичне портрете и портрете деце богатих грађана. Никола Алексић је радио иконостасе, али се показао као врстан портретиста, што се може видети у делима: Човек у плавом, Уметникова деца, Бака са унуком... Иако је користио палету са две или три боје, његово мајсторство је изузетно.

У помоћ свом народу, јужно од Саве и Дунава, од 1830. године стижу Доситеј Обрадовић, Јован Стерија Поповић, Јоаким Вујић, Катарина Ивановић, Димитрије Аврамовић...

Катарина Ивановић, прва српска сликарка, рођена је 1811. године у Веспрему, у данашњој Мађарској. Одлучи да се професионално бави сликарством, супроставила се њена породица, али је ипак отишла на школовање у Беч. Из Беча је отишла на студијско уметничко путовање у Италију, Француску и Холандију, како би научила да слика историјске теме. У Минхену је настала њена прва историјска композиција *Освајање Београда 1806*. Боравила је и у Београду, где је насликала портрете кнегиње Персиде Карађорђевић, као и других виђенијих Срба. Како се није уклапала у београдско друштво, убрзо је напустила овај град. Остатак живота провела је у Стоном Београду (Секешфехервару), а слике је слала на изложбе у Пешту. Део стваралаштва поклонила је Народном музеју у Београду. Изабрана је за почасну чланицу Српског ученог друштва (данас Српска академија наука и уметности), као прва жена којој је та част указана. Преминула је 1882. године. Њен гроб се налази у Алеји великана на Београдском новом гробљу, где су посмртни остаци пренети на иницијативу Друштва пријатеља Народног музеја. У њена најпознатија дела убрајају се: Аутопортрет из 1834. године, Дечак са соколом (жанр-сцена коју је унела у српско сликарство), Италијански виноградар, Заклетва краља Матије Корвина.

У европском сликарству преовлађују неокласицизам, романтизам, бидермајер и академски реализам. Димитрије Аврамовић и Константин Данил сликају иконостасе у Саборној цркви у Београду и Успенској цркви у Панчеву. О иконостасу Саборне цркве у Београду, 1842. године писала је бечка и пештанска штампа. Слика *Димитрије Аврамовић* урадио је стилску синтезу позног барока и неокласицизма. Представник је завршне фазе епохе класицизма у српском сликарству. Школовао се у Новом Саду, а затим на бечкој Академији. Насликао је портрете Вука Караџића, кнеза Михаила, Јоакима Вујића. Иако је првенствено био сликар, написао је две књиге у којима је приказао историју и уметност на Светој гори.

Уметност 19. века

Романтизам

Ликовна уметност је имала веома важну улогу у европском покрету познатом као романтизам, који се најпре јавио у музици, књижевности и позоришту, а тек касније у сликарству и скулптури. Романтизам је уметнички правац који се развија углавном у првој половини 19. века. Јавља се као последица разочарења у идеале просветитељства, у исходе француске револуције. Романтизам означава субјективност, надмоћ над светом објеката, понирање у свет осећања, маште и чулних сензација, ефекте цртежа и боја. Приказују се историјски догађаји, литература, религија, јавља се претерани колоризам. Значење снова, појам бескраја, тежња ка далеким, егзотичним земљама и емоционалност, неке су од тема романтичара.

Романтизам је добио име по речи романтик, која означава опис живописних предела у енглеској литератури. Најраније је настао у Немачкој и Енглеској, а најпотпунији израз нашао у француском сликарству. У већој мери се појављује у сликарству и графици, него у скулптури и архитектури. За претходника романтизма сматра се Хајнрих Фисли (сликар швајцарског порекла). Истакао се смислом за карикатуре, за фантастично и халуцинантно. Његова позната слика је Ноћна мора.

Осим богатог колорита сликарство одликују контрастна употреба светла и сенке, динамичност композиција. У француском сликарству епохе романтизма доминантне су биле личности: Теодор Жерико и Ежен Делакроа. Жерико је насликао Сплав Медузе са бродоломницима који на сплаву лутају пучином мора. Жерико је имао значајан утицај на сликарство Ежена Делакроа. Велики утицај на избор мотива у сликарству имала су путовања у Мароко, Алжир и Шпанију. Ежен Делакроа је насликао слику Револуција на барикадама, на којој приказује борбу за слободу. Радо је сликао сцене из дела Дантеа, Шекспира, Бајрона, Гетеа.

Жене из Алжира (Делакроа)

Гранде канал Венеција (Тарнер)

Запажена остварења у области сликарства дали су енглески пејзажисти: Вилијам Тарнер, Ричард Паркс Бонингтон и Семјуел Палмер. Вилијам Тарнер један је од најбољих енглеских сликара и главни представник пејзажног сликарства. Насликао је више од 21.000 уља, акварела и цртежа. Први је уметник у свету који није природу украшавао према укусима и жељама, већ у разним деловима дана и временским приликама: на сунцу, у магли, на киши, ноћу, ујутру. Његова слика Ханибалов прелаз преко Алпа приказ је моћне и непредвидиве природе.

У Русији се романтизам испољио у портретском жанру. У Немачкој је основана група под називом Назарећани, чији је представник Фридрих Овербек. Назарећани су у свом стваралаштву превасходно усредсређени на прошлост. Покушали су да оживе уметност фреско-сликарства и опонашају начин живота сликара–монаха из времена ренесансе. Приказивали су родољубиве теме из немачке историје и мита.

Романтизам у Србији је сменио класицизам, тј. бидермајер као његову форму. У српској ликовној уметности се развијао од 1848. до 1878. године. Највећи домет је достигао

крајем шесте и почетком седме деценије 19. века. Подразумева већу слободу сликарског потеза и композиције, уношење светлијих боја, богатство игре светлости и сенке. Теме су из српске националне прошлости, али се раде иконописи и портрети.

Павел Симић, студент Бечке уметничке академије, зачетник је идеје романтизма, иако се временски његов опус поклапа са бидермајером. Сликао је иконостасе и портрете, али се истакао у изради историјских композиција, као што су Илија Бирчанин предаје харач Турцима и Мајска скупштина у Сремским Карловцима. Епски мотиви су централна тема романтизма, чији су представници Новак Радонић, Ђура Јакшић и Стева Тодоровић.

Новак Радонић је најпре био ученик Николе Алексића, а затим се школовао на бечкој Академији. У Италији се сусрео са делима класика светске уметности, посебно ренесансних сликара. Напустио је сликарство и посветио се писању и књижевности. Насликао је портрете писаца Јакова Игњатовића и Јована Јовановића Змаја, као и два аутопортрета. Новак Радонић је насликао Смрт Марка Краљевића и Смрт цара Уроша, као историјске теме.

Академски сликар *Стеван Тодоровић* образовање је стекао у Бечу и Минхену, након чега је боравао у Италији и Паризу изучавајући историју уметности. У Београду је основао цртачку школу, а радио је као наставник цртања у гимназијама. Стеван Тодоровић је сликао иконостасе, портрете, жанр-мотиве, пејзаже и историјске композиције. Насликао је иконостас цркве у Топчидеру, београдске Вазнесењске цркве, иконостасе у Неготину, Јагодини. Значајан је пејзаж Манастир Манасија. Његова позната дела су: Аутопортрет, Гимнастичка школа и историјска композиција Смрт Хајдук Вељка. У позне портрете убрајају се портрети Ленке Дунђерски и краљице Наталије. Сликајући личности, наглашава репрезентативно, свечано и монументално, као и колористичку уредност.

Ђура Јакшић, сликар и књижевник, рођен је у Српској Црњи. Учио је код Константина Данила, школовао се у Темишвару, Пешти, Бечу и Минхену. Касније је живео у Кикинди, Новом Саду, као гимназијски учитељ сликања у Крагујевцу, Београду и Јагодини. Ђура Јакшић је насликао Молитву у Гетсиманском врту (молитва Исуса Христа пре страдања), Бакљаду на Стамбол-капији, дела Карађорђева смрт, Таковски устанак, Кнез Михаило на одру, Девојка у плавом. Портретисао је младог кнеза Милана, сликао је иконе и композиције. Сматра се да је у песми Мила описана иста особа која је насликана као девојка у плавом. Критичари времена у коме је живео су га сматрали промашеним сликаром, који је био остварен у поезији. Због недостатка сличности, поручиоци портрета су му враћали слике. Међутим, модерна критика сматра да Ђура Јакшић није промашени сликар, већ зачетник модерног сликарства. Темпераментна колористика и контраст светло–тамно обележја су његовог сликарства. Познат као боем, често је виђан у Скадарлији.

Реализам

Средином 19. века уметност жели да узме учешће у борби за напредне идеје. Уметност није само циљ, већ средство за казивање мисли и идеја, приступачна најширим

друштвеним слојевима, свима јасна, непосредна и блиска животу. Поред објективистичког посматрања и верног одражавања живота и природе, реализам карактеришу интересовања за друштвене теме и хуманитарне проблеме.

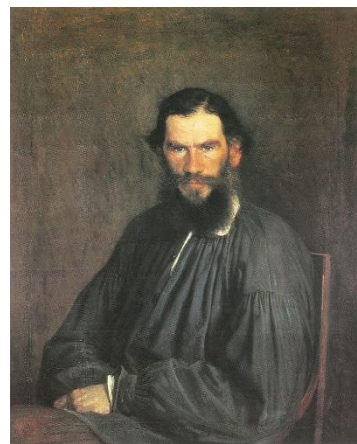
Реализам се највише развио у Француској и Русији, где су класне супротности биле најзаостреније. У Француској, у време владавине Луја Филипа, положај радника и сељака постајао је све тежи, док су се индустријалци, трговци и банкари богатали. Најконкретнији облик реализма развио се у Француској у време револуције 1830. и 1848. године. Највећи развој је од 50-их до 70-их година 19. века, када почиње да слаби.

Претече реализма у сликарству су били француски пејзажисти, који дела стварају у романтизму, али су по начину схватања природе били реалисти. Барбизонска школа је добила име по селу Барбизон код Фонтенеблоа, недалеко од Париза, где је деловала група француских сликара, који су радили у природи. Оснивач ове школе био је Теодор Русо. Школа је успоставила везу између романтизма и реализма. Барбизонске уметнике су занимале промене у природи, па су их бележили слободним потезима четкице.

Овом стилском правцу припадају Густав Курбе, Камииј Коро, Жан Франсоа Миле, Оноре Домије. Густав Курбе је 1855. године изложио своја дела у Паризу. Изложио је четрдесетак слика, које је одбио жири Светске изложбе. Густав Курбе је насликао слике Тузачи камена, Девојке на купању, Добар дан, Рањеник. Колорит је суморан и једноставан, фигуре снажне, композиције смеле и узбудљиве. Камииј Коро био је специфичан по способности да на платну прикаже атмосферу у природи. Временом су резултате његовог рада преузели импресионисти.

Сакупљачице класја (Миле)

Лав Толстој (Крамској)

Жан Франсоа Миле био је уметник који је бирао теме у вези са сеоским животом. Приказивао је сељаке на великим сликама, а једна од његових слика је Сејач (постао је симбол човека који ради). Оноре Домије је радио за хумористичке часописе. Насликао је Вагон треће класе где су приказани сељаци, радници и сиромашни грађани који путују са својим бригама, у нади за бољу будућност. Занимљиви су прикази из живота париских боема, циркусних играча, путничких возова, са париских пијаца.

Француски реалисти су имали утицаја на развој реализма у Немачкој. Главни представник реализма у Немачкој био је Вилхелм Лајбл. Његово дело припада Баварској сликарској школи реализма. Често је сликао пејзаже његовог родног Шварцвалда. Боје којима је сликао биле су густе.

Реализам у Русији имао је одлике мистичне божанске природе човека и вечне патње. У Санкт Петербургу и Москви нашао је националистички облик, па се нови нараштај уметника побунио против службених институција. У Русији је реализам, под утицајем руске књижевности, нашао плодно тле. Сликари реалисти формирали су удружење Передвижници, а сликали су портрете, пејзаже, историјске композиције, мртве природе и жанр-слике. Предводник овог покрета у сликарству је био Иван Николајевич Крамској. Иља Рјепин је доминантна личност у руском сликарству друге половине XIX века и главни представник руског реализма.

Реализам у Србији је период од почетка седамдесетих година до краја 19. века. Карактеришу га национални и социјални фактор. У уметничком стваралаштву, доминирају критичност, објективност и савременост.

Сликари су традиционално били упућени на Немачку. Друга половина 19. века је време минхенских ђака, па се реализам код нас обично назива минхенски реализам. Уметници показују интересовање за природу, народни живот, сеоски амбијент. Милош Тенковић, Ђорђе Миловановић, Милан Поповић и Ђорђе Крстић, своју уметничку вештину су стицали у Баварској. Из Минхена доносе реализам, кроз дела Продавачица цвећа (Тенковић), Мртва природа с хлебом (Миловановић) и Предео из Баварске (Поповић).

Први српски сликар реалиста је *Милош Тенковић*, који се школовао у Бечу, у Уметничко-занатској школи, а затим у минхенској Академији. По повратку у Београд био је наставник цртања у гимназији. Сликао је пределе, мртву природу, жанр-композиције и портрете. Његова заоставштина није велика, а углавном се налази у Народном музеју у Београду. Најпознатија дела су: Мртва природа са мајоликом (врста керамике) и Предео са кравама. Тенковићево стваралаштво се одликује палетом са преовлађујућим загаситим тоновима.

Ђорђе Крстић је захваљујући стипендији кнеза Милана Обреновића најпре студирао богословију, а затим одлази у Минхен у Уметничко-занатску школу и сликарску академију. Унео је нове сликарске поступке, широке потезе четкице, тамне боје, хармонизовање боја. Његова најбоља дела су: Анатом (сребрна медаља на пролећној изложби студената), Пад Сталаћа, Утопљеница (за ово дело добио је бронзану медаљу на пролећној изложби студената), Растанак, Слепица, Под јабуком. За збирку кнеза Милана сликао је цркве, манастире, пејзаже, ношњу, село, људе из разних крајева. Из тог периода потичу слике Студеница (ентеријер), Косово поље, Бабакај, Чачак.

Дела Ђорђа Крстића настају у исто време када и дела бечких ђака, Паје Јовановића и Уроша Предића, чије стваралаштво спада у *академски реализам*. Као уметници су се формирали у доба реализма, али су наставили да стварају и у 20. веку. Како су били дугог животног века, оставили су велики опус.

Паја Јовановић је студирао на бечкој Академији. Често је гостовао у светским метрополама, његова дела се налазе у светски познатим музејима, галеријама и приватним колекцијама. Његов уметнички опус чине жанр-сцене, историјске и религиозне теме, предели, портрети и актови. Паја Јовановић, сликар међународне репутације, на платнима приказује славну прошлост, монументалне, помпезне, историјске композиције, кроз дела као што су Сеоба Срба, Женидба цара Душана и Проглашење Душановог законика. У његовој оријенталистичкој фази издвајају се Кићење невесте и Борба петлова. Знатан је број жанр-сцена из народног живота, са херојским темама: Игра са мачевима, Гуслар, Причање о боју на Косову. Паја Јовановић један је од првих српских сликара који је углед стекао искључиво на међународној ликовној позорници. Његови квалитети испољени су у портретима, међу којима се издвајају: Михаило Пупин, црногорска принцеза Милена, уметникова супруга Муни. Насликао је иконостасе Саборне цркве у Београду и капеле краљевског двора на Дедињу.

Урош Предић је након гимназије у Панчеву наставио школовање у Бечу, на академији. Показао је изузетан успех, па га је професор узео за помоћника на осликавању бечког Парламента. Ту је насликао највећи број митолошких сцена и након тога постао асистент на бечкој Академији. Међутим, због смрти оца, враћа се у родни Орловат и породицу издржава сликањем икона у црквама. Највише је боравио у Београду, сликајући историјске композиције, пределе, портрете и иконостасе. Националне теме постоје у стваралаштву Уроша Предића, посебно у композицијама Херцеговачки бегунци и Косовка девојка. Сликао је многобројне жанр-сцене: Деца око бунара, Весела браћа, Мали филозоф, Сироче на мајчином гробу. Урадио је више од хиљаду портрета, поставши хроничар српског грађанског друштва. Међу портретима издвајају се Жена са велом и портрет краљице Наталије Обреновић у ентеријеру. Сачувано је више од 1600 његових слика.

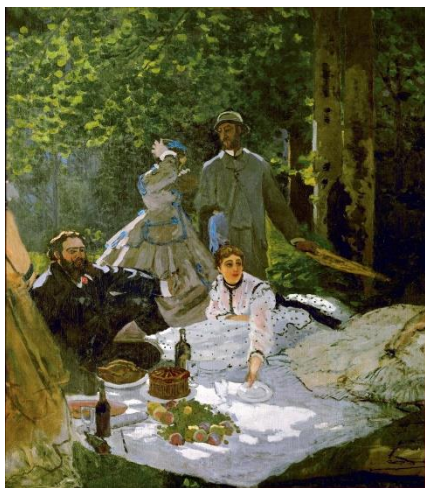
Импесионизам

Импесионизам се надовезује на реализам. Овај уметнички правац, настао првенствено у сликарству, трајао је у последњој трећини 19. и почетком 20. века. Појавио се најпре у француском сликарству, кулминацију доживео 1877. године. Представља нови став и приступ уметника природи и њеном транспоновању у сликарска дела. Импесионисти узимају боју не као елемент, већ као феномен. Сматрали су да је облик непроменљив, а боја се мења зависно од светлости.

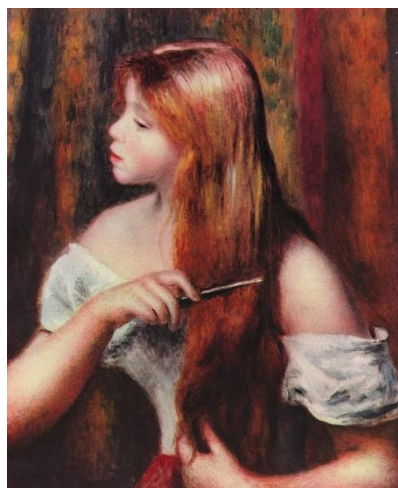
Покретачка снага импесионизма била је жеља уметника да сликарству приступе на супротан начин од онога који је био прихваћен у званичним институцијама, посебно у

Салону (службена уметничка изложба у Паризу, коју је организовала држава). Уметници импресионисти долазили су из различитих школа. Теме, технике и уметничка спознаја њихових дела била су обележја која су импресионизам издвојила из традиционалног света академске уметности.

Крајем 60-их година 19. века уметници Клод Моне, Огист Реноар и Камиј Писаро обилазили су обале реке Сене и сликали природу. Занимао их је одраз светлости у реци. Сликали су употребљавајући пруге контрастних боја, без тамних тонова за сенке. Анонимно удружење сликара, вајара и гравера са групом младих сликара отворило је 1874. године изложбу у Паризу. Њихове слике су биле необичне, са нејасним контурама, мноштвом неодређених боја. Публика и критика су ову изложбу примили са чуђењем и подсмехом, а Луј Леро, новинар шаљивог париског листа, назвао је ове сликаре „импресионистима“, по слици Клода Монеа Импресија, излазак сунца. Клод Моне је прослављен као пејзажиста, био је обузет проблемом светлости. У његовим делима облик се губи због настојања да прикаже светлост. Насликао је композиције: Доручак на трави у Шајију, Жена са сунцобраном, Дама у зеленој хаљини, Стогови сена, Алеја јабланова.

Доручак на трави у Шајију (Моне)

Девојка која се чешља (Реноар)

Увод у импресионизам представљају слике Едуарда Манеа Фрулаш и Олимпија. На његову уметност утицали су велики мајстори венецијанског и шпанског златног доба сликарства.

Огист Реноар је био међу главним ствараоцима импресионизма (Љуљашка, Велике купачице, Предео, Кишобрани, Излет, Девојка која се чешља). Каријеру је почео сликајући порцулан. Његове слике су грациозне и допадљиве. Говорио је да се прави укус за сликарство стиче у музејима, а не у природи. Као и остали импресионисти, сликао је природу, плаво небо или море, беле облаке, зелену вегетацију и шарено цвеће. Платна је испуњавао једноличним, распршеним светлом.

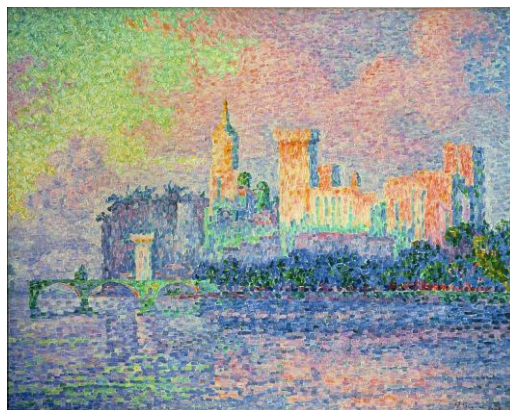
Овом стилском правцу припадају Камиј Писаро, Едгар Дега и Пол Сезан. Камиј Писаро је често уметнички експериментисао, сликајући углавном сеоске и градске пејзаже. Бескомпромисан и непопустљив, био је најстарији међу импресионистима и имао одређени ауторитет. Едгар Дега је путујући по Италији, био одушевљен ренесансним сликарима. Придружио се импресионистима, иако је радије сликао у затвореном простору. У старости се преусмерио на вајарство.

Неоимпресионизам

Неоимпресионизам се надовезује на импресионизам, са прецизнијим правилима. Овај покрет значи научно проучавање боје и дељивост тона. Термин су створили сликари, одбацујући импресионистичку технику ситних потеза и прихвативши технику мрља. Поентилизам (point – тачка) или дивизионизам је сликарска техника настала у Француској у другој половини 19. века. У њој се примарне боје (плава, жута и црвена) и комплементарне (наранџаста, љубичаста, зелена) наносе на сликарску површину кратким потезима (тачкама) једна до друге. Комплементарност боја служи да би се у оку посматрача створила целовитост форме. Ову технику су користили сликари неоимпресионисти, тако да се имена за технику и правац користе као синоними. Када је у питању палета боја, она је иста као код импресиониста.

*Недељно поподне на острву
Ле Гранд Жат (Сера)*

*Папин дворца у Авињону
(Сињак)*

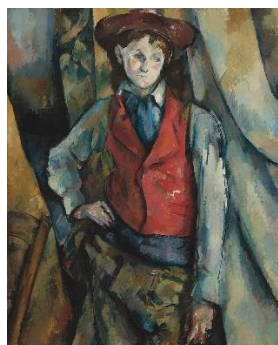
Неоимпресионизму припадају сликари Жорж Сера и Пол Сињак. Жорж Сера слика у подељеним тоновима, правилно распоређеним мрљама боје у облику тачака или правоугаоника. Отворио је Салон независних, заједно са Полом Сињаком, и у њему изложио прву велику неоимпресионистичку композицију Купање. Затим је насликао слике: Недељно поподне на острву Ле Гранд Жат, Модели, Парада, Циркус. Жорж Сера је изненада умро у 31. години, а његов пријатељ је тврдио да се „убио прекомерним радом“. Пол Сињак је 1899. године написао теоријско дело о неоимпресионизму. Пошто је волео да плови, Сињак је насликао много морских пејзажа у мозаички укомпонованим тачкицама јарких, светлих боја.

Постимпресионизам

У осамдесетим годинама 19. века неслагање међу уметницима је било све израженије. Истовремено се развио тренд који је настојао да раздвоји уметност од повезаности са природом и да јој да интелектуално обележје.

Корени нових тежњи у сликарству с краја 19. века могу се наћи у делима стваралаца који су били надарени, а уједно трагичне особе, које је друштво одбацило, као што су Тулуз-Лотрек, Пол Сезан, Ван Гог и Пол Гоген. На челу покрета који се први супроставио импресионизму је сликар Пол Сезан. Иако није студирао сликарство, сликао је тако што је форму доживљавао у темпераментним, грозничавим фигурама, необично за укус тога времена. У Прованси је насликао композиције купача, купачица, са деформисаним људским телима. После ове фазе почиње да слика пејзаже и мртву природу. Његова позната дела су: Портрет гђе Сезан, Плава ваза, Играчи карата, Човек с лулом.

Пол Гоген је до 35. године живота био банкарски чиновник, а затим се посветио сликарству. Најпре је био под утицајем импресиониста и угледао се на Сезана. Упростио је цртеж, сликао у широким површинама, јаким тоновима. У Арлу се упознао са Ван Гогом. Боравио је на острвима у Пацифику (Тахити, Мартиник, Маркиска острва), па тамо сликао људе, палме, егзотично воће и цвеће, песак, урођеничке колибе. Познате слике су: Жути Христ, Борба анђела, Јахачи на плажи, Жене на плажи.

*Младић у црвеном прслуку
(Сезан)*

Звездана ноћ (ван Гог)

Винсент Ван Гог рођен је у Холандији, у породици свештеника и трговца сликама. У првој уметничкој фази сликао је композиције о селу, сељацима на њивама или кућама. Боравећи у Паризу, сликао је улице и околину града. По препоруци Тулуз-Лотрека Ван Гог одлази у Арл, у Провансу. За петнаест месеци насликао је 200 слика. Непризнат, радећи од јутра до мрака, Ван Гог се повлачи у себе, појављују се душевне кризе, које условљавају самоубиство. Ван Гог је насликао слике: Барке на плажи, Сунцокрети, Поље под житом, Ноћна кафана, Спаваћа соба у Арлу, Аутопортрет. Његово сликарство оставило је трага на фовисте и експресионисте.

Музеј Ван Гога је у Амстердаму, у Холандији. Садржи дела холандског сликара Винсента ван Гога и његових савременика. Музеј поседује најбројнију колекцију Ван Гогових слика и цртежа на свету. Након Ван Гогове смрти 1890. године, у 37. години живота, за уметником је остало велико наслеђе које је бројало око 900 слика и око 1.100 цртежа. Нека дела су продата, нека поклоњена пријатељима, а преостала дела наследио је уметников млађи брат, трговац уметнинама, Тео Ван Гог. Тео је поред братовљевих дела сакупљао и дела његових савременика, међу којима су уметници Пол Гоген и Анри де Тулуз-Лотрек. Недуго након Винсентове смрти умро је и Тео, те је наследство прешло у руке његове удовице Јохане Ван Гог. Јохана је организовала изложбе Ван Гогових дела и тако доприносила упознавању публике са уметником и његовим делима. Прва велика изложба десила се 1905. године у амстердамском музеју Стеделијк, док је Рајксмузеум одбио да прихвати Винсентова дела као позајмицу. Након смрти Јохане Ван Гог, њен син, инжењер, наследио је колекцију. Колекција је била на располагању неколицини музеја, а слике из колекције су константно излагане у музеју Стеделијк, све до тренутка када је Музеј Ван Гога по први пут отворио своја врата 1973. године. Музеј чине две зграде. Прва зграда је завршена 1973. године. Другу зграду, крило за изложбе у облику елипсе, 1999. године урадио је јапански архитекта Кишио Куросава. Обе зграде су повезане подземним ходником. Музеј располаже са око 200 Ван Гогових слика из свих његових фаза стваралаштва, као и са око 400 цртежа. Међу најзначајнијим изложеним делима су слике Људи који једу кромпир, Спаваћа соба и једна верзија Сунцокрета.

Савремено уметничко стваралаштво

Уметност прве деценије 20. века била је непосредно везана за последњу деценију 19. века. Појављују се почетне фазе низа стилских праваца, при чему ниједан правац не доминира.

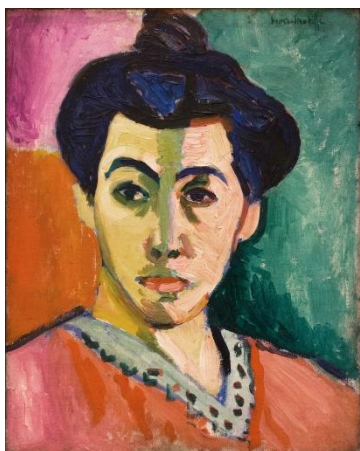
Фовизам

Овај стилски правац је био прва уметничка револуција 20. века. Фовизам није био повезана уметничка група, јер су уметници само једном заједно излагали. Чистом бојом, у њеном пуном сјају, стваран је простор у коме су површине покривене контрастним, чистим бојама, смело компоноване и контурама разграничене. Носилац овог покрета је Анри Матис. Ова група сликара иступила је први пут пред јавност на јесењем салону 1905. године. Један од критичара, видевши њихове слике, узвикнуо је: „Ево једног Донатела међу дивљима“. Дивљи, le fov, стекли су име којим ће ући у историју модерне уметности као фовисти. Покрет је трајао само неколико година. За фовизам се може рећи да представља тријумф боје.

Најпознатији фовисти били су Анри Матис (1869–1954) и Морис Вламенк (1876–1958).

Анри Матис је заступао уверење да је важно да композиција буде складна и јарких боја. Матис је комбиновао портрет, мртву природу и пејзаж. Сликао је бројне ентеријере, из

којих, кроз отворен прозор, може се видети неки предео. Његово ремек дело је Раскош, мир и сладострашће. Експериментисао је техником декупаж (сечење облика од папира). Француска влада је откупила његове слике, а проглашен је за Витеза Легије части.

Зелена линија (Матис)

Пејзаж (Вламенк)

Један од главних поборника ове тежње, Вламенк, рећи ће да је својим кобалтним и ружичастим бојама желео да запали Уметничку академију. Углавном је био самоук сликар, а пре него што је упознао фовисте био је бицилистички шампион, боксер и виолиниста. У фовистичком периоду сликао је претежно пејзаже у околини свог дома у Шатоу. Препородио је технику дубореза у дрвету. На Матиса и Вламенка снажан утисак је оставио Ван Гог. Почев од 1912. године Вламенк ће кренути другим правцем, поричући оно чему се дотле дивио. Матис остаје веран фовизму у време када се скоро сви другови удаљују од њега.

Експресионизам

Експресионизам означава уметнички и књижевни правац који инсистира на снажном изражавању унутрашњег садржаја. Почео је крајем прве деценије 20. века. Овај стилски правац није био искључив у односу на употребу и значај колорита, већ је дозвољавао више слободе у компоновању и моделирању. Одликује га повезаност са психологијом и субјективност. Корене у сликарству експресионизам има у делима Ван Гога и Тулуз-Лотрека.

Експресионизам је нашао најпотпуније представнике у земљама северне Европе, у Немачкој и Белгији. Значајну улогу у експресионизму је одиграо Едвард Мунк (слике Врисак, Пубертет, Страх). Овај норвешки експресиониста већи део живота је провео у Француској, Италији и Немачкој. Сликао је сивим, тамноплавим, тамносмеђим, затвореноцрвеним тоновима, којима је изражавао депресивно расположење.

Језгро експресионистичког покрета у Немачкој била је група Мост, коју су 1905. године у Минхену основали Ернст Лудвиг Кирхнер, Емил Нолде, Макс Пехштајн и Кес ван Донген. Друга група немачког експресионизма је Плави јахач, основана 1909. године,

такође у Минхену. Оснивачи ове групе су Васил Кандински и Алексеј Јавленски. Између ове две групе постојале су извесне разлике: сликари Моста су узбуђивали душу сликом света, док је Плави јахач био заокупљен апстракцијом и чистим сликарством.

Плави сегмент (Кандински)

Марсејска лука (Оскар Кокошка)

Белгијски уметник Џејмс Енсор често је користио мотив карневала и маскарада. Био је критичан према цркви и аристократији, а близак социјалној правди. Најпознатије дело је Улазак Христа у Брисел, слика настала 1888/1889. године, на којој је приказао визију модерног друштва кроз пародију библијског мотива. Остале композиције су Интрига, Карневал на плажи, Фантастични бал.

Бечки сликар Оскар Кокошка је сликао алегоријске композиције и портрете, велики град са сивим небом, тамним рекама, булеварима, загађеном атмосфером. Сликао је Париз, Амстердам, Лондон, Марсељ, Толедо, Праг. На портретима се види психолошка изражајност, која сведочи о дубоком уживљавању сликара.

Кубизам

Кубизмом се назива естетска и техничка револуција у уметности од 1907. до 1914. године. Име овом покрету дао је исти критичар који је кумовао фовистима. Слика Жоржа Брака подругљиво је названа кубусчићи. Име долази од речи кубус – коцка. У основи овог покрета лежало је учење Пола Сезана. Суштину форме представљају у природи и реалном свету основни облици: коцка, лопта, купа и ваљак. И Пол Сезан је наслутио кубистичку естетику.

Враћајући се првобитним облицима, кубисти су отпочели борбу против фовистичке и експресионистичке претераности у наглашавању чисте боје. У сликарству лежи још нешто осим боје, леже форма и конструкција. Основна поставка кубиста је да су три димензије неминовне за волумен стављен у простор и да се зато морају видети у исто време, без обзира што ће то изгледати оптички нелогично. Зато су се посматрачи чудили што се на портретима кубиста виде одједном оба ока и ува, чело и потиљак, груди и леђа.

Кубизам се дели на фазе:

- преткубистичка (1906–1909) – у овој фази кубизам је био под утицајем претходних трендова, постепено се предмети на сликама разлажу на геометријске форме, колорит је ненаглашен (употребљава се палета сивих и браон тонова).
- аналитички кубизам (1909–1912) представља рани период кубизма, који карактерише структурална анализа форми (чине их серије равни и површина које указују на унутрашње и спољашње границе облика). Те границе претапају се са границама других равни, користи се загасит тоналитет боја и предмет се представља из више углова.
- синтетички кубизам (1912–1914) произилази из нове технике колажа коју започиње Брак. Боја поново заузима своје место, а форме постају декоративне, чему доприносе комади новинског папира, тапета, штампаних слова. Ови елементи се лепе на платно и комбинују са цртежом у уљу.
- орфизам (1914–1923) је доба у коме апстракција долази до изражаја, посебно ефекти боје. Уметници се не труде да саставе предмет од геометријских облика. Орфизам је развио Робер Делоне. Постављањем контрастних боја једне до друге постиже се утисак ритма и покрета.
- после 1923. године дошло је до даљег развоја кубизма, али је овај стилски правац под утицајем других праваца (нпр. надреализма).

Кубизам је имао утицаја на архитектуру, што се може видети у Прагу, где се развио посебан облик кубизма, заснован на пластичним декорацијама у народном стилу – рондокубизам.

Сликаство Пабла Пикаса сврстава се у неколико фаза:

- у плавој фази (1901–1904) Пикасо ствара тамне слике у хладним плавим тоновима, тужне мотиве, уметнике, акробате;
- ружичаста фаза (1905–1907) се карактерише веселијим бојама (доминирају наранџаста и ружичаста);
- фаза под утицајем афричке примитивне уметности (1908–1909) са познатом сликом Госпођице из Авињона, инспирисана предметима донетим из Африке (нарочито две фигуре са слике);
- аналитички кубизам (1909–1912) карактеришу тамне боје, предмете посматра из различитих углова одједном;
- синтетички кубизам (1912–1919) је фаза у којој уметник на слике лепи комаде папира, често тапете, новинску хартију.

У његова значајнија дела се убрајају Плава соба, Две сестре, Герника, Породица акробата, Жена са гитаром, Виолина, Огледало. Епохално дело приказује бомбардовање шпанске Гернике од стране Немаца. Пикасо је био један од 250 скулптора који су излагали у Филаделфији 1949. године. У педесетим годинама 20. века стварао је под утицајем старих мајстора сликарства Веласкеза, Гоје, Манеа, Пусена, Курбеа. Пикасово касно дело је мешавина разних стилова сликарства. У Гинисовој књизи рекорда пише да је насликао око 13.500 слика, 100.000 графика, 34.000 илустрација за књиге и урадио 300 скулптура. Укупна вредност његовог рада процењена је на 750 милиона долара.

Пикасова родна кућа у Малаги

Жена са гитаром

Пикасу прилази Жорж Брак, настањују се на Монмартру, где настављају рад. Жорж Брак је имао велики утицај на развој кубизма, чувајући извешан стилски интегритет. Значајна Бракова дела су Девојка са мандолином, Жена са гитаром, Ла Мандоре, У част Баха.

Кубистичка естетика је жестоко уздрмала савремену јавност, више него иједан ранији покрет. Осим геометријског упрошћавања форме и волумена, Пикасо и Брак су увели употребу колажа (са украсним или штампаним папиром), технику која се своди на нешто што је смишљено тако да завара око посматрача, као и згушњавање боје. Њихова сарадња је окончана када је Брак регрутован и послат у Први светски рат. Овом стилском правцу припадају и Хуан Грис, Пол Кле, Александра Нехита, Дијео Ривера.

Футуризам

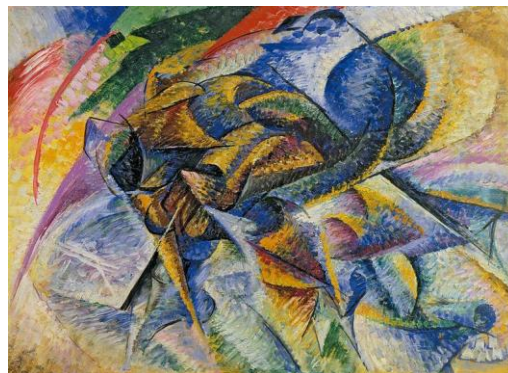
Футуризам је најпре био књижевни покрет. Италијански песник Филипо Маринети је 1919. године издизао лепоту брзине и наглог покрета као идеал уметничког доживљаја. Маринети је желео да уздрма учмалу и заосталу Италију да крене у правцу напретка, индустријализације. Футуристи су обожавали брзину, технологију, младост, авион, индустријски град. Футуризам је био типичан у италијанској уметности, а јавља се у Француској, Русији, Енглеској и другим земљама. Први светски рат означава крај интензивне епохе овог покрета.

Најзначајнији уметници овог покрета су Умберто Бочони и Ђакомо Бала. Студирали су уметност у Француској и по повратку у Италију били заинтригирани напретком индустрије. Њихов ликовни израз је заснован на брзини савременог живота и психолошком утицају овог феномена на менталитет. Представљање брзине кретања у ликовном облику је основна преокупација. Покушали су да интерпретирају савремене социјалне догађаје (побуне, штрајкови, рат), за које су сматрали да ће утицати на будућа дешавања.

Ђакомо Бала је био најстарији, али и најивентивнији футуриста. Његов стил се непрестано мењао и развијао. Све више је био опседнут новом технологијом, посебно фотографијом у покрету. Радио је дела која су личила на сукцесивно поређане фотографске снимке – филмске кадрове.

Град устаје (Бочони)

Динамизам бициклисте (Бочони)

Умберто Бочони био је најдоследнији следбеник Филипа Маринетија, оснивача футуризма. Био је успешан не само у сликарству, већ и у вајарству. Бочони се усредредио на приказивање града и та тема га је надахнула да уради прву велику футуристичку слику Град устаје (1910. године). Значајна је његова теорија и метода по којој се повезују предмети, а посматрач увлачи у средиште слике.

Стилови руске авангарде

Авангардни сликари су се окупљали око часописа Мир искуства и залагали за оживљавање руске народне уметности. Најзначајније резултате су постигли у сценографији и костимографији. Главни представник *руске апстракције* био је Василиј Кандински, који је 1910. године урадио прву апстрактну слику. Михаил Ларионов и Наталија Гончарова су утемељили *рајонизам*, Владимир Татљин *конструктивизам*. Један од представника апстракције је и Казимир Маљевић. Рајонисти су желели да обједине сазнања до којих су дошли кубисти и футуристи и на тај начин створе јединствен уметнички стил. Основани на интелектуалној дисциплини и геометрији, ови стилови су се развијали у смеру апстракције.

Василиј Кандински, један од пионира апстрактне уметности, успео је да створи сложене композиције од једва препознатљивих предмета. Његов стил се кретао од живописног експресионизма до апстракције, која се превасходно бави емоцијом, а не геометријом и редом. У Москви, у време револуционарних превирања, Кандински је помагао реорганизацију уметничких образовних институција, за потребе нове власти. Његова дела су: Плави јахач, Зимски пејзаж, Небеско плаво.

Казимир Маљевић се у почетку држао импресионистичког стила, да би убрзо прихватио утицаје кубизма и руске народне уметности. Године 1910. своја дела је изложио на

изложби Магарећи реп. Радио је живописне сценографије и костиме за оперу, који су имали геометријске облике, што је изазвало сензацију. Слике: Три девојчице, Црни квадрат, Складиштење ражи.

Три девојчице (Маљевич)

Жене са грабуљама (Гончарова)

Млади руски уметници били су оптерећени културном традицијом реализма, коју су одбацили у корист нових покрета из Француске. Опчинила су их дела Сезана, Матиса и Пикаса, која су у Русију донели богати трговци. Руски уметници су се дивили италијанском футуризму. Дела која су Ларионов и Гончарева приказали на изложби Магарећи реп 1912. године, показала су да су ови уметници почели да делују на модернизацију руског сликарства. Рејонизам је надахнуће црпео из научних открића радиоактивности и ултраљубичастог зрачења (мноштво зрака које одашиље неки предмет и трансмисија светлости). Владимир Татљин је био ученик Ларионова. Његов рад се развијао од неопримитивизма до апстрактних композиција. Излагао је на изложбама у Санкт Петербургу.

Након Октобарске револуције 1917. године, авангарда је постала службени стил, али краткотрајно. Убрзо су авангардни уметници затварани, а од 1934. године једини признати ликовни израз је био *социјалистички реализам*, као званичан правац уметности у СССР дуже од 60 година. Главна тема у уметности су били Лењин и Стаљин. Споменике и портрете радила је Мухина, а у архитектури је доминирао стил који је величао моћ државе: Лењинов маузолеј на Црвеном тргу у Москви, Универзитет Ломоносов у Москви, Станица Московског метроа.

Овакав уметнички стил је трајао све до распада Совјетског Савеза 1991. године, када се јавио *постсоцијалистички стил*. Пројектује се у свим стиливима постмодерне архитектуре. Уметност Перестројке, такозвани хиперреализам, надахнут је социјалистичким реализмом.

Надреализам

Први светски рат је био прекретница у историји Европе, потрес који је условио кризу капиталистичке привреде. Надреализам је почео 1924. године у Паризу. Дели се на два раздобља:

- интуитивно раздобље које верује у свемогућност мисли које су постављене над реалношћу;
- политичко доба, када су надреалисти почели да реагују на политички поредак и против колонијализма.

Надреалисти су у уметности видели средство којим ће се одупрети грађанском поимању природе стварности. Уметници који су преживели Први светски рат желели су да нађу нове начине на које се може живети.

Многи уметници надреализма живели су у Француској, у Паризу, који је био уметнички центар 20-их и 30-их година 20. века. Међу њима су Рене Маргит, Хуан Миро, Салвадор Дали, Алберто Такомети, Мен Реј. Пабло Пикасо је био заинтересован за надреализам, али се није званично укључио у покрет. Појавом фашизма надреализам је ослабио и напуштен од стране многих уметника. Пре почетка Другог светског рата већина надреалиста се преселила у Америку, у Њујорк. Године 1942. организована је изложба Први документи надреализма, на којој је учествовало скоро 50 уметника из Европе и САД. После 1945. године надреалисти су се разишли, а стилски правац је пао у сенку апстрактног експресионизма. На ширем плану, надреализам је оставио дубоки траг у сфери рекламе и кинематографије, тако да је реч надреално попримила значење фантастичног, узетог из сна. Наиме, још 1900. године Сигмунд Фројд је објавио Тумачење снова. Идеје из ове књиге утицале су на уметност надреалиста. Године 1929. одржана је премијера филма Андалузијски пас Луиса Буњуела.

Музеј Салвадора Далија у Фигуерасу

Дали (Дим)

Салвадор Дали је један од најистакнутијих припадника надреализма, у коме је био активан од 1929. до 1936. године. Рођен је у Шпанији, а осим што је био сликар, био је и писац, дизајнер и аутор филмова. У почетку је био футуриста и кубиста. Комбиновањем различитих детаља, који су често у просторно деформисаним односима, конструисао је ирационалан свет визија из снова и халуцинација. Са имагинацијом и натуралистичким појединцима, насликао је незаборавне визије: Девојка крај прозора,

Фигура на стенама, Упорност памћења, Жирафа у пламену, Гала, Последња вечера. Илустровао је Дантеа и Сервантеса. Са Луисом Буњуелом снимио је авангардне филмове Андалузијски пас и Златно доба, радио је костиме за балет.

Салвадор Дали је за живота је основао музеј у Фигеуресу (Каталонија, Шпанија), у коме је после смрти и сахрањен. О музеју могуће је рећи све, а опет не рећи ништа. Надреализам, нарочито Далијев, говори доста сам за себе и отворен је за тумачења, а подједнако га добро схватају и деца и одрасли. На улазу је инсталација која се састоји од Cadillaca, стуба од аутомобилских гума, чамца Далијеве вољене супруге Гале и неколико статуа. Прича се да је тај ауто Дали јако волео, па га је морао уградити у инсталацију и музеј. Најпознатије дело холограмске уметности, Нага Гала гледа на море, изложено је на централном месту у куполи. Поред своје спаваће собе, уредио је Палату Ветра и осликао плафон стварајући 3D илузије себе и супруге. Овај плафон је инспирисан Микеланђеловим фрескама. Супруга му је била вечита опсесија, па и не чуди да јој је купио средњовековни замак када су се венчали, где је Гала и сахрањена. Спољашњост музеја декорисана је стилизованим хлебом. Откуд ова опсесија хлебом, нико не зна. Као и по многим другим питањима, Дали је био и остао мистерија.

Музеј је саграђен на темељима позоришта. Садржи најшири спектар дела надреалистичке уметности, од најранијих Далијевих дела до оних насталих у последњој фази уметничког живота. Он је рекао: „Желим да мој музеј буде као лавиринт, диван надреалистички објекат. Људи који га буду посећивали одлазиће са осећањем да су имали театарни сан“. Несвакидашњи и врло интересантан изглед музеја, а поготову хлебова и јаја која украшавају фасаду музеја, Дали је објаснио речима: „Логично је да постоје и други светови, то је сигурно, али као што сам већ више пута рекао, ти светови постоје у оквиру нашег света, они постоје на земљи. А један такав је у центру Далијевог музеја, који садржи нови халуцинациони свет надреализма“. Од Далијеве смрти 1984. године, може се посетити и просторија са његовим гробом, смештена у центру музеја. Музеј нема само изложбени карактер, па се у летњем периоду у дворишту музеја могу погледати пројекције филмова у вези са животом Салвадора Далија.

У Шпанији још један представник надреализма је Хуан Миро, у Француској Рене Маргит, у Италији Ђорџо де Кирико, у Немачкој Макс Ернст, у САД Мен Реј.

Хуан Миро је најпознатији по великим, духовитим сикама живих боја, које је правио на основу жврљотина на папиру. Истакао се и као вајар и у области графике. Надахнуће је нашао у каталонској култури, а у његовим раним радовима приметни су утицаји кубизма. По избијања Шпанског грађанског рата 1936. године, трајно се преселио у Париз. Једно од најпознатијих дела је Арлекинов карневал.

Ђорџо де Кирико је рођен на Волосу, у Грчкој, умро у Риму. Уместо људи сликао је кројачке лутке, статуе без лица и овлаш оцртане силуете, смештајући их у јарко осветљене, празне улице. Кирика је, у каснијој фази сликарства, све више интересовало

класично сликарство, па је био критикован од стране надреалиста. Дела: Тајанство и меланхолија једне улице, Стари коњи поред језера.

Макс Ернст се са халуцинацијама први пут сусрео као дете, а сликањем је почео да се бави у време док је на Бонском универзитету студирао филозофију. Читајући дела Сигмунда Фројда заинтересовао се за сферу несвесног и за уметничко стваралаштво душевних болесника. Употребљавајући штампане каталоге, уџбенике и одбачене ствари, Ернст је стварао надреалистичке пејзаже. Дела: Краљ Едип, Зооморфни пар, Авион убица.

Наивна уметност

Наивно сликарство у свету

Наивно сликарство, које се понекад грешком назива примитивном уметношћу, може се окарактерисати као делатност ликовних уметника са мало или нимало формалне обуке. Одувек је било ликовних уметника који нису прошли обуку – нису то само били аматери, већ и народни уметници, као и ствараоци из култура изван домаћаја западне традиције. Њиховом таленту пажња је посвећена у 20. веку, када је Анрија Русо запазио Пикасо, а уједно је почело сакупљање слика француских наиваца. Интересовање за наивном уметношћу проширила се тридесетих година 20. века на Уједињено Краљевство и Сједињене Америчке Државе.

Наивци су углавном радили мимо свих трендова, али имали су значајан утицај на главне уметничке токове. Наивни сликари често су стваралачки мотив налазили у личном интересовању за одређену тему. Теме су се односиле на носталгичну опседнутост прошлошћу, сеоске светковине. Иако су неки наивни сликари показивали склоност ка опонашању академских сликара, препознатљиви стилски елементи проистицали су из чињенице да они нису познавали конвенционалне технике. Композиција је једноставна и инстинктивна. Наивне слике су често са невешто нацртаним људским ликовима, у контрасту са једнолично обојеним подручјима, са употребом јаким боја.

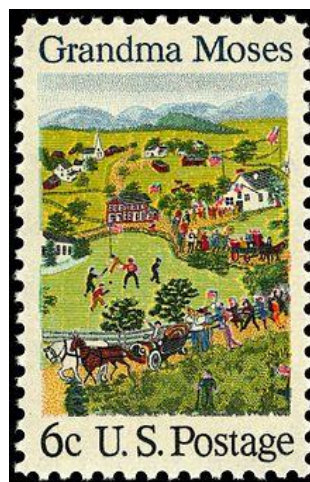
Представници наивног сликарства су: Анри Русо Цариник, Алфред Волис, Андре Бошан, Бака Мозис.

Анри Русо је био исмеван, а тек након смрти признат у уметничком свету, тако да су постхумно његове радове могли да виде посетиоци Лувра. Већи део живота је провео прикупљајући дажбине на наплатним рампама, због чега је добио надимак Цариник.

Русо је често сликао велике и јарко обојене, егзотичне призоре из џунгле. Веровао је у сопствени таленат, тако да је сваке године излагао на алтернативном Салону независних, где су уметници могли да се представе јавности ослобођени стега званичног Париског салона. Неке од његових слика најављују појаву надреализма. Дела: Гладни лав, Кротитељ змија, Сан, Шетња по шуми, Рат.

Анри Русо (аутопортрет)

*Поштанска марка у част Баке Мозис
(репродукција слике Четврти јул)*

Алфред Волис се тек у седмој деценији живота посветио сликарству. Упркос томе, он је извршио велики утицај на генерацију британских сликара који су стварали тридесетих година 20. века. Дуго се бавио риболовом, па је често сликао море и бродове. Волис је својом препознатљивом, оскудном палетом боја, јасно разграничавао копно од мора.

Иако је сликањем почео да се бави релативно касно Андре Бошан је изградио успешну уметничку каријеру. Сликаством је почео да се бави након Првог светског рата, најпре сликајући цвеће и призоре из далеке прошлости, као и митолошке сцене, које су колекционари брзо запазили.

Пошто је скоро цео животни век провела радећи на сеоским газдинствима, Ана Мери Робертсон Мозис, познатија као Бака Мозис, већ је била у седамдесетим, када је започела уметничку каријеру. Њене слике су биле изложене у њујоршком Музеју модерне уметности 1939. године, након чега је постала миљеница ликовне публике. Прославила се носталгичним и лирским пејзажима, призорима из свакодневног живота. Пејзажи Баке Мозис приказују смене годишњих доба, онако како их се сећа са свога имања.

Наивна уметност у Србији

Стваралаштво наиваца је колористички интензивно, али и индивидуално, неоптерећено академском вештином, а избор теме је резултат добре воље и личног доживљаја. Ову уметност неки критичари називају наивном, неки фолклорном или руралном. Свакако је

реч о самоукиим сликарима који стварају у сеоским срединама, инспирисани природом, етно-мотивима, наслеђем, ритуалима, сновима, али са чистим срцем и мудрошћу детета. У Србији, наивно сликарство се јавља после Првог светског рата. Тридесетих година 20. века почиње да ствара *Јанко Брашић*, наивни сликар из села *Опарић* код Рековца. Био је самоук, а у својим делима је приказивао ликове људи у селу, али и историјске композиције, мобе, свадбе, пољске радове. У току шездесет година рада створио је богат опус слика, али и цртежа, икона и скулптура. Створио је школу наивних сликара, названу по његовом родном селу Опарићка.

Прве послератне генерације обележиле су процват наивне уметности. Најпре је основана Галерија самоуких ликовних уметника, из које је 1960. године настао национални Музеј наивне и маргиналне уметности у Јагодини. Представници јагодинских наиваца су: *Доброслав Милојевић*, *Животин Николић*, *Душанка Петровић* и *Миланка Динић*. Милојевић идеализује сеоске пејзаже, Николић је сликар села, Душанка Петровић слика специфичним колоритом, а Миланка Динић, опчињена бајкама и предањима, приказује нестварне вртове.

Истовремено у *Ковачици*, у Банату, настаје стваралаштво засновано на словачком етничком наслеђу. Године 1939. наивно сликарство почињу *Мартин Палушка* и *Јан Сокол*. После Другог светског рата, 1951. године, групи се придружују сликари наивци на челу са *Владимиром Бобошем* и они оснивају прву ликовну секцију. Представници су и: *Михал Биреш*, *Мартин Јонаш*, *Зузана Халупова*, *Јан Књазовиц*, *Павел Хрк*, *Алжбета Чижикова*, *Јан Бачур*, *Ева Хусарикова*, *Павел Цицка*, *Јан Вењарски*... Дванаест сликара из Ковачице је своје слике представило 1952. године, поводом 150 година од доласка Словака у Војводину. Ковачичко наивно сликарство карактерише колорит живих боја, а до изражаја долази индивидуални уметнички језик. Мартин Јонаш је препознатљив по увећаним удовима, слике Зузане Халупове по деци, Јан Вењарски слика коње. Унеско је прихватио кандидатуру Србије да словачко наивно сликарство упише на Унескову репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа. Коначна одлука очекује се крајем 2024. године.

Ева Хусарикова (Божји певачи)

Мартин Јонаш (Моје богатство)

У селу *Уздин*, близу Ковачице, настаје румунска наивна уметност, предвођена уметницама као што су *Анујка Маран*, *Флорика Пуја*, *Софија Доклеан*, *Марија Балан*, *Софија Јонашку*, *Ана Ончу*. Почетком 1970-их група ткаља и везиља почела је да слика и излаже дела. Анујка Маран почела је да слика 1961. године. Сlike приказују сеоски живот који све више нестаје. Традиционална тканина и вез на сликама се јављају до најситнијих детаља, како на ношњама, тако и у ентеријерима, на портретима.

У Новом Бечеју, 1960-их година група сликара – наиваца, окупила се око *Драгише Буњевачког*. Десетак сликара основало је *групу Село*. Има и сликара који раде самостално. Један од њих је *Илија Босиљ* из Шида, који спаја архаично и модерно са дечијим сликарством. У Шиду се налази Галерија Илијанум. Други наивни уметник је *Емерик Фејеш* из Новог Сада, који на оригиналан начин приказује европске метрополе, користећи разгледнице.

Наивна скулптура у српској уметности појављује се педесетих година 20. века и углавном је усмерена на дрво, јер је лако за обраду. Лични доживљај уметника је од примарног значаја, као и осећај за естетику, машту и разноврсне мотиве. Међу прве наивне вајаре убраја се *Богосав Живковић*, из села Лесковац код Степојевца, чије стваралаштво су обележили високи дуборезни стубови – тотеми (Огњевић, 2012). Живковић је користио изворне облике стабала, корена, избочине и улегнућа, чворове, да би обликовао зооморфне и биљне, као и архитектонске облике.

Српска наива почиње да међународну репутацију развија од 1960. године на светској изложби у Баден-Бадену. У наредних тридесет година приказана је на око сто изложби у свету.

Српска модерна уметност прве половине 20. века

Нови хоризонти у сликарству, појавили су се почетком 20. века, у оквиру старих тема. Значајан догађај је оснивање Српске цртачке и сликарске школе, 1895. године, која је касније добила име Државна уметничка школа. Академија ликовних уметности у Београду основана је 1937. године. Време од почетка 20. века до Првог светског рата назива се епохом модерне. У културној историји, њен почетак обележило је учешће Србије на светској изложби у Паризу, 1900. године. У павиљону су била изложена сликарска дела Паје Јовановића и Стеве Тодоровића и вајарска дела Петра Убавкића, Ђорђа Јовановића и Симеона Роксандића. У уметности и културном животу то је значило окретање ка Европи, а самим тим ка модерним покретима и правцима, напуштање традиционализма.

Четири јужнословенске изложбе одржане су у: Београду (1904), Софији (1906), Загребу (1908) и Београду (1912). Прво уметничко удружење Лада, основано 1904. године, најпре је имало јужнословенски карактер, а затим су његови чланови били српски уметници. Удаљавање од академског реализма значи окретање ка *плениризму*, *сецесији*,

импресионизму. Пленеризам (plein air – отворен, слободан простор) је сликање у природи, где доминира пејзаж. Сликајући у природи, пленеристи не уносе индивидуалност и машту, већ верно приказују окружење. Заслугом словеначког сликара Ажбеа у Минхену, а затим и одласком у Париз, наши уметници непосредније ступају у контакт са импресионизмом.

Ристо и Бета Вукановић, Марко Мурат и Стеван Алексић, представници су импресионизма, школовани у минхенској Академији. *Ристо Вукановић* се истакао у сликању портрета, посебно његове супруге Бете, пореклом из Немачке, која је у Србији стварала преко шездесет година. Сlike Ристе и Бете Вукановић су одушевиле краља Милана Обреновића, који је био њихов купац. Од новца добијеног продајом слика саградили су кућу у којој су основали сликарску школу. Ристо и *Бета* Вукановић су сликали у отвореном простору, композиције осветљене сунцем. Бета је наше уметнике учила пленеризму. Сликала је портрете, пејзаже и мртве природе. Била је међу оснивачима Удружења ликовних уметника у Београду, а показала се и као добра карикатуристичка.

Први пленериста код нас био је *Марко Мурат*, који је класично сликарско образовање стекао у Минхену. Живео је и радио у Београду и Дубровнику. Био је један од оснивача Уметничко-занатске школе која је прерасла у Ликовну академију, али и уметничког удружења Лада, коме је осмислио име. Његова композиција са темом из националне историје је Долазак цара Душана у Дубровник, сликана светлим нијансама боја. Приказана је на Светској изложби у Паризу 1900. године, а за ову слику одликован је признањем. Приморске пределе насликао је у импресионистичком духу.

Са Надеждом Петровић утицаји француског *фовизма* и немачког *експресионизма*, уочљиви су у српском сликарству, почев од слике Стабла у шуми до Грачанице. Милан Миловановић, Коста Миличевић, Михаило Миловановић, припадали су генерацији сликара који су стварали пред и за време Првог светског рата, под утицајем *импресионизма* и *неоимпресионизма*.

Надежда Петровић је била из породице интелектуалаца: отац је био научник, брат Растко писац који је стварао између два рата, две сестре сликарке, једна музичарка. Школовала се у Београду и Минхену, а боравила је и у Паризу, где је упознала фовисте и Пикаса. Прва југословенска изложба 1904. године настала је по њеној идеји. Путовала је у Европи и Србији, била добровољац у балканским ратовима, а преминула је од тифуса, као болничарка у ваљевској болници, 1915. године. У време школовања у Минхену, сликала је баварске пејзаже. На путовањима у Србији насликала је дела: Ресник, Шума, Ада Циганлија. Из двогодишњег периода у Паризу настала су дела: Булоњска шума, Девојчица у Булоњској шуми, две слике катедрале Нотр Дам. Из ратног периода су: Везиров мост, Призрен, Косовски божури, Грачаница, Ваљевска болница.

Милан Миловановић се школовао у Београду, Минхену и Паризу. На путовањима у Србији, Македонији и Светој гори, настале су слике светлих тонова, међу којима је и

Мост цара Душана. Милан Миловановић именован је за ратног сликара. Из тог периода потичу дела Тераса и Плава врата, која одишу поетичношћу.

Коста Миличевић се после Београда школовао у Прагу, Бечу и Минхену. Његова дела припадају сецесији, реализму, пленеризму и импресионизму. Стаза у маслињаку и Потамос на Крфу су слике настале у крфском периоду, када је био ратни сликар Врховне команде. Слике Вождовачка црква и Савиначка црква су снажног колорита, настале наношењем боје из тубе.

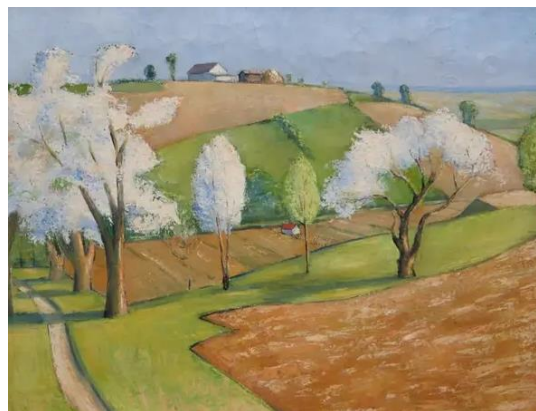
У току Првог светског рата уметници из Србије ступају у контакт са француским сликарством, тако да после рата Париз постаје место у коме се школују, у духу кубизма, експресионизма, конструктивизма. Боја и светлост су у другом плану, а доминирају геометрија и материја. Јован Бјелић, Сава Шумановић, Бранко Поповић и Петар Добровић су представници овог сликарства. Њима треба додати Мила Милуновића, који је стварао конструктивистичка дела, као и Милана Коњовића, у духу колоризма – експресионизма.

Јован Бијелић, пореклом из Босанске Крајине, школовао се у Кракову, Паризу и Прагу. Најдуже је живео у Београду. Од кубистичке, преко експресионистичке фазе до *апстрактног сликарства* (после 1960. године) оставио је обиман опус, разноликих жанрова (пејзажи, портрети, мртва природа, историјске и фигуралне композиције). Познате слике су: Купачице, Предео у Босни, Предео са Сењака, Албанска голгота, Портрет девојке са књигом. Тежио је ослобађању од туђих утицаја и тражио оригинални израз.

Петар Добровић је један од представника модернизма послератне уметности у Србији. Најпре је био импресиониста, а затим и кубиста. Образовао се у Будимпешти, живео у Паризу. Један је од оснивача Београдске уметничке академије (касније Академије ликовних уметности). Стваралаштво Петра Добровића карактерише интензивни колорит, експресивност и светлост. Сликао је портрете, приморске пејзаже и актове. Постоје циклуси слика инспирисани пределима у којима је путовао: далматински, холандски, Азурна обала. Његова позната дела су: Велики маслињак, Трг Светог Марка, Стара лука у Дубровнику, Поврће.

Петар Добровић (Маслине у ветру)

Сава Шумановић (Пролеће)

Сава Шумановић је у почетној фази био под утицајем Сезана, експресионизма и кубизма. У његовом сликарству издвајају се три периода: загребачки, париски и шидски. Загребачки период је време школовања и прихватања импресионизма. Париски период је кубистички. Из времена боравка у Паризу потичу слике *Пијана лађа* (инспирисана делом *Сплав Медуза*, чији је аутор Теодор Жерико), *Мост на Сени*, *Црвени ћилим*, *Јесењи пејзаж из околине Париза*. Шидски период је поетско реалистички. По повратку у Шид сликао је велика платна, са фигурама у пејзажу или мртву природу. Завичај је приказао на Улици у Шиду, Шидским виноградима и Јесењем пејзажу. На измишљеној шидској плажи приказао је купачице. Убијен је 1942. године у Сремској Митровици. У Шиду се налази Галерија Саве Шумановића.

Милан Коњовић рођен је у Сомбору, где је провео највећи део свога живота. Образовао се у Прагу, радио и излагао у Бечу, Минхену, Берлину и Дрездену. Прва фаза његовог сликарства је неокласицистичка, са утицајима од Сезана до кубизма, а затим и експресионизам. У плавој фази доминирају хладне боје, предмети су деформисани (слика *Мој ателе*). У најзрелијој фази био је сликар амбијента и природе Војводине (слика *Житна поља*). У Сомбору се налази Галерија Милана Коњовића.

Чланови сликарске групе *Десеторо* били су студенти Јована Бијелића. Међу њима су: Љубица Цуца Сокић, Даница Антић, Стојан Трумић, Алекса Челебоновић, Богдан Шупут. Они су учили у сликарском ателеу, а група није настала одједном, већ се формирала постепено. У четвртој деценији 20. века окупили су се авангардни сликари, који су први пут излагали 1940. године у Загребу. Готово сви сликари били су изразити колоритни експресионисти и добри цртачи.

Марко Ристић, Драган Алексић и Љубомир Муцић су заговорници *дадаизма* и *надреализма*. Пред Други светски рат на сцену ступају *поетски реализам* и *соцреализам*. Представници поетског реализма су: Стојан Аралица, Марко Челебоновић, Недељко Гвозденовић, Иван Табаковић, Пеђа Милосављевић.

Социјалистичком реализму припадају Ђорђе Андрејевић Кун, Пиво Караматијевић, Бора Барух, а Милена Павловић Барили између надреализма и магичног реализма.

Ђорђе Андрејевић Кун је учио сликарство на уметничкој школи у Београду и Италији, где је копирао дела ренесансних уметника. Студије је наставио у Паризу, где је развио сопствени стил. Био је претежно графичар, сликао је социјалне и политичке теме: рударе у борском руднику, грађански рат у Шпанији, сцене из затвора, теме из НОБ-а, изградњу у социјалистичком периоду. Након Другог светског рата објавио је мапу цртежа *Партизани*.

Милена Павловић Барили је студирала сликарство на минхенској Академији, али је одустала. Утицај надреалиста определио је сликарство, а може се рећи и да њена уметност претходи постмодернизму. Боравила је у Шпанији, Риму, Лондону. У Њујорку је, поред слика, радила илустрације за модне часописе, између осталог, насловну страну за часопис *Вог*. Њена позната дела су: *Венера са лампом*, *Аутопортрет са велом*, *Дама у*

црној хаљини. Педесетих година 20. века, након изложбе у Музеју савремене уметности у Београду, јавност се заинтересовала за дела Милене Павловић Барили. У Пожаревцу, њеном родном граду, 1962. године, отворена је галерија–легат, у којој се налази око 1800 радова.

Први значајнији облици вајарства у Србији настали су крајем 19. и почетком 20. века под утицајем академизма, неокласицизма и романтизма. У српској скулптури прве половине 20. века издвајају се два периода:

- период од почетка 20. века до краја Првог светског рата;
- од краја Првог светског рата до краја Другог светског рата.

Академизам је означио појаву скулптуре у 20. веку. На академизам у Минхену и Паризу, наставља се *сецесија*. После Првог светског рата скулптура је ослобођена утицаја сецесије.

Петар Убавкић се сматра родоначелником српског вајарства у новом веку. Најпре је учио иконопис, а када се школовао у Бечу, определио се за вајарство. Наставио је школовање у Минхену и Риму. У Београду је радио као наставник моделовања. У својим делима спаја класицизам и романтизам, кроз академски стил. Излагао је на Међународној изложби у Паризу (1889. и 1900. године). Његова најпознатија дела су портрети Вука Караџића, кнеза Милоша, Ђуре Даничића и краљице Наталије Обреновић.

Ђорђе Јовановић се школовао у Бечу, Минхену и Паризу. Био је један од оснивача друштва Лада. Излагао је у Париском салону и Светској изложби у Паризу (1889. и 1900. године). Монументалне целине, као што је Споменик косовским јунацима у Крушевцу, али и лирске, поетске теме Мирис ружа, Напуштена и Пролеће, урадио је у духу реализма. Израдио је споменике Јосифу Панчићу, кнезу Милошу у Пожаревцу, Бранку Радичевићу у Сремским Карловцима, Вуков споменик у Београду. Ђорђе Јовановић је урадио око три стотине радова: споменика, статуа, статуета (минијатурне фигуре), попрсја, медаља и плакета. Његов стил се заснива на неокласицистичким начелима, академским мерама, јасноћи и складности.

У првој генерацији вајара који су стварали у Србији је и *Симеон Роксандић*, који се школовао у Пешти и Минхену. У скулптуру је унео пластичност и обликовање. У његовим делима је присутна емоција, што до изражаја долази код скулптура Злосрећни рибар и Дечак са разбијеним крчагом, на београдској Чукур чесми. У Крагујевцу је урадио споменик кнезу Милошу. Организатор је Прве југословенске уметничке изложбе у Београду, 1904. године.

Фонтана Рибар (Борба) или *Злосрећни рибар* је настала у Минхену и Риму, 1906. године. Први пут је представљена јавности на LXXII Међународној уметничкој изложби у Риму 1907. године. Фигурална композиција са представом рибара у борби са змијом је постала амблем младе српске државе, метафора њеног културног напретка и развитака уметности. У међувремену је до српске јавности стигла погрешна вест да је брод са

уметнинама на путу за Енглеску потонуо. Вест је изазвала реакцију, па је на основу гипсаног модела Рибара изливен још један одливак. По повратку српских експоната са изложбе у Лондону, када је постало очигледно да оригинални одливак постоји, испоставило се да је други одливак скулптуре вишак. Њу је откупила управа града Загреб и композиција је постављена на Гричу (данас Језуитски трг у Горњем граду Загреб).

Значајно поглавље у вајарству 20. века обележило је стваралаштво *Ивана Мештровића*. Школовао се у Бечу и Паризу, где је упознао Родена. У Србији је урадио монументалне споменике. Кип Победник требало је да 1913. године буде постављен на Теразијама. Јавни протест прогнао је ову бронзану скулптуру на Београдску тврђаву, где је постављена 1928. године. Поред овог симбола града Иван Мештровић је урадио Споменик захвалности Француској на Калемегдану и Споменик незнаном јунаку на Авали (1934–1938). Мештровић је урадио споменик Светозару Милетићу у Новом Саду, Николи Тесли у Београду и поред Нијагариних водопада и Надежди Петровић у Чачку.

Тома Росандић био је рођен у Сплиту, али је живео и стварао у Београду. Био је професор Ликовне академије, имао радионицу, где се налази галерија. Тежња да се скулптура преведе из очигледног у симболично појавила се у његовом стваралаштву. Радио је у свим формама и материјалима, ослобађајући покрет (дело *Играли се коњи врани*) и емоцију (*Глава Христа* и *Ессе homo*).

У истом духу ствара и *Сретен Стојановић*, портретишући савременике Ива Андрића и Милана Ракића, као и историјске личности Његоша и Карађорђа. Урадио је Споменик палим борцима на Иришком венцу. Индивидуалност је показао у коришћењу разних материјала при изради портрета глумице Жанке Стокић и астронома Милутина Миланковића.

Тома Росандић (Глава детета)

Стеван Боднаров (Курир)

Стеван Боднаров је учио вајарство код Петра Палавичинија, а сликарство код Михаила Миловановића. У време Другог светског рата био је ухапшен и затворен у Бањичком логору. Излагао је у Београду и Новом Саду, живео и радио у Паризу, у два периода.

Урадио је Гробницу народних хероја на Калемегдану. На тргу Славија у Београду урадио је споменик Димитрија Туцовића. У каснијој фази радио је минијатуре, а као сликар портрете и градове.

Између два светска рата стварају Петар Палавичини, Живојин Лукић, Ристо Стијовић и Душан Јовановић Ђукин, први представници модерне у српском вајарству. Поетски приступ и чисте линије, приказују у камену и бронзи, али и у дрвету и сребру. После Другог светског рата ови уметници настављају да стварају: Палавичини у духу актова и портрета, Стијовић обликује женска тела и животиње у дрвету, а Стојановић ради портрете и монументалну пластику.

Драгутин Милутиновић први је професор на београдској Великој школи, који је предавао све предмете који су се односили на архитектуру. Када је Велика школа 1905. године прерасла у Универзитет настала је потреба за новим професорима. Један од првих објеката са почетка 20. века је палата Атина на Теразијама, саграђена по пројекту Димитрија Лека, са чипкастом фасадом.

Правац *арт нуво*, обележио је уметност Европе, на прелазу из 19. у 20. век. У Француској и Белгији је називан арт нуво, у Шпанији модернизмо, у Енглеској модерни стил, у Италији слободни или флорални стил, у Немачкој југендстил, у Аустрији сецесија.

Богати трговци, банкар и интелектуалци у Србији, наручивали су објекте сличне онима у европским градовима. Оригиналност сецесије одразила се на бројне уметности, почев од архитектуре до дизајнирања накита и обликовања књига, спајајући декоративност и различите материјале. У Србији је сецесија инспирацију налазила у националним специфичностима. Почињу да је примењују *Ханзенати*, студенти професора Теофила фон Ханзена, који је основао неокласицистичко и неовизантијско полазиште у архитектури. Његово учење, помешано са сецесијом и српском уметничком традицијом, промениће архитектонска обележја на почетку 20. века.

Један од најрепрезентативнијих примера сецесије у Београду је зграда Робног магацина у Улици краља Петра, настала 1907. године. У најлепше примере сецесије убрајају се Рајхлова палата, Градска кућа и синагога у Суботици. Рајхлова палата из 1903. године има портал украшен жолнаи керамиком, ограде од кованог гвожђа, дрвене еркере (истурени прозори) и траке од мурано стакла. Архитекти Марсел Комор и Деже Јакаб, пројектовали су ове грађевине у духу мађарске сецесије. Хотел Београд у Чачку (некада хотел Крен), настао 1899. године, најстарија је сачувана зграда у стилу сецесије у Србији. И данас хотел има оригиналан намештај и украсе, као и прозоре са витражима. Јединствен пример сецесије на југу Србије је Цонина кућа у Лесковцу. Зграда хотела Москва настала је 1906. године, по пројекту *Јована Илкића*, који је спојио бечку и руску сецесију. *Бранко Таназевић* је заслужан за настанак српске варијанте сецесије, јер је спојио њен постојећи шематизам са средњовековним моравским стилем. Зграда Вукова задужбина у Београду је пример оригиналног вида српског арт нувоа.

Јелисавета Начић је прва жена градски архитекта Београда и прва жена архитекта у Србији. Први значајан посао који је добила, било је асистирање угледном архитекти Димитрију Леку, при уређењу Малог Калемегдана. Тада је пројектовала Мале степенице, наспрам Француске амбасаде, као један од улаза у Калемегдански парк. По њеном пројекту настала је 1907. године основна школа Краљ Петар Први, у духу академизма, са необарокним и неоренесансним елементима. Била је пројектант првих наменских објеката за становање, насталих на Дорћолу, за потребе становања радника. Подизање планског насеља, по тада савременим стандардима, била је новост на Балканском полуострву. Године 1912. почела је градња цркве Светог Александра Невског, у српско-византијском стилу. Градњу овог сакралног објекта прекинуо је Први светски рат, тако да је завршен 1929. године. Јелисавета Начић је депортована у логор Нежидер у Мађарској, а након рата је живела у Дубровнику.

На конкурс за *зграду парламента* у Београду, организованом 1901. године, победио је пројекат Јована Илкића, иако је десет година раније нацрте за ову зграду, урадио *Константин Јовановић*. Градња овог здања почела је 1907. године, а завршена 1936. године. У међувремену је започета зграда страдала у Првом светском рату. Занимљиво је да у Другом светском рату није уништена. Дом Народне скупштине је грађевина у духу академизма. На предњој фасади је трем са стубовима и троугаоним забатом у стилу класицизма. Фасаде су декорисане стубовима, а унутрашњост монументална и свечана. У приземљу су четири скулптуре које симболишу конститутивне елементе Краљевине Југославије: династију Карађорђевића (Карађорђе Петровић), Србе (цар Душан), Хрвате (краљ Томислав) и Словенце (кнез Коцел), а ту је и биста родоначелника српског парламентаризма, Николе Пашића, дело Томе Росандића. Централни хол, у коме се одржавају свечани балови, је од белог и ружичастог мермера. У високом приземљу су Мала и Велика сала, за седнице и заседања парламента. На спрату су библиотека, са више од 60.000 наслова и салон кнеза Павла, који служи за пријем важних гостију. Намештај од ораховине и храстовине, мермер, кристал и стакло, као и бројне фреске, део су ентеријера. Испред главног улаза постављена је 1939. године скулпторска композиција *Играли се коњи врани*, такође дело Томе Росандића.

Године 1895. основано је Друштво за подизање *храма Светог Саве* на Врачару, пет година касније црква је проглашена општеном грађевином, а 1906. године расписан је конкурс за пројекат највећег српског саборног храма. Међутим, ниједно од понуђених решења није прихваћено. Други конкурс је расписан 1926. године, уз услов да храм буде у српско-византијском стилу. Основни пројекат је урадио Богдан Несторовић, а касније се придружио Александар Дероко. Градња храма отпочела је 1935. година, али је прекинута Другим светским ратом и након тога одузимањем земљишта и црквених објеката на Врачарском платоу. Обнова градње је почела 1985. године, под руководством протомајстора Бранка Пешића. Површина храма Светог Саве је 3.500 m² и у њега може да стане 10.000 људи. Фасада је обложена белим мемером, са детаљима у облику розета, са прозорима монофорама и бифорама. Висина храма је 82 m, укључујући крст висок 12

m. Храм има импозантну куполу, 49 звона и 18 позлаћених крстова. Фреске су урађене у скупоченој техници мозаика.

Године 1910. прихваћен је пројекат архитекте Косте Јовановића, који је испуњавао услов да *црква на Опленцу* буде монументално здање у српско-византијском стилу. Замишљена као петокуполна грађевина, са основом у облику равнокраког крста, опленачка црква има висок постамент. Хрстова врата обложена бронзом окружује декоративни камени оквир. Изнад врата је мозаик са представом Светог Ђорђа који убија аждају. Мозаик је урађен у Венецији, по нацрту Паје Јовановића. Лик светитеља је заправо лик оснивача династије, Карађорђа Петровића. Изнад мозаика је грб династије у белом мермеру, са моравским розетама. Маузолеј породице Карађорђевић на Опленцу су заједничким снагама градили српски и руски уметници. Међу руским уметницима се издвајају Сергеј Смирнов и Николај Краснов. У мозаику је представљено 1.500 фигура на 3.500 m². Приказани мотиви су копије средњовековних фресака из шездесет српских манастира. У наосу су два бела саркофага у којима почивају Ђорђе Петровић и ктитор цркве, Петар Први Карађорђевић.

Раздобље између два рата веома је значајно за развој архитектуре. Милутин Борисављевић је у то време био познати теоретичар архитектуре. По традицији су и даље грађени објекти у духу ранијих стилских узора, али су све више изражене тежње ка модерним пројектовањем. Као противтежа архитектури коју су подржавали руски архитекти–емигранти, уносећи елементе српско-византијског стила, поред узора из претходног века, стварају архитекте Драгиша Брашован, Милан Злоковић, Никола Добровић и Бранислав Којић.

Године 1930. почиње да ствара *Никола Добровић*, брат сликара Петра Добровића. Школовао се у Прагу, где је након студија и живео. По доласку у Београд, победио је на међународном конкурс за Теразијску терасу, а освојио је и прву награду на конкурс за железничку станицу Београд–Дунав. Радио је као главни градски архитекта Београда. Најрепрезентативније дело у Београду су две зграде Државног секретаријата за народну одбрану (данас зграде Министарства одбране у Немањиној улици).

Архитектура 20. века брзо је напредовала, што се огледало у употреби нових материјала (челик, бетон), грађевинских конструкција које савладавају велике распоне, као и јефтиној и брзој градњи. Поједностављене су форме и изостављена декорација, уз примену минималистичких и функционалистичких принципа. Стил модернизма у архитектури је трајао од 1918. до 1975. године. Заснивао се на три карактеристике објеката: форми, функцији и конструкцији.

Један од истакнутих представника модерних схватања у архитектури био је *Милан Злоковић*. Завршио је Архитектонски одсек Техничког факултета у Београду, где је био асистент, а затим је студирао у Паризу. Израдио је 170 пројеката, при чему је 40 реализовано. Пројектовао је хотел Жичу у Матарушкој Бањи, Универзитетску дечију клинику у Београду, виле и стамбене зграде у Београду. Изградња Дечије клинике у

Тиршовој улици у Београду, завршена је 1940. године, према најстрожијим европским критеријумима, по угледу на једну париску дечију болницу. Урадио је пројекте за зграду палате Албаније и Уметнички павиљон Цвијете Зузорић у Београду.

Драгиша Брашован је првобитно стварао у духу академизма са националним стилским елементима, да би касније, тридесетих година 20. века, пројектовао у духу модерне архитектуре. Основне студије завршио је на Архитектонском факултету Техничког универзитета у Будимпешти. Након боравка и рада у Будимпешти, враћа се у отаџбину и ради као градски архитекта у Зрењанину, а затим и у Београду, где је основао своју фирму. Његова значајна здања су: Државна штампарија (Београд), Команда ваздухопловства (Земун), Трговинска комора (Београд), палата Бановина – данас Извршно веће Војводине (Нови Сад), Генчићева вила (данас Музеј Николе Тесле). Његови објекти узграђени у духу модернизма имају посебно обележје – дискретну декорацију, чиме се разликују од осталих модернистичких архитектонских здања.

Литература

Вујовић, Б. (2005). *Историја уметности*. Београд: Ауторско издање.

Деретић, Ј. (2023). *Културна историја Срба*. Београд: Лагуна; Нови Сад: Артпринт медиа.

Maldini, S. (2018). *Istorija srpske umetnosti XVIII–XXI vek*. Beograd: Knjiga komerc.

Новаковић–Костић, Р. (2010). *Туризам и култура*. Смедерево: New Press.

Огњевећ, Т. (2012). *Благо Србије. Културно-историјска баштина*. Београд: Младинска књига.

Павловић, Д. (2001). *Наша културна добра и туризам*. Београд: Туристичка штампа.

Radojčić, V. (2004). *Impresije – kratak pregled istorije umetnosti*. Beograd: Čigoja štampa.

Срејовић, Д. (1967). *Мала историја уметности - Праисторија*. Београд: Југославија.

Срејовић, Д. (1993). *Римски царски градови и палате*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Споменичко наслеђе Србије – непокретна културна добра од изузетног и великог значаја (2007). Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

Umetnost – velika ilustrovana enciklopedija (2012). Beograd: Mladinska knjiga.